

VICTOR HUGO

PARIISIN

NOTRE-DAME

1482

Виктор Мари Гюго
Pariisin Notre-Dame 1482

«Public Domain»

Гюго В.

Parisisin Notre-Dame 1482 / В. Гюго — «Public Domain»,

Содержание

ENSIMMÄINEN KIRJA	5
I. Suursali	5
II. Pierre Gringoire	13
III. Herra kardinaali	18
IV. Mestari Jacques Coppenole	22
V. Quasimodo	27
VI. Esmeralda	31
TOINEN KIRJA	33
1. Kharybdiista Skyllaan	33
II. Grève-tori	35
III. "Besos para golpes" [Suudelmia lyönneistä.]	37
IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa	43
V. Rikottu ruukku	47
VI. Häyö	57
KOLMAS KIRJA	63
I. Notre-Dame	63
II. Pariisi linnun silmillä nähtynä	68
Конец ознакомительного фрагмента.	75

Victor Hugo

Pariisin Notre-Dame 1482

ENSIMMÄINEN KIRJA

I. Suursali

Tänään [Tarkoittaa päivää, jona Hugo aloitti teoksensa kirjoittamisen v. 1830. – Suomentajan huomautus.] on kolmesataa neljäkymmentäkahdeksan vuotta, kuusi kuukautta ja yhdeksäntoista päivää siitä, kun pariisilaiset heräsivät kaikista Citén, Yliopiston ja Kaupungin [Pariisin kaupunginosien vanhat nimet. – Suomentajan huomautus] kirkontorneista kaikuvaan kellojen soittoon.

Tammikuun 6. päivä v. 1482 ei suinkaan ollut sellainen päivä, joka mainittaisiin historiassa. Mikään merkittävä tapaus ei tuona varhaisena aamuhetkenä saanut Pariisin kirkonkelloja ja asukkaita liikkeelle. Siihen ei antanut aihetta pikardilaisten tai burgundilaisten hyökkäys, ei juhlakulkueessa kannettu pyhäinjäännöslipas, ei ylioppilaiden meteli Laasin viinitarhoissa, ei "meidän ankaran herramme ja kuninkaamme" saapuminen Pariisiin, eikä edes varaskoplan, miesten ja naisten kiinnostava hirttäminen teloituspaikalla. Syynä ei liioin ollut nauhuksin ja sulkatöyhdyin koristautuneiden lähettiläiden saapuminen, mikä ei suinkaan ollut harvinaista viidennellätoista vuosisadalla. Olihan kulunut vasta pari päivää tuollaisen seurueen tulosta kaupunkiin. Se oli flaamilaisten lähetystö, joka oli tulollaan tuottanut aika lailla harmia Bourbonin kardinaalille, jonka oli kuninkaan mieliksi otettava ystävällisesti vastaan noiden flaamilaisten pormestarien remakka joukko ja huvitettava heitä palatsissaan "hyvin kauniilla moraliteetilla, pilalla ja ilveilyllä" rankkasateen kastellessa hänen portaikolleen ripustetut kallisarvoiset seinäverhot.

Tammikuun 6: ntenä päivänä "sai koko Pariisin väestön liikkeelle", kuten Jean de Troyes sanoo, kaksoisjuhla, loppiainen ja narrinjuhla [narrinjuhla oli roomalaisten saturnalia juhlien perintöä. – Suomentajan huomautus], joita ikimuistoisista ajoista alkaen oli vietetty yhteisesti.

Tänä päivänä poltettaisiin ilonuotiota Grève-aukiolla, pystytettäisiin kukkassalko Braque-kappelin viereen ja esitettäisiin mysteeri Oikeuspalatsissa. Jo edellisenä päivänä kaupunginvoudin palvelijat olivat komeissa sinipunaisissa, kamlottikankaisissa asetakeissaan, suuri valkoinen risti rinnassa, kuuluttaneet sen yleisölle kadunkulmissa torventoitotusten säestyksellä.

Aamuvarhaisesta alkaen vaelsikin kaikkialta väkijoukkoja, miehiä ja naisia lukittujen talojen ja kauppojen vieriä mainittuja kolmea paikkaa kohden. Kukin oli valinnut oman päämaalinsa, kuka ilonuotion, kuka kukkassalon, kuka mysteerin. Utelioiden pariisilaisten vanhastaan tunnetun hyvän arvostelukyvyn kunniaksi on mainittava, että taajimmat väkijoukot suuntasivat kulkunsa ilonuotiota kohden, joka olikin täysin vuodenajan mukainen, tai katsomaan mysteeriä, joka esitettäisiin Oikeuspalatsin hyvin katetussa ja suojaisessa suursalissa, kun taas kehnosti koristettu kukkassalko jätettiin kuin yhteisestä sopimuksesta seistä värjöttämään yksinään tammikuun koleaan säähän Braque-kappelin hautausmaalle.

Suurin oli tungos Oikeuspalatsiin johtavilla kaduilla, sillä tiedettiin toissapäivänä saapuneiden alankomaisten lähettiläiden aikovan olla läsnä mysteerin esityksessä ja narripaavin vaalissa, mikä myös toimitettaisiin suursalissa.

Tuona päivänä ei suinkaan helposti päässyt tunkeutumaan tuohon saliin, jota siihen aikaan pidettiin maailman suurimpana katettuna huoneena. (Sauval ei ollut vielä silloin mitannut Montargis'n linnan juhlasalia.) Väkeä tulvillaan oleva Oikeustori näytti ikkunoista kurkistelevista mereltä, johon viisi, kuusi katuä yhtä monen virransuun tavoin vuodatti joka hetki yhä uusia päälaineita.

Ihmisjoukkojen yhä kasvavat aallot törmäsivät toisiaan vastaan talojen nurkkauksissa, jotka niemekkeiden lailla ulkonivat siellä täällä torialtaan epätasaisista laidoista. Suuret portaat palatsin korkean goottilaisen [Sana goottilainen on siinä merkityksessä, missä sitä yleensä käytetään, aivan sopimaton, mutta silti yleinen. Mekin annamme siis sen yleisen käytön mukaan merkitä keskiajan jälkipuoliskon rakennustaidetta, jonka tunnusomaisena piirteenä on suippokaari, kun taas ensimmäisen ajanjakson tyyliin esiintyi pyörökaari.] julkisivun keskustassa muistuttivat alati kuohuvaa kaksoisvirtaa, joka nousten ylös keskiaskelmia jakaantui portaikon pengermällä kahteen suuntaan ja tulvi alas suurina hyökyinä molempia sivurinteitä: suuret portaat vuodattivat alituisesti väkeä torille aivan kuin koskenputous kuohujaan järveen. Huudot, nauru ja tuhansien jalkojen töminä aiheuttivat huumaavan melun ja pauhinan. Silloin tällöin tuo pauhina ja melu kasvoi kaksinkertaiseksi: virrassa, joka kuljetti ihmisjoukkoja portaita ylös ja sivuja alas, syntyi akanvirtoja, tunkeilua ja pyörteitä. Niitä aiheutti jonkun jousimiehen sivaltava isku tai jonkun santarmin hevosensa takajaloilleen hypähdyttäminen järjestyksen kohentamiseksi, – omituinen tapa, joka monennimisten järjestyksen valvojakuntien käyttämänä on kulkeutunut perinnöksi Pariisin nykyisillekin santarmeille.

Talojen porteilla, ikkunoissa, ullakkojen luukuissa, jopa katoillakin näkyi tuhansittain kunnan porvarien rauhallisia kasvoja. He katselivat palatsia ja kansanjoukkoa, eivätkä muuta toivoneetkaan, sillä Pariisin väestöstä monet tyytyivät katselemaan katsojia, ja seinä, jonka takana jotakin tapahtuu, on heistä jo sangen merkillinen.

Jos me, vuoden 1830 pariisilaiset, voisimme ajatuksissamme liittyä noiden viidennentoista vuosisadan pariisilaisten joukkoon ja tunkeutua tyrkkien, kyynärpäillä iskien ja nurin niskoin toisiamme tölväisten heidän kerallaan tuohon valtavaan saliin, joka tammikuun 6: ntena päivänä v. 1482 tuntui niin ahtaalta, olisi meille siellä avautunut varsin mielenkiintoinen ja huvittava näky, ja me havaitsisimme ympärillämme vain sen ikäisiä esineitä, että ne meistä näyttäisivät vielä aivan uusilta.

Jos lukija suvaitsee, koetamme mielikuvituksen avulla tavoittaa vaikutelmaa, minkä hän olisi saanut, jos hän tämän mekkoihin, kaapuihin ja hameisiin pukeutuneen joukon mukana olisi astunut suursalin kynnyksen yli.

Ensin korvia huumaava humu ja silmien häikäisy. Päittemme yllä kaksinkertainen, runsain puuleikkauksin ja kultaliljoin koristettu, taivaansiniseksi maalattu, suippokaariholvi; jalkojemme alla musta- ja valkoruutuinen marmorinen kiveys. Jonkin askeleen päässä meistä mahtava pylväs, sen takana toinen, kolmas – kaikkiaan seitsemän pylvästä keskellä salia pituussuunnassa kannattamassa holvikattoa. Neljän ensimmäisen pylvään ympärillä lasi- ja korutavaroita kiilteleviä kauppakojuja; kolmen viimeisen ympärillä tammipenkkejä, joita asianajajain polvihousut ja syyttäjien kaavut ovat siloittaneet. Pitkin salin korkeita seiniä ovien, ikkunain ja pylväiden välissä loppumaton rivi Ranskan kuninkaiden kuvapatsaita Pharamondista alkaen, mitättömiä riippuvien käsivarsin ja silmät alas luotuina, urhoollisia ja sotaisia pää ja käsivarret rohkeassa kohoasennossa. Korkeissa suippokaari-ikkunoissa tuhatväristen lasimaalausten hohde, runsain puuveistoksien koristettuja pääovia, ja kaikki, holvit, pylväät, seinät, ikkunan- ja ovenpielet, seinälaudoitus, ovet ja kuvapatsaat loistaen sinen ja kullan väreissä, tosin hiukan himmentyneinä jo siihen aikaan, jolloin me salia tarkastelemme, ja v. 1549, jolloin du Breul sitä vielä muistitiedon mukaan ihaili, miltei kokonaan pölyn ja hämähäkinseittien peitossa.

Jos lisäksi kuvittelemme tämän suuren, suunnikkaan muotoisen salin tammikuun päivän himmeässä valaistuksessa ääriään myöten täynnä kirjavapukuisia, meluavia ihmisiä, jotka liikehtivät seinustoja pitkin ja pylväiden ympärillä, voimme saada jonkinlaisen käsityksen kuvasta, jonka yksityispiirteitä aiomme nyt tarkemmin kuvailla.

Selvää on, että ellei Ravaillac olisi murhannut Henrik IV: tä, Oikeuspalatsin arkisto ei olisi sisältänyt Ravaillac-jutun asiakirjoja, eivätkä siis rikoskumppanit olisi voineet toivoa niiden hävittämistä, eikä näin ollen olisi ilmaantunut tuhopolttajia, joiden pätevemmän keinon puutteessa oli pakko polttaa arkisto polttaakseen asiakirjat ja polttaa palatsi polttaakseen arkiston, toisin sanoen,

ei vuoden 1618 tulipaloo olisi syttynyt. Tuo vanha palatsi suursaleineen olisi yhä olemassa, ja minä voisin sanoa lukijalle: "Käykää katsomaan sitä", jolloin minä vapautuisin kirjoittamasta ja hän lukemasta kuvausta siitä, – mikä vahvistaa uskoa siihen uuteen totuuteen, että suurilla tapahtumilla on arvaamattomat seuraukset.

Muuten on mahdollista sekin, ettei Ravailacilla ollut lainkaan rikostovereita, tai jos olikin, he eivät syyllistyneetkään vuoden 1618 tulipaloon. On pari muutakin yhtä todennäköistä selitystä. Ensinnäkin saattoi syynä paloon olla tuo suuri, tulenpalava, jalan levyinen ja kyynärän pituinen tähti, jonka kaikki tietävät pudonneen taivaalta palatsiin keskiyön jälkeen maaliskuun 7:ntenä päivänä, ja toiseksi voi Théophilen seuraavissa säkeissäkin olla perää:

Rouva Oikeus lahjuksista niin oli paisunut vatsanvaivaan, että tuikkasi tulen
palatsiin ihan rangaistuksena taivaan.

Ajatelkoon kukin mitä haluaa tästä kolminkertaisesta, poliittisesta, fysikaalisesta ja runollisesta selityksestä Oikeuspalatsin palon syyksi, eräs seikka on kuitenkin, ikävä kyllä, liiankin totta: itse palo. Tämän tuhon ja varsinkin niiden entisöintien jäljiltä, joilla hävitettiin sekin, mikä oli tulentuholta säästynyt, on nykyään perin vähän jäljellä tästä Ranskan kuninkaiden ensimmäisestä asunnosta, tästä Louvrea vanhemmasta palatsista, joka jo Filip Kauniin aikana oli niin vanha, että siinä saatettiin huomata jälkiä niistä komeista rakennuksista, joita kuningas Robert rakennutti ja Helgaldus kuvaili. Miltei kaikki on joutunut häviön omaksi. Missä on nyt kansliahuone, jossa Ludvig Pyhä vietti häitään, puutarha, jossa hän jakoi oikeutta "pukeutuneena kamlottimekkoon, hihattomaan puolivillaiseen takkiin ja mustaan sandeliviittaan leväten matolla Joinville vierellään"? Missä on keisari Sigismundin kamari, missä Kaarle IV: n, missä Juhana Maattoman? Missä ovat portaat, joilta Kaarle VI luki armahdusjulistuksensa; missä kivipaasi, jolla Marcel dauphinin läsnäollessa katkaisi kaulan Clermont'in Robertilta ja Champagnen marsalkalta? Missä pieni sivuovi, jonka edustalla vastapaavi Benediktuksen bullat revittiin rikki ja jonka kautta lähettätiläät, jotka olivat tuoneet ne, laskettiin ulos, pilan vuoksi piispan kaapuihin ja hiippoihin puettuina, missä asussa he saivat tehdä toivoretken kautta koko Pariisin? Missä suursali kultauksineen, siniväreineen, suippokaarineen, kuvapatsaineen, pylväineen ja veistoksin koristettuine kattoholveineen? Missä kultainen huone ja kivileijona, joka seisoi ovella pää painuksissa ja häntä koipien välissä, kuten Salomonin valtaistuimen leijonat, tuossa nöyrässä asennossa, jossa voiman on esiinnyttävä oikeuden edessä? Missä kauniit ovet ja ihanat ikkunat; missä kaiverretut raudoitukset, jotka lannistivat Biscornetten rohkeuden? Missä du Hancyn hienot puutyöt?.. Mitä on aika, mitä ihmiset tehneet näille ihmeellisille teoksille? Mitä meille on annettu kaiken tämän sijaan, koko tämän gallialaisen historian, kaiken tämän goottilaisen taiteen sijaan? Hra de Brossen, Saint-Gervais-portaalin kehnon arkkitehdin raskaat, painostavat pyörökaaret: siinä taide, jonka olemme saaneet. Ja mitä muistoihin tulee, niin meidän on tyydyttävä niihin Patrusjuoruihin, joita suuri pylväs yhä näyttää kielivän.

Se on vähäpätöistä. – Palatkaamme todellisen vanhan palatsin todelliseen suursaliin.

Tämän suunnattoman suuren suunnikkaan toisen pään täytti kuuluisa marmoripöytä, jonka levy oli yhtä kiveä ja joka oli niin pitkä, leveä ja paksu, ettei sellaista marmoripaatta ollut toista maailmassa, kuten vanhoissa verokirjoissa mainitaan tyyllillä, joka olisi saanut veden herahtamaan Gargantuankin kielelle. Toisessa päässä oli kappeli, johon Ludvig XI oli pystyttänyt kuvapatsaan Pyhästä Neitsyestä, jonka eteen polvistuneena hän oli antanut kuvata itsensä, ja jonne hän oli siirättänyt Kaarle Suuren ja Ludvig Pyhän kuvapatsaat, kahden pyhimyksen, joiden hän arveli Ranskan kuninkaista päässeen erityisen hyviin kirjoihin taivaassa, – välittämättä siitä, että kuninkaiden kuvapatsaiden sarjassa siten jäi kaksi komeroa tyhjäksi. Tämä vielä aivan uusi kappeli – se oli valmistunut tuskin kuusi vuotta varhemmin – edusti herkullisine arkkitehtuureineen, ihmeellisine veistoksineen ja hienoine ja syvine kaiverrustoineen kauttaaltaan tuota kaunista, ihastuttavaa makusuuntaa, joka oli meillä vallalla goottilaisen kauden lopulla ja joka renessanssin tarumaisissa mielijohteissa eli aina kuudennentoista vuosisadan keskivaiheille saakka. Varsinkin

portaalin yläpuolella oleva pieni ruusustoikkuna oli todellinen hienouden ja sulouden mestariluomus; sitä olisi voinut sanoa pitsitähdeksi.

Keskelle salin toista sivuseinää, vastapäätä pääovea oli alankomaalaisia lähettiläitä ja muita suuruuksia varten, joita oli kutsuttu katsomaan mysteerin esitystä, rakennettu kultakankaalla päällystetty parveke, johon oli tehty ovi eräästä kultaiseen huoneeseen johtavan käytävän ikkunasta.

Yllä mainitulla marmoripöydällä esitettäisiin mysteeri vanhan tavan mukaan. Se oli jo aikaisin aamulla pantu tätä tarkoitusta varten asianmukaiseen kuntoon. Sen mahtavalla marmorilevyllä, joka oli täynnä kirjurien kantojen piirtämiä viiruja, oli korkeahko lautateline, jonka lattiaksi laitettu, joka taholle näkyvä päällystä oli tarkoitettu näyttämölavaksi, samalla kun sen verhoilla peitetty sisusta oli aiottu näyttelijäin pukuhuoneeksi. Lavalle päästiin yksinkertaisesti näyttämön eteen asetettuja portaita myöten, joiden jyrkät astuimet olivat ainoana yhdyssiteenä näyttämön ja pukuhuoneen välillä. Ei mikään esiintyminen ollut niin odottamaton, ei mikään tapahtuma tai teatteritemppu niin äkillinen, etteivät näyttelijät olisi ehtineet kiivetä näitä portaita myöten lavalle. Sinä taiteen ja teatterikoneiston viaton ja kunnianarvoinen lapsuusaika!

Neljä palatsivoudin nihtiä, joiden tehtäviin kuului vartioiminen kaikissa kansanhuveissa niin juhla- kuin mestauspäivinäkin, oli asettunut marmoripöydän neljään kulmaan.

Näytännön ei pitänyt alkaa ennen, kuin palatsin suuri kello löisi kaksitoista. Se oli kylläkin tavallista myöhäisempi aika teatteriesityksen alkamiselle, mutta näin oli täytynyt tällä kertaa tehdä alankomaalaisten vuoksi.

Nyt oli kuitenkin koko katsojajoukko odottanut varhaisesta aamusta asti. Suuri osa näistä näkemisen haluisista oli päivänkoitosta alkaen värjötellyt palatsin suurten portaitten edessä, Vakuuttivatpa toiset viettäneensä yönkin pääoven edessä päästäkseen varmasti ensimmäisinä sisälle. Joukko kasvoi joka hetki ja alkoi kohota nousuveden lailla seinille, paisua pylväille, täyttää ikkunakomerot, kamanat ja pielet, kaikki rakennuksen ulkonemat, kaikki patsaiden jalustat. Ahtaus, kärsimättömyys, ikävä, raisua omavaltaisuutta herättävän huvittelupäivän vapaus, sananvaihdot, joita sattui kaikkialla kyynärpään iskun tai raudoitettun kannan kolhaisun takia, pitkän odotuksen synnyttämä väsymys, kaikki se antoi jo aikoja ennen, kuin lähettiläiden piti saapua, vihaisen ja katkeran kaiun tuosta seinien kehään ahtautuneesta, likistyksissä seisovasta, tyrkitystä ja poljetusta kansanjoukosta kohoavalle puheensorinalle. Kuului vain huutoja ja kirouksia alankomaalaisille, kauppiaskunnan esimiehelle, Bourbonin kardinaalille, palatsivoudille, Itävallan Margaretalle, vartijoille, pakkaselle, kuumuudelle, rumalle ilmalle, Pariisin piispalle, narripaaville, pylväille, patsaille, toisaalla suljetulle ovelle, toisaalla avoimelle ikkunalle, mikä kaikki herätti suurta iloa niissä ylioppilas- ja lakeijaparvissa, jotka joukon seassa seisten sinkauttivat ivasanojaan yleiseen tyytymättömyyden sorinaan ja siten ikään kuin neulanpistoilla yhä kiihdyttivät joukon kärsimättömyyttä.

Parvi näitä vallattomia paholaisia oli särkenyt ruudut eräästä ikkunasta ja istuutunut rauhassa ikkunalaudalle, josta he katselivat pistopuheita lasketellen milloin ulos torilla seisovaa joukkoa, milloin sisällä odottajia. Heidän ilveilevistä eleistään, heidän raikuvasta naurustaan ja siitä karkeasta pilasta, jota he laskettelivat toveriensa avulla ympäri salia, saattoi helposti nähdä, ettei näitä maan toivoja lainkaan vaivannut muun yleisön väsymys ja ikävä, ja että he sangen taitavasti osasivat valmistaa siitä, mitä heillä oli silmiensä edessä, näytelmän omaa erityistä hauskuuttaan varten, mikä sai heidät kärsivällisesti odottamaan luvassa olevaa.

– Sieluni autuuden kautta, sinäkö siellä oletkin, Joannes Frollo de Molendino! eräs heistä huusi pienelle, vaaleatukkaiselle veitikalle, jolla oli kauniit ja kujeelliset kasvot ja joka oli kiivennyt erään pylvänpään akantuslehdille. – Syystä oletkin saanut nimen Mylly-Jussi, sillä käsivartesi ja sääresi pyörivät kuin tuulimyllyn siivet. Miten kauan olet siellä istunut?

– Piru armahtakoon, Joannes Frollo vastasi. – Olenhan istunut täällä jo yli neljä tuntia ja toivon, että ne luetaan hyväkseni kiirastulessa. Olen kuullut Sisilian kuninkaan kahdeksan kuorolaulajan aloittavan ensimmäisen messuvärssynsä kello seitsemältä Sainte-Chapellessa.

– Kauniita laulajia! Äänikin heillä on terävämpi kuin heidän piippolakkinsa! toinen jatkoi. – Ennen kuin kuningas perusti messun pyhälle herra Johanneselle, olisi hänen pitänyt ottaa selvä, pitääkö herra pyhä Johannes siitä, että latinaa veisataan provenselaiseen tapaan.

– Sen hän on tehnyt lihottaakseen noita kirottuja sisilialaisia laulajia, huusi kovalla äänellä muuan vanha nainen ikkunan alapuolella olevasta joukosta. – Tahdon vain kysyä: onko laitaa, että maksetaan tuhat pariisilaista livreä yhdestä messusta ja vielä merikalan verottamisella Pariisin halleissa!

– Vaiti, eukko, lausui tähän lihava, arvokkaan näköinen mies, joka piteli nenäänsä arvatenkin kalakaupustelijan läheisyyden takia. – Olihan välttämätöntä perustaa messu, vai olisitteko halunnut kuninkaan jälleen sairastuvan?

– Hyvin puhuttu, herra Gilles Lecornu, kuninkaallinen hoviturkkuri! huusi pieni ylioppilas pylvään pästä.

– Lecornu! Gilles Lecornu! toiset matkivat. – *Cornutus et hirsutus* [Sarvekas ja karvainen], joku lisäsi.

– Niinpä niin! lisäsi tuo pieni paholainen pylvään pästä. – Mitäpä siinä on nauramista! Kunnianarvoinen Gilles Lecornu, mestari Jehan Lecornun, kuninkaan linnanvoudin veli, mestari Mahiet Lecornun, Vincennes-metsän ensimmäisen portinvartijan poika, kaikki Pariisin porvareita, kaikki isästä poikaan naineita miehiä!

Ilo yltyi. Paksu hoviturkkuri koetti sanaakaan hiiskumatta väistää niitä katseita, joita joka puolelta häneen suunnattiin. Mutta turhaan hän hiessä päin ponnisteli. Niinkuin puuhun tunkeutuva kiila likistyi hänen lihava, harmista ja vihasta punoittava naamansa näiden ponnistusten vuoksi yhä tiukemmin naapurien olkapäiden väliin.

Vihdoin tuli yksi näistä, pyöreä, pieni ja juhlallinen niinkuin hän itsekkin, hänelle avuksi.

– Häpeällistä todellakin, että ylioppilaat puhuvat tuolla lailla porvarista! Siihen aikaan, kun minä olin nuori, olisi heidät ensin piesty ja sitten poltettu samalla risukimpulla.

Koko joukko räjähti nauramaan.

– Hohoi! Kuka siellä sellaista toranuottia vetää? Mikä pahanilman lintu se on?

– Kuulkaahan, minä tunnen hänet, joku sanoi; sehän on mestari Andry Musnier.

– Ahaa, yksi Yliopiston neljästä valantehneestä kirjakauppiasta! toinen lisäsi.

– Kaikki siinä verstaassa on nelinkertaista, kolmas huusi: neljä osakuntaa, neljä tiedekuntaa, neljä juhlaa, neljä prokuraattoria, neljä elektoria, neljä kirjakauppiasta.

– No, räyhätäänpä hänelle kuin riivatut, Jean Frolo huusi.

– Musnier, me poltamme kirjasi.

– Musnier, me pieksämme renkisi.

– Musnier, me höyhennämme vaimosi.

– Tuon pullean kelpo Oudarde rouvan.

– Joka on niin punakka ja iloinen kuin olisi jo leski.

– Piru teidät periköön! mutisi mestari Andry Musnier.

– Mestari Andry, huusi Jehan yhä koikkuen pylväällään, – ole vaiti, taikka minä hyppään suoraan kalloosi!

Mestari Andry nosti päätään, näytti hetkisen mittaavan pylvään korkeutta ja tuon riiviön painoa, kertovan painon nopeuden neliöllä ja oli vaiti.

Jehan, joka nyt oli valtiaana taistelutantereella, jatkoi riemuiten:

– Olisin sen tehnyt, vaikka olenkin arkkidiakonin veli!

– Kylläpä ovat kehoja meidän akateemiset isämme, kun eivät tällaisena päivänä kunnioita meidän oikeuksiamme! Kukkassalko ja ilotulitus Kaupungissa, mysteeri, narripaavi ja flaamilaiset lähettiläät Citéssä; mutta Yliopistossa ei kerrassaan mitään!

– Ja kuitenkin on Place Maubert kyllin suuri, jatkoi eräs ylioppilaista ikkunalaudalla.

- Alas rehtori, elektorit ja prokuraattorit! Joannes huusi.
- Täytyy tehdä tänä iltana ilotulitus Champ-Gaillard'ille mestari Andryn kirjoista, joku toinen lisäsi.
- Ja kirjurien pöydistä! kolmas jatkoi.
- Ja pedellien sauvoista!
- Ja dekaanien sylkiastioista!
- Ja prokuraattorien kaapeista!
- Ja elektorien laatikoista!
- Ja rehtorin jakkaroista!
- Alas! huusi pieni Jehan veisaavalla äänellä, – alas mestari Andry, pedellit ja kirjurit, alas teologit, lääkäri ja dekretistit, prokuraattorit ja rehtori!
- Johan nyt on koko maailman loppu, murisi mestari Andry pidellen korviaan.
- Hei, tuollahan se rehtori tulee torilla! eräs ikkunalla istujista huusi.
- Kaikki pyrkivät katsomaan ulos.
- Onko se todellakin meidän kunnianarvoisa rehtorimme Thibaut? kysyi Jehan Frollo, joka ei ylhäältä pylväänsä päältä voinut nähdä, mitä ulkona tapahtui.
- On, on, toiset vastasivat, – hän se on, meidän rehtorimme professori Thibaut.
- Rehtori oli todellakin liikkeellä muiden yliopistollisten arvohenkilöiden seurassa ja kulki juuri torin poikki matkalla lähettiläitä vastaan. Ikkunaan kerääntyneet ylioppilaat ottivat heidät vastaan pilapuheilla ja ivallisilla hyvähuudoilla. Rehtori, joka ratsasti seurueensa etunenässä, sai osalleen ensimmäisen kuuron.
- Hyvää päivää, herra rehtori! Hohoi! päivää!
- Ihme ja kumma! Kuinka tuo vanha peluri on voinut jättää noppansa?
- Kas, kuinka hän ratsastaa aasillaan! Senkään korvat eivät ole niin pitkät kuin hänen.
- Hohoi! Hyvää päivää, herra rehtori Thibaut! *Tybalde aleator!*
- Vanha aasi! Sinä vanha peluri!
- Herra sinua varjelkoon! Oletko saanut montakin voittoa viime yönä?
- Oh, miten kurjan, harmaan, kalpean ja unisen näköinen hän on, ja pelkästään rakkaudesta kortteihin ja noppiin!
- Minne sinä aiot, *Tybalde ad dados*, kun noin käännät selkäsi Yliopistolle ja suuntaat kulkusi Kaupunkiin?
- Hän aikoo etsiä asuntoa Thibautodé-kadun [*dé* merkitsee pelinoppaa, samoin lat. *dados*] varrelta, huusi Jehan Frollo.
- Koko joukko toisti sanaleikin kauhean naurunrähäkän ja villien kättentaputusten säestämänä.
- Menetkö etsimään yösjaa Thibautodé-kadun varrelta, vai kuinka, herra rehtori, pirun pelitoveri?
- Sitten tuli muiden arvohenkilöiden vuoro.
- Alas pedellit, alas sauvankantajat!
- Kuules, Robin Poussepain, sanopas kuka se tuo on.
- Se on Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, Autunin kolleegion kansleri.
- Hei, tässä minun kenkäni: sinulla on parempi paikka kuin minulla; paiskaa sillä häntä vasten kuonoa!
- *Saturnalitiis mittimus ecce nuces.*
- Alas nuo kuusi teologia valkoisissa kasukoissaan!
- Onko nuo teologeja? Minä luulin niitä kuudeksi valkoiseksi hanheksi, jotka Pyhä Genoveva antaa kaupungille verona Roognyn läänistä!
- Alas lääkärit!
- Alas kaikki tärkeät ja selvittelevät väittelyt!

– Sinä saat minun lakkini, sinä Pyhän Genovevan kansleri! Sinä olet tehnyt minulle vääryyttä. – Toden totta! hän on antanut minun paikkani Normandian osakunnassa pikku Ascanio Falzaspadalle, joka kuuluu Bourges'in provinssiin, koska hän on italialainen.

– Se on vääryyttä! huusivat kaikki ylioppilaat. – Alas Pyhän Genovevan kansleri!

– Hohoi! mestari Joachim de Ladehors! Hohoi! Louis Dahuille! Hohoi! Lambert Hocement!

– Kuristakoon piru saksalaisen osakunnan prokuraattorin! – Ja Sainte-Chapellen kappalaiset harmaine viittoineen; *cum tunicis grisis!*

– *Seu de pellibus grisis furratis!* [Tai harmaine turkiskaapuineen.]

– Hohoi! siinä ovat filosofian tohtorit! Ohoh, kuinka koreita mustia ja punaisia lakkeja!

– Totta tosiaan, rehtorilla on kaunis häntä!

– Aivan kuin Venetsian doogilla, joka on menossa viettämään kihlaustaan meren kanssa.

– Katsopa, Jehan! Pyhän Genovevan kaniikit!

– Hiiteen kaniikit!

– Apotti Claude Choart! tohtori Claude Choart! Etsittekö Giffarden Maijaa?

– Hän asuu Glatigny-kadun varrella.

– Hän pöyhii vuodetta irstailijain kuninkaalle.

– Hän on kyllä neljän denaarin arvoinen; *quatuor denarios*. – *Aut unum bombum*.

– Tahdotteko, että hän antaa teille koirannuuskaa?

– Toverit! mestari Simon Sanguin, Pikardian elektori, jolla on vaimo takanansa aasin selässä.

– *Post equitem sedet atra cura*. [Ratsastajan takana istuu musta murhe.]

– Rohkeutta, mestari Simon!

– Hyvää päivää, herra elektori!

– Hyvää yötä, elektorin rouva!

– Ovatpa ne onnellisia, kun saavat nähdä kaiken tuon, huokasi

Joannes de Molendino yhä istuen ylhäällä pylvään lehtikuviossa.

Tällä välin oli Yliopiston valantehnyt kirjakauppias, mestari Andry Musnier, lähestynyt kuninkaallista hoviturkkuria Gilles Lecornutä ja kuiskannut hänen korvaansa:

– Herra, sanon teille, että viimeiset ajat ovat tulossa. Ei milloinkaan ennen ole nähty ylioppilaitten laskettelevan noin ruokottomia. Nuo kirotut uudet keksinnöt ne saattavat kaiken turmioon. Tykistö, tuliluikut, pommitykit ja ennen kaikkea kirjapainotaito, tuo uusi saksalainen rutto. Ei enää käsikirjoituksia, ei enää kirjoja! Kirjapaino tappaa kirjakaupan. Viimeiset ajat lähenevät.

– Minäkin huomaan sen vallan hyvin siitä suosioista, minkä sametti on saanut osakseen, sanoi hoviturkkuri.

Tällä hetkellä löi kello kaksitoista.

– Oh! – pääsi koko joukolta kuin yhdestä suusta. Ylioppilaat vaikenivat. Alkoi yleinen jalkojen ja päiden liikutteleva, yleinen yskintä ja niistäminen. Jokainen kohentautui, otti paremman asennon, ojentautui ja sijoittui. Sitten syntyi syvä hiljaisuus. Kaikki kurkottivat päitään suut avoimina ja katseet suunnattuina marmoripöytää kohden. Mutta mitään ei näkynyt. Palatsivoudin neljä nihtiä seisoi yhä siellä jäykkänä ja liikkumattomana kuin neljä maalattua kuvapatsasta. Kaikkien katseet kääntyivät nyt alankomaisia lähettiläitä varten varatulle parvekkeelle. Mutta ovi pysyi kiinni ja parveke tyhjänä. Tämä ihmisjoukko oli aamuvarhaisesta asti odottanut kolmea seikkaa: keskipäivää, flaamilaisia lähettiläitä ja mysteeriä. Ainoastaan keskipäivä oli tullut määrälleen.

Nyt oli mitta täynnä.

Odotettiin minuutti, kaksi, kolme, viisi minuuttia, odotettiin neljännestunti. Parveke pysyi tyhjänä, teatteri mykkänä. Tällä välin oli kärsimättömyyttä seurannut suuttumus. Katkeruus ilmeni kuitenkin vielä vain hiljaisina sanoina: Mysteeri! Mysteeri! mumistiin ympäri salia. Mielet olivat

käymistilassa. Ukkospilvi, josta vasta kuului hiljaista jyrinää, liikehti tämän pääpaljouden yllä. Jehan de Molendino sai siitä singahtamaan ensimmäisen salaman.

– Mysteeri, ja hiiteen alankomaalaiset! – hän huusi minkä keuhkonsa kestivät, kiertyen kuin käärme pylvänsä ympäri.

Joukko taputti käsiään.

– Mysteeri! toisteltiin joka taholta, – ja hiiteen koko Flanderi!

– Mysteeri, ja heti paikalla, – jatkoi ylioppilas, muuten neuvon, että hirtämme palatsivoudin, jotta saamme nähdä sekä komedian että moraliteetin samalla kertaa.

– Hyvin puhuttu, huusi joukko, ja aloitetaan hirttäminen hänen nihdeistään.

Seurasi myrskyisiä hyväksymishuuto. Nuo neljä miesparkaa alkoivat kalveta ja vilkuilla toisiinsa. Joukko läheni heitä, ja he näkivät jo kauhukseen heikon aitauksen, joka erotti heidät joukosta, alkavan murtua sen paineesta.

Hetki oli vakava.

– Hirteen! hirteen! huudettiin joka taholta.

Samassa työnnettiin edellä kuvatun pukukomeron verhoa syrjään ja esille astui henkilö, jonka pelkkä esiintyminen heti pysäytti joukon ja aivan kuin taikaiskulla muutti sen suuttumuksen uteliaisuudeksi.

– Hiljaa! hiljaa!

Mainittu henkilö, joka ei tästä huudosta itse paljoakaan rauhoittunut, astui vapisten yleisön eteen joka askeleella syvään kumartaen, mikä hänen marmoripöydän reunaa lähetessään muistutti yhä enemmän polvien notkahtelua.

Sali oli tällä välin vähitellen hiljentynyt. Kuului vain tuota hiljaista kohinaa, mikä aina seuraa väkijoukon vaikenemista.

– Herrat porvarit ja arvoisat naiset, hän sanoi, meillä on kunnia lausua ja esittää hänen korkea-arvoisuudelleen kardinaalille erittäin kaunis moraliteetti nimeltä: *Neitsyt Marian hyvä tuomio*. Minä esitän Jupiteria. Hänen korkea-arvoisuutensa on tällä hetkellä hänen korkeutensa Itävallan herttuan korkeasti kunnioitettavien lähettiläiden seurassa, jotka parhaillaan Baudets-portilla kuuntelevat yliopiston rehtorin puhetta. Me aloitamme heti, kun hänen korkea-arvoisuutensa kardinaali saapuu.

Tarvittiin siis vallan Jupiterin väliintulo palatsivoudin neljän nihtiraukan pelastamiseksi. Jos meillä olisi ollut onni keksiä tämä sängen todenmukainen juttu ja me siis olisimme vastuussa siitä rouva Arvostelulle, ei meitä suinkaan tällä hetkellä voitaisi muistuttaa tuosta klassillisesta säännöstä: *Nec deus intersit*. [Älköön jumala astuko avuksi.] Herra Jupiterin puku oli sitä paitsi sängen kaunis, eikä sen vaikutus yleisön rauhoittumiseen suinkaan ollut vähäinen, se kun kiinnitti puoleensa kaikkien huomion. Jupiterilla oli yllään mustalla sametilla verhottu ja kullatuilla soljilla varustettu rautapaita ja päässä kullatuilla napeilla runsaasti koristettu piippolakki. Ellei hänen kasvojaan olisi puoleksi peittänyt punamaali, puoleksi tuuhea parta, ellei hänellä olisi ollut kädessään sokin sokin töröttävin kultapaperihetuloon koristettua kullattua pahviputkea, jonka harjaantunut silmä pian älysi ukkosenvaajaksi, ja elleivät hänen paljaat säärensä olisi olleet kreikkalaiseen tapaan pauloitettut, olisi häntä ulkoasunsa puolesta huoletta voinut verrata herra de Berryn osaston bretagnelaisiin jousimiehiin.

II. Pierre Gringoire

Miehen puhuessa hänen pukunsa herättämä yleinen tyytyväisyys ja ihailu haihtui kuitenkin vähitellen, ja kun hän oli päässyt noihin onnettomiin sanoihin: "Me aloitamme heti, kun hänen korkea-arvoisuutensa kardinaali saapuu", hukkui hänen äänensä huikeisiin vihellyksiin.

– Aloittakaa heti! Mysteeri! Mysteeri heti paikalla! väkijoukko huusi. Ja yli kaikkien muiden kaikui Joannes de Molendinin ääni, joka halkoi melua kimakkana kuin vihellyspillin piipitys kissannaukujaisissa – Aloittakaa heti paikalla! hän kiljui.

– Alas Jupiter ja Bourbonin kardinaali! huusivat Robin Poussepain ja muut ikkunalaudalle kiivenneet lakimiehenalut.

– Moraliteetti heti paikalla, kohahti nyt väkijoukostaakin. – Heti!

Vikkelästi! Hirteen näyttelijät ja kardinaali!

Pelon kangistamana ja punamaalinsa suojassa kalveten Jupiter raukka pudotti ukkosen vaajansa, otti lakin käteensä ja sammalsi kumarrellen ja vapisten: "Hänen korkea-arvoisuutensa... lähettiläät... hänen korkeutensa Margareta Flanderilainen..." Hän ei tiennyt mitä sanoa. Hän pelkäsi suorastaan, että hänet hirtettäisiin.

Jos hän odottaisi, kansanjoukko hirttäisi hänet, jos aloittaisi, hirttäisi kardinaali hänet. Kummaltakin taholta ammotti kauhea kuilu, toisin sanoen, hirsipuu.

Onneksi joku ilmestyi pelastamaan hänet tästä uhkaavasta vaarasta ja ottamaan vastuun itselleen.

Muuan mieshenkilö, joka oli seisoskellut aitauksen takana marmoripöydän edustalla olevalla tyhjällä alueella ja jota ei kukaan tähän asti ollut huomannut sen tähden, että hänet oli yleisön katseilta kokonaan kätkenyt pylvä, johon hän näyttämön puolella nojasi, astui nyt esiin pöydän luokse. Tämä vaaleaverinen, kalpea, pitkä ja laiha nuori mies, jonka poskissa ja otsassa jo näkyi kurttuja, mutta jonka katse säteili kirkkaana ja huulilla väreili hymy, ja jonka yllä oli vanha, kulunut, alkuaan musta, mutta haalistunut taftitakki, viittasi Jupiter raukalle, joka pelosta tolkuttomana ei nähnyt eikä kuullut mitään.

Mies astui askeleen lähemmäksi: – Jupiter! hän sanoi, hyvä Jupiter!

Toinen ei kuullut.

Viimein tuo kookas vaaleaverinen huusi Jupiterille miltei korvan juuresta:

– Michel Giborne!

– Kuka minua huutaa? kysyi Jupiter kuin unesta heräten.

– Minä, vastasi mustapukuinen.

– Ah! pääsi Jupiterilta.

– Aloittakaa heti paikalla, toinen jatkoi. Tehkää joukon mieliksi. Minä otan lepyttääkseni palatsivoudin, joka puolestaan saa lepyttää kardinaalin.

Jupiter hengähti helpotuksesta.

– Herrat kansalaiset, hän huusi keuhkojensa koko voimalla kansanjoukolle, joka yhä jatkoi viheltämistään, – me aloitamme heti.

– *Evoë, Juppiter! Plaudite, cives!* [Terve, Jupiter! Taputtakaa käsiänne, kansalaiset!] ylioppilaat huusivat.

– Hyvä! hyvä! kansanjoukko huusi.

Tuntematon, joka käden käänteessä oli "tyynnyttänyt myrskyn", kuten sanoo vanha, rakas Corneillemme, oli tällä välin vetäytynyt vaatimattomasti takaisin pylvään suojaan ja olisi epäilemättä jäänyt yhtä näkymättömäksi, liikkumattomaksi ja äänettömäksi kuin tähänkin asti, jollei kaksi nuorta, aivan aitauksen viereen asettunutta naista, jotka olivat huomanneet hänen keskustelunsa Michel Giborne-Jupiterin kanssa, olisi saanut häntä sieltä esille.

– Mestari, toinen heistä sanoi ja viittasi häntä lähestymään...

– Hiljaa toki, hyvä Liénarde, virkkoi hänen toverinsa, sievä, verevä tyttö, joka tunsi itsensä sangen rohkeaksi pyhäpukimissaan. – Eihän hän ole hengellinen, vaan maallikko; ei häntä pidä nimittää mestariksi, vaan herraksi.

– Hyvä herra, sanoi Liénarde. Tuntematon läheni aitausta.

– Mitä neidit haluavat? hän kysyi innokkaana.

– Oh! ei mitään, sanoi Liénarde aivan hämmentyneenä, – naapurini Gisquette la Gencienne haluaa puhutella teitä.

– Enhän, vastasi Gisquette punastuen. – Liénarde sanoi teille:

Mestari, ja minä sanoin hänelle, että on sanottava: Herra.

Molemmat neitokset katsoivat maahan. Tuntematon, joka hartaasti toivoi päästä puheisiin, katseli heitä hymyillen:

– Teillä ei siis ole mitään minulle sanottavaa, neitiseni?

– Ei mitään, vastasi Gisquette.

– Ei, sanoi Liénarde.

Pitkä vaaleaverinen nuori mies astui askeleen vetäytyäkseen syrjään, mutta uteliaat tytöt eivät halunneet häntä laskea.

– Herra, Gisquette virkkoi vilkkaasti avautuvan sulun tai päätöksensä tehneen naisen koko hillitsemättömyydellä. – Te tunnette siis tuon sotilaan, joka esittää Neitsyt Marian osaa mysteerissä?

– Tarkoitatte kai Jupiterin osaa? tuntematon sanoi.

– Niin, tietysti, virkkoi Liénarde, – onpa hän tyhmä! Te tunnette siis Jupiterin?

– Michel Gibornen? tuntematon vastasi, – kyllä, neiti.

– Hänellä on komea parta! Liénarde sanoi.

– Onko se kaunista, mitä he aikovat puhua tuolta ylhäältä? Gisquette kysyi arasti.

– Sangen kaunista, neiti, vastasi tuntematon hetkeäkään epäröimättä.

– Mitä se on? Liénarde kysyi.

– *Neitsyt Marian hyvä tuomio*, moraliteetti, jos suvaitsette, neitiseni.

– Ah! sehän on aivan toista, Liénarde virkkoi. Syntyi lyhyt vaitiolo, jonka tuntematon katkaisi:

– Se on aivan uusi moraliteetti, jota ei vielä ennen ole esitetty. – Se ei siis ole sama, sanoi Gisquette, – joka esitettiin kaksi vuotta sitten herra legaatian saapuessa ja jossa kolme kaunista tyttöä esitti joitakin osia...

– Seireeneitä, Liénarde täydensi.

– Ja aivan alastomina, lisäsi tuntematon. Liénarde loi katseensa maahan. Gisquette katsahti häneen ja teki samoin. Tuntematon jatkoi hymyillen:

– Se oli todellakin sangen kaunista katsella. Mutta se näytelmä, joka tänään esitetään, on moraliteetti, joka on kirjoitettu varta vasten hänen korkeuttaan Margareta Flanderilaista varten.

– Laulavatko ne paimenlauluja? Gisquette kysyi.

– Hyh! paimenlauluja moraliteetissa! huudahti tuntematon. – Ei pidä sekoittaa runoudenlajeja. Jos se olisi ilveily, niin silloin kyllä.

– Sepä vahinko, Gisquette virkkoi. – Silloin nähtiin Ponceaun suihkukaivolla villejä miehiä ja naisia, jotka tappelivat ja tekivät kaikenlaisia liikkeitä laulaen motetteja ja paimenlauluja.

– Se, mikä sopii legaatille, ei sovi prinsessalle, tuntematon huomautti kuivasti.

– Ja heidän vieressään, Liénarde virkkoi, – soitettiin kaikenlaisilla soittokoneilla komeita säveleitä.

– Ja ohikulkijain virkistykseksi suihkukaivo vuodatti kolmesta putkesta viiniä, maitoa ja mausteviiniä, joita sai juoda ken halusi.

– Ja vähän matkan päässä Ponceausta La Trinité-kirkon luona, virkkoi

Liénarde, – näyteltiin kärsimystarinaa ilman puhetta.

– Niin, sitä en milloinkaan unohda! Gisquette huudahti. – Jumala ristillä ja ryövärit kummallakin puolella häntä.

Nyt alkoivat nuo nuoret lavertelijat, jotka joutuivat aivan haltioihinsa muistellessaan herra legaatin saapumista, puhua yhtäkaa.

– Ja kauempana Maalarienportin luona oli muita koreasti puettuja esiintyjä.

– Ja muistatko, Gisquette, Saint-Innocent-suihkukaivon luona sitä metsästäjää, joka huikean koiranhaukunnan ja torventoitotusten kaikuessa ajoi naarashirveä!

– Ja Pariisin teurastamon luona oli lavoja, jotka esittivät Dieppen vallituksia!

– Ja kun legaatti kulki ohi, muistathan, Gisquette, hyökättiin niille ja kaikki englantilaiset surmattiin.

– Ja Châtelet-portinkin luona oli sangen kauniita esiintyjä!

– Ja Rahanvaihto-sillalla, joka oli kokonaan veralla verhottu!

– Ja kun legaatti kulki ohi, laskettiin sillalta lentoon enemmän kuin kaksisataa tusinaa kaikenlaisia lintuja; se oli oikein kaunista, Liénarde.

– Tänään esitetään vielä kauniimpaa, sai vaaleaverinen, joka näytti kärsimättömästi kuuntelevan heidän puhettaan, viimein sanotuksi.

– Arveletteko siis, että tämä mysteeri on kaunis? Gisquette sanoi.

– Varmasti, tuntematon vastasi; sitten hän lisäsi hiukan painottaen sanojaan: – Hyvät neidit, minä olen sen tekijä.

– Todellako? tytöt kysyivät hämmästyneinä.

– Toden totta! runoilija vastasi hiukan suoristautuen. – Meitä on oikeastaan kaksi: Jehan Marchand, joka on sahanut laudat, pystyttänyt teatterin ja tehnyt puusepäntyöt, ja minä, joka olen kirjoittanut näytelmän. – Nimeni on Pierre Gringoire.

Cidin tekijä ei olisi voinut ylpeämmin sanoa: *Pierre Corneille*.

Lukijamme ovat luonnollisestikin huomanneet, että on täytynyt kulua joltinenkin aika siitä hetkestä, jolloin Jupiter katosi verhojen taa, siihen, kun uuden moraliteetin kirjoittaja niin odottamatta antoi itsensä alttiiksi Gisquetten ja Liénarden naiiville ihailulle. Ihmeellistä todellakin! Koko tuo joukko, joka hetkistä varhemmin oli ollut niin kuohuksissaan, odotti nyt näyttelijän sanoihin luottaen tyynesti ja kärsivällisesti, mikä seikka muuten vahvistaa tuota vanhaa, teattereissamme alati havaittua totuutta, että paras tapa, millä yleisön saa kärsivällisesti odottamaan, on selittää sille, että aloitetaan heti.

Joannes de Molendino ei ollut kuitenkaan torkahtanut.

– Hohoi! hän huusi äkkiä kesken hiljaisuutta, joka oli seurannut myrskyä. – Jupiter, rouva Neitsyt, helvetin ilveilijät, aiotteko petkuttaa meitä? Näytelmä heti! Aloittakaa, tai me aloitamme uudelleen!

Muuta ei tarvittu.

Telineiden sisältä alkoi kuulua soittoa, verhoa kohotettiin, ja esille tuli neljä maalattua ja kirjavasti pukeutunutta henkilöä, jotka kiipesivät jyrkkiä tikkaita näyttämölle ja asettuivat siellä riviin yleisöä kohden, jota he tervehtivät syvillä kumarruksilla. Soitto vaikenä, ja mysteerin esitys alkoi.

Kun noita neljää henkilöä oli kylliksi palkittu kättentaputuksilla heidän kumarruksistaan, he aloittivat juhlallisen hiljaisuuden vallitessa prologin, jolta me kernaasti säästämme lukijan. Muuten kiinnitti yleisön huomiota, kuten vielä meidänkin päivinä, enemmän näyttelijäin puvut kuin heidän esittämänsä osat; eikä ihmekään. He olivat kaikki neljä pukeutuneet puoliksi valkoisiin, puoliksi keltaisiin pukuihin, jotka erosivat toisistaan ainoastaan kankaanlaadun puolesta; ensimmäisellä oli kulta- ja hopeakirjokangasta, toisella silkkiä, kolmannella verkaa ja neljännellä karkeata palttinaa. Ensimmäinen näistä esiintyvistä henkilöistä kantoi oikeassa kädessään miekkaa, toinen kahta kultaista avainta, kolmas vaakaa, neljäs kuokkaa; ja niiden hitaitten älyjen vaivan huojentamiseksi, jotka eivät kyenneet tajuamaan näiden esineitten merkitystä, oli suurilla mustilla kirjaimilla luettavana kultakirjomekon liepeessä: Minä olen Aateli, silkkimekon liepeessä: Minä olen Papisto, verkamekon liepeessä: Minä olen Kauppa, ja palttinamekon liepeessä: Minä olen Maanviljelys. Kahden miespuolisen vertauskuvallisen henkilön sukupuolta osoitti myös selvästi se,

että heillä oli lyhyempi mekko ja päässä hattu, kun taas naispuolisilla oli pitempi vaippa ja päässään hilkka.

Olisi muuten osoittanut perin huonoa tahtoa, ellei prologin runoudesta olisi käsittänyt, että Maanviljelys oli naimisissa Kaupan ja Papisto Aatelin kanssa, ja että nuo molemmat onnelliset parit yhdessä omistivat komean kultadelfiinin [*dauphin* merkitsee sekä delfiiniä että Ranskan kruununperillistä], jonka he sanoivat antavansa puolisoiksi ainoastaan kauneimmalle. Siksi he kulkivat ympäri maailmaa etsien tätä kaunotarta. Hylättyään järjestään kaikki, Golkondan kuningattaren, Trebizonden prinsessan, tatarilaisen suurkaanin tyttären ym., ym. olivat Maanviljelys ja Papisto, Aateli ja Kauppa tulleet hetkiseksi levähtämään Oikeuspalatsin marmoripöydälle ja tarjoamaan samalla arvoisalle yleisölle koko sen varaston moraalisia mietelmiä ja kaunopuheisia perusohjeita, joita siihen aikaan voitiin ladella filosofisen tiedekunnan edessä tutkinnoissa, väittelyissä, akateemisissa puheissa ja promotioissa, joissa maisterit saivat lisensiaatinhattunsa.

Tämä kaikki oli todellakin sangen kaunista.

Koko tuossa kuulijajoukossa, jonka ylle nuo neljä vertauskuvallista henkilöä vuodattivat kuvakielivirtojaan, ei kuitenkaan kellään ollut niin tarkkaavaista korvaa, niin kiivaasti sykkivää sydäntä, niin rauhatonta silmää, niin kurkottelevaa kaulaa kuin oli kirjailijan, runoilijan, lyhyesti, kunnan Pierre Gringoiren silmä, korva, kaula ja sydän, hänen, joka ei jokin hetki sitten ollut voinut olla ilmaisematta nimeään parille kauniille tytölle. Hän oli palannut paikalleen pylvään taa muutaman askeleen päähän heistä ja sieltä kuunteli, katseli ja nautti täysin siemauksin. Ne myötätuntoiset hyvähuudot, joilla hänen prologinsa alkua oli tervehditty, kaikuivat vielä hänen korvissaan, ja hän oli täydelleen vaipunut tuohon hurmiotilaan, jonka vallassa kirjailija näkee ajatustensa, toisen toisensa jälkeen valahtavan näyttelijän suusta suureen, vaikenevaan kuulijajoukkoon. Pierre Gringoire tunsu oman arvonsa!

Tämä ensimmäinen hurmio oli, ikävä kyllä, sangen lyhytaikainen. Tuskin oli Gringoire nostanut tämän ilon ja riemun päihdyttävän maljan huulilleen, kun siihen jo sekoittui katkera pisara.

Muuan repaleinen kerjäläinen, jonka tungos oli estänyt kiertämästä ympäri väkijoukkoa kerjäämässä ja joka ei nähtävästikään ollut saanut riittävää korvausta lähimmäistensä taskuista, oli katsonut parhaaksi etsiä jonkin korkeamman paikan, josta voisi vetää puoleensa katseet ja roivot. Hän oli senvuoksi kiivennyt prologin ensimmäisten säkeiden aikana erästä vierasparven kannatinpylvästä myöten ylös lavanreunalle ja istunut kaidepuiden juurelle herättääkseen yleisön huomiota ja sääliä risoillaan ja suurella haavalla, joka oli hänen oikeassa käsivarressaan. Hän ei muuten sanonut sanaakaan.

Prologi saattoi senvuoksi häiriytymättä jatkua, eikä mitään mainittavaa häiriötä olisi sattunutkaan, jollei kohtalo olisi säättänyt, että Joannes, tuo pahan onnen lintu, pylväänsä päästä olisi äkännyt kerjäläistä ja hänen mykkää peliään. Tuo nuori vekkuli remahti huikeaan nauruun ja välittämättä siitä, että keskeytti näyttelijät ja häiritsi yleistä tarkkaavaisuutta, huudahti iloisesti:

– Katsokaahan tuota veijaria, joka kerjää almuja!

Jokainen, joka on heittänyt kiven sammakkolampeen tai laukaissut pyssyn lintuparveen, voi kuvitella, minkä vaikutuksen nämä törkeät sanat saivat aikaan. Gringoire hätkähti kuin sähköiskun saanut. Prologi keskeytyi, ja kaikki päät kääntyivät kerjäläistä kohden, samalla kun syntyi melua ja puheensorinaa. Kerjäläinen ei siitä vähääkään hämmentynyt, vaan näki päinvastoin tässä välinäytöksessä hyvän tilaisuuden pieneen keräykseen. Mankuvalla äänellä ja silmät puoliummessa hän huusi:

– Armahtakaa vaivaista!

– No, Herra paratkoon, sehän on Clopin Trouillefou! huusi Joannes. – Hohoi, ukkoseni, haavasi oli kai vastuksena sääressäsi, koska olet muuttanut sen käsivarteen?

Näitä sanoja seurasi pieni hopearaha, jonka Joannes apinan tarkkuudella heitti likaiseen lakkiin, jota kerjäläinen piti ojennettuna kipeässä kädessään. Hän otti värähtämättä vastaan almun ja pistopuheen ja jatkoi mankumistaan:

– Armahtakaa vaivaista!

Tämä välinäytös oli tuntuvasti herpaissut mielenkiintoa, ja suuri osa yleisöä taputti Robin Poussepainin ja muiden nuorten kirjurien kanssa käsiään, nauraen tuolle omituiselle vuoropuhelulle, jonka ylioppilas kaikuvalla äänellään ja kerjäläinen ainaisella mankumisellaan olivat liittäneet keskelle prologia.

Gringoire oli kovin harmissaan. Toinnuttuaan ensi hämmästyksestään, hän huuteli kerran toisensa jälkeen näyttelijöille: "Jatkakaa! Jatkakaa hiidessä!" luomatta pelkästä halveksumisesta edes katsetta keskeyttäjiin.

Samassa hän tunsi jonkun nykäisevän häntä takinliepeestä. Hän kääntyi hiukan harmistuneena ja hänen oli vaikea hymyillä, mutta hän yritti kuitenkin. Gisquette la Genciennen kaunis käsi siellä tällä tavalla kaiteen läpi herätti hänen huomiotaan.

– Vieläkö ne jatkavat, herra? tyttö kysyi.

– Luonnollisesti, Gringoire vastasi loukkaantuneena kysymyksestä.

– Tahtoisitteko sitten ystävällisesti selittää minulle...

– Mitä ne aikovat sanoa? ehätti Gringoire. – Sangen mielelläni!

Kuunnelkaahan.

– Ei, Gisquette sanoi, ei sitä, vaan mitä ne ovat sanoneet tähän asti.

Gringoire hätkähti aivan kuin joku olisi häntä naskalilla pistänyt.

– Hitto vieköön tuon tyhmän kaakattavan kanan! hän mutisi hampaittensa välitse.

Tästä hetkestä Gisquette oli vajonnut perin alhaalle hänen silmissään.

Sillä välin näyttelijät olivat totelleet hänen kehoitustaan, ja kun yleisö huomasi, että he alkoivat taas puhua, se ryhtyi jälleen kuuntelemaan. Mutta äkillisen keskeytyksen vuoksi oli siltä mennyt hukkaan melkoinen osa kappaleen kauneudesta, kuten Gringoire harmikseen havaitsi. Rauha oli vähitellen palannut, ylioppilas oli hiljaa, kerjäläinen laski hattuunsa kertyneitä lantteja, ja näytelmä oli päässyt voitolle.

Se oli itse asiassa sangen kaunis teos, jota mielestämme vieläkin voitaisiin hiukan korjattuna esittää. Tarina, joka oli hieman pitkä ja sisällyksetön, toisin sanoen, sommiteltu taiteen sääntöjen mukaan, oli yksinkertainen, eikä Gringoire voinut olla puolueettoman arvostelunsa pyhydessä rehellisesti ja vilpittömästi ihailematta sen selvyyttä. Kuten helposti saattaa käsittää, olivat nuo neljä vertauskuvaa hieman väsyneitä hedelmättömän matkansa jälkeen kolmen maanosan halki, joista he olivat etsineet sopivaa henkilöä, jonka haltuun voisivat uskoa kultadelfiiniinsä. Tuon ihmeellisen kalan ylistyksiin oli sekoitettu tuhansia hienoja viittauksia prinsessa Margaretan uudesta sulhasesta, joka sivumennen sanoen vietti vangin ilotonta elämää Amboisen linnassa ja jolla ei ollut aavistustakaan siitä, että Maanviljelys, Papisto, Aateli ja Kauppa olivat sellaisessa puuhassa hänen tähtensä. Mainittu delfiini oli näytelmän mukaan nuori, kaunis, väkevä ja ennen kaikkea – kaikkien kuninkaallisten hyveiden ihana alkulähde! – Ranskan leijonan poika. Tämä rohkea kuva on todella ihmeteltävä. Kuninkaallisena nimi- tai hääpäivänä ei teatterinkaan luonnonhistorian tarvitse lainkaan epäillen suhtautua delfiiniin, joka on leijonan poika. Sellaiset pindarolaiset ja harvinaiset yhdistelmät juuri todistavat runollista innoitusta. Mutta tehdäksemme arvostelullekin oikeutta, voisimme huomauttaa, että runoilija olisi voinut kehittää tätä kaunista ajatusta vähemmässäkin kuin kahdessasadassa säikeessä. Mutta mysteerin tuli palatsivoudin määräyksen mukaan kestää kello kahdestatoista neljään, ja jotainhan täytyi sanoa. Ja näytelmähän kuunneltiin kärsivällisesti.

Yhtäkkiä kesken rouva Kaupan ja rouva Aatelin kiistaa ja juuri sinä hetkenä, jona mestari Maanviljelys lausui seuraavaa ihmeellistä säettä:

Eläintä uljaampaa ei metsät kätke,

avautui tuo tähän saakka niin onnettomana hetkenä suljettuna Pysynyt ovi nyt selko selälleen, ja ovenvartija julisti kuuluvalla äänellä: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonin kardinaali.*

III. Herra kardinaali

Gringoire parka! Kaikkien juhannusrakettien pauke, kahdenkymmenen tuliluikun laukaiseminen, Billy-tornin kuuluisan tykin pamahdus, jonka luoti Pariisin piirityksen aikana sunnuntaina syyskuun 29:ntenä päivänä v. 1465 surmasi seitsemän burgundilaista yhdellä kertaa, koko ruutivaraston räjähdys Temple-portin luona ei olisi tänä juhlallisena ja dramaattisena hetkenä pahemmin särkenyt hänen korviaan kuin nuo ovenvartijan lausumat muutamat sanat: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonin kardinaali*.

Pierre Gringoire ei suinkaan pelännyt herra kardinaalia ja halveksi häntä yhtä vähän. Hän ei ollut sellainen pelkuri eikä liioin niin julkea. Todellisena eklektikkona [valikoitsija, tieteessä ja taiteessa se, joka ei yhdy mihinkään määrättyyn oppisuuntaan, vaan valikoi moninaisuudesta kaiken sen, mikä hänestä näyttää parhaalta], kuten nykyään sanottaisiin, kuului Gringoire noihin yleviin ja lujiin, maltillisiin ja tyyniin luonteisiin, jotka aina osaavat pysytellä keskitiellä, *stare in dimidio rerum*, jotka ovat täynnä järkeä ja vapaamielistä viisautta, samalla kuin he käyttävät kardinaaleja hyväkseen, – tuohon oivalliseen, kuolemattomaan filosofisukuun, joille viisaus, aivan kuin joku uusi Ariadne, näyttää antaneen lankakerän, jota kehitellen he maailman alusta saakka ovat vaeltaneet ihmiselämän sokkeloisessa labyrintissa. Heitä on olemassa kaikkina aikoina, aina samanlaisina, toisin sanoen, eri aikojen mukaisina. Ja lukuunottamatta meidän Pierre Gringoireamme, joka, jos meidän onnistuu antaa hänelle hyvin ansaittu kuuluisuus, kylläkin hyvin edustaa heitä viidennellätoista vuosisadalla, elähdytti heidän henkensä varmaankin myös isä Du Breuliä, kun hän kuudennella toista vuosisadalla kirjoitti nuo naiivin ylevät sanat, jotka ovat vuosisatain arvoiset: "Olen pariisilainen kansakunnaltani ja parrhisilainen kieleltäni, koska kreikkalainen sana *parrhisia* merkitsee rohkeapuheisuutta: sitä olen käyttänyt itseään herroja kardinaaleja, prinssi de Contyn setää ja veljeä vastaan, kuitenkin aina huomioonottaen heidän suuruutensa ja loukkaamatta ketään heidän seurueistaan, mikä merkitseekin jo paljon."

Siihen epämieluisaan vaikutelmaan, jonka kardinaalin tulo herätti Pierre Gringoiressa, ei näin ollen sekoittunut vihaa eikä halveksumista. Päinvastoin oli runoilijallamme aivan tarpeeksi tervettä järkeä ja kyllin kulunut takki ollakseen hyvillään siitä, että sellainen ylhäinen korva saattaisi kuulla hänen prologinsa viittauksia ja varsinkin delfiinin, Ranskan leijonan pojan, ylistyksiä. Mutta itsekkyyks ei ole hallitsevana piirteenä runoilijain ylevässä luonteessa. Jos näet annamme luvun kymmenen merkitä runoilijan olemusta, voisi kemisti, joka sitä ryhtyisi erittelemään, löytää siitä yhden osan itsekkyyttä ja yhdeksän osaa itserakkautta. Mutta sinä hetkenä, jona ovi avattiin kardinaalille, olivat nuo yhdeksän kymmenesosaa itserakkautta menestyksen paisuttamina niin väkevässä nousutilassa, että ne kokonaan tukahduttivat sen pienen huomaamattoman itsekkyyksimolekyylin, jonka me äsken huomautimme muodostavan yhden osan runoilijain luonnetta; muuten erittäin tärkeä osa, todellisuuden ja ruumiillisuuden painolasti, jota ilman he eivät voisi lainkaan pysyä maan kamaralla. Gringoire nautti tämän suuren kuulijakunnan näkemisestä, tuntemisesta ja niin sanoakseni sen valtasuonen tunnustelemisesta. Mitäpä siitä, vaikkapa tämä kuulijakunta olikin hänen mielestään suureksi osaksi sivistymätöntä joukkoa. Hän näki sen hämmästyneenä, jäykistyneenä ja ikään kuin tukahtuneena sen sanatulvan paljoudesta, joka lakkaamatta virtasi hänen teoksensa joka kohdasta. Itse hän nautti täyttä päätä mukana, ja päinvastoin kuin La Fontaine, joka huvinäytelmänsä *Le Florentiniä* esittäessä kysyi: "Kukahen pöllö tämänkin roskan on kirjoittanut?" olisi hän mielellään kysynyt naapuriltaan: "Kenen tämä mestariteos on?" Voimme siis helposti kuvitella, minkä vaikutuksen kardinaalin äkillinen ja sopimaton tulo teki häneen.

Hänen pelkonsa kävikin kukkuramitalla toteen. Hänen korkea-arvoisuutensa tulo pani koko kuulijakunnan liikkeelle. Kaikki päät kääntyivät parveketta kohden. Ei voinut enää kuulla mitään. "Kardinaali! kardinaali!" kuului kaikkialta.

Kardinaali pysähtyi hetkeksi parvekkeen kynnykselle. Melu kasvoi kaksinkertaiseksi hänen luodessaan välinpitämättömän silmäyksen ympäri salia. Kaikki nousivat varpailleen nähdäkseen paremmin.

Kardinaali olikin itse asiassa henkilö, joka oli yhtä hyvin näkemisen arvoinen kuin mikä tahansa muukin komedia. Bourbonin kardinaali Kaarle, Lyonin arkkipiispa ja kreivi, Gallian pääpiispa, oli veljensä, Beaujeun herttuan Pietarin kautta sukua Ludvig XI: lle, jonka vanhimman tyttären hän oli nainut, ja äitinsä Burgundin Agneksen kautta Kaarle Rohkealle. Hallitsevana piirteenä tässä Gallian pääpiispassa oli hovimiehenhenki ja taipuminen vallanpitäjien tahtoon. Voi näin ollen kuvitella, miten monta pulmaa tämä kaksinkertainen sukulaisuussuhde oli hänelle tuottanut, ja miten monen maallisen salakarin sivuitse hänen hengellinen purtensa oli saanut luovia murskautumatta Ludvigiin toisella tai Kaarleen toisella puolen, tähän Skyllaan ja Kharybdikseen, joka oli niellyt Nemours'in herttuan ja Saint-Polin konnetaabelin. Taivaan avulla hän oli sangen onnellisesti suoriutunut kaikista hankaluuksista ja ehtinyt seikkailuitta Roomaan. Mutta vaikka hän oli satamassa, tai oikeammin sanoen, koska hän oli satamassa, hän muisteli aina levottomuudella vaarojen ja vastuksien täyttämän poliittisen uransa vaihtelevia tapahtumia. Hänen oli tapana sanoa, että vuosi 1476 oli ollut hänelle *musta ja valkea*, tarkoittaen sillä, että hän sinä vuonna oli samalla kertaa kadottanut äitinsä Bourbonnais'n herttuattaren ja serkkunsa Burgundin herttuan, ja että toinen suru oli lohduttanut häntä toisessa.

Hän oli muuten hyväsydäminen mies, vietti iloista kardinaalin elämää ja mielellään maisteli oikeata kuninkaallista Challuaun [Chaillot] viiniä, ei lainkaan vihannut Richarde la Garmoisea ja Thomasse la Saillardea, antoi mieluummin almuja kauniille tytöille kuin vanhoille vaimoille, ja oli kaikkien näiden ominaisuuksiensa vuoksi pariisilaisten suosima. Kun hän näyttäytyi julkisesti, hänellä oli aina seurana pieni hovi ylhäissukuisia piispoja ja pappeja, iloisia lemminkäisiä, jotka eivät hyljeksineet rypäleen mehua, ja useammin kuin kerran tapahtui, että hurskaat sisaret, jotka palasivat iltamessusta Saint-Germain d'Auxerresta, kulkiessaan Bourbonin palatsin kirkkaasti valaistujen ikkunain ohitse, kuuluivat samojen äänien, jotka päivällä olivat heille messunneet, lasien kilistessä laulavan Benediktus XII: n juomalaulua *Bibamus papaliter*, saman paavin, joka tiaraan asetti kolmannen kruunun.

Tämä kansansuosio se epäilemättä pelasti kardinaalin huonosta vastaanotosta joukon taholta, saman joukon, joka hetkistä aikaisemmin oli ollut niin tyytymätön ja niin tuiki vähän kunnioittanut häntä päivänä, jona hänen piti valita paavi. Mutta pariisilaiset eivät ole pitkävihaaisia, ja nuo kunnan porvarit tunsivat muuten vieneensä voiton kardinaalista pakottaessaan näyttelijät aloittamaan, ja se voitto riitti heille. Ja herra kardinaali Bourbon oli komea mies; hänellä oli sangen kaunis punainen puku, joka sopi hänelle mainiosti; toisin sanoen, naisväki oli hänen puolellaan, siis yleisön suurin osa. Olisihan ollut kohtuutonta ja osoittanut huonoa makua, jos olisi vihelletty kardinaalille siksi, että hän oli antanut odottaa itseään, kun tämä kardinaali lisäksi oli kaunis mies ja esiintyi edukseen punaisessa puvussa.

Hän astui siis parvekkeelle tervehtien yleisöä tuolla suopealla hymyllä, jolla mahtavat aina ovat suhtautuneet kansaan, ja suuntasi askeleensa hitaasti punaisella sametilla päällystettyä nojatuoliaan kohden näyttäen mieltävän aivan muita asioita. Hänen seurueensa, jota me nykyään nimittäisimme hänen piispa- ja pappiesikunnakseen, astui aivan hänen kintereillään parvekkeelle herättäen yleisössä yhä enemmän melua ja uteliaisuutta, Alettiin yleisesti osoitella. Mainittiin naapureille saapujain nimiä; kukin halusi tuntea ainakin yhden. Kuka osoitti Marseillen piispaa Alaudet'ta, jos oikein muistan, kuka Saint-Denis'n prioria, kuka Saint-Germain-des-Prés'n apottia Robert de Lespinassea, erään Ludvig XI: n rakastajattaren seikkailevaa veljeä, mutta nämä meluisat tiedonannot eivät suinkaan aina osuneet oikeaan. Ylioppilaat taas vuorostaan noituivat. Nyt oli heidän päivänsä, heidän narrinjuhlansa, heidän saturnaliana, nuorten oikeuden kirjurien ja humanistien vuotuiset orgiat. Pahimmatkin ruokottomuudet olivat sallittuja ja pyhitettyjä tuona päivänä. Olihan väkijoukossa sellaisia riehakoita naikkosia kuin Kaunis-Kaisa, Hutsu-Anni ja Kympin-Leena. Pitihän vähintään

kiroilla, minkä kieli kesti, ja hiukan noitua Jumalan nimeen niin kauniina päivänä ja niin hyvässä kirkonmiesten ja ilotyttöjen seurassa. Eivätkä he jättäneetkään tilaisuutta käyttämättä, ja yleisen melun seasta kuului kaikkien noiden viikarien suista, joita muun osan vuodesta piti kurissa Ludvig Pyhän hehkuvan raudan pelko, kauhea sadatusten ja sutkausten tulva. Ludvig Pyhä raukka, miten he kohtelivatkaan häntä hänen omassa Oikeuspalatsissaan! Jokainen noista rasavilleistä oli maalitaulukseen valinnut tulijain joukosta jonkun mustan, harmaan, valkoisen; tai sinipunaisen viitan. Mitä Joannes Frolo de Molendinon tulee, hän oli arkkidiakonin veljenä rohkeasti valinnut punaisen, ja hän hoilasi täyttä kurkkua katse hävyttömästi suunnattuna kardinaaliin: *Cappa repleta mero!* [Viitta puhdasta viiniä täynnä.]

Kaikki nämä yksityiset äänet, jotka me nyt tässä olemme lukijalle peittelemättä esittäneet, häipyivät siinä määrin yleiseen meluun, etteivät ne kuuluneet parvekkeelle. Kardinaali ei muuten olisi niistä erityisemmin pahastunutkaan, sillä niin totuttu oltiin tämän päivän vapauksiin. Hänellä oli sitä paitsi, kuten hänen ilmeestäänkin näkyi, eräs toinen huoli, joka seurasi hänen kintereillään ja miltei samaan aikaan kuin hänkin astui parvekkeelle: flaamilaiset lähettiläät.

Hän ei tosin ollut mikään perusteellinen poliitikko, joka olisi miettinyt hiuksensa harmaiksi serkkujensa Burgundin Margaretan ja Wienin dauphinin Kaarlen avioliiton mahdollisia seurauksia tai sitä, miten kauan tuo paikattu liitto Itävallan arkkiherttuan ja Ranskan kuninkaan välillä kestäisi, ja miten Englannin kuningas suhtautuisi tähän hänen tyttärensä syrjäyttämiseen. Tämä ei itse asiassa suuriakaan häntä huolestuttanut, ja hän joi joka ilta kuninkaallista Chaillot'tansa aavistamatta, että muutamat pullot tätä samaa viiniä, jotka Ludvig XI lähetti ystävyyslahjana Edvard IV: lle (hieman lääkäri Coictier'n tarkastamana ja parantamana), eräänä kauniina aamuna vapauttaisivat Ludvig XI: n Edvard IV: stä. Näitä huolia ei "Itävallan arkkiherttuan kunnioitettava lähetystö" tuottanut kardinaalille, mutta se vaivasi häntä toisella tavalla. Hänestä ei ollut suinkaan helppoa, että hänen, Kaarle Bourbonin, piti esiintyä isäntänä yksinkertaisille porvareille, hänen, kardinaalin, mitättömille raatimiehille, hänen, iloisen ranskalaisen, flaamilaisille oluenjuojille, ja lisäksi julkisesti. Se oli varmaankin ikävempiä tehtäviä, mitä hän kuninkaan mieliksi oli koskaan ottanut suorittaakseen.

Kuitenkin oli hänen kasvoillaan mitä kohteliain ilme, kun hän kääntyi ovea kohden vartijan äänekkäästi ilmoittaessa: "Itävallan herra arkkiherttuan herrat lähettiläät". On turhaa sanoa, että koko yleisökin alhaalla salissa kääntyi sinne päin.

Sisälle astui parittain Itävallan Maximilianin neljäkymmentäkahdeksan lähettilästä, johtajina kunnianarvoisa pater Jehan, Saint-Bertin apotti, Kultaisen taljan ritarikunnan kansleri, ja Jacques de Goy, Daubyn herra ja Gentin ylivoiti. Heidän syvä vakavuutensa erosi jyrkästi siitä huolimattomasta tavasta, millä Bourbonin kardinaalin kirkollinen seurue esiintyi. Syvän hiljaisuuden vallitessa, jota vain tuolloin tällöin hillityt naurahdukset häiritsivät, yleisö kuunteli noita omituisia nimiä ja porvarisarvoja, joita jokainen näistä herroista järkähtämättömän vakavana ilmoitti ovenvartijalle, joka vuorostaan toisti nimet ja arvot sekaisin ja tuntemattomiksi vääntyneinä. Siinä oli mestari Loys Roelof, raatimies Louvainin kaupungista; herra Clays d'Etuede, raatimies Brysselistä; herra Paul de Baeust, Voirmizellen herra, Flanderin presidentti; mestari Jehan Coleghens, Antwerpenin Pormestari; mestari George de la Moere, ensimmäinen oikeusneuvosmies Gentistä; mestari Gheldolf van der Hage, ensimmäinen perintöasiainneuvosmies samasta kaupungista; ja herra de Bierbecque ja Jehan Pinnock ja Jehan Dymaerzelle jne. jne.; vouteja, raatimiehiä ja pormestareita; pormestareita, raatimiehiä ja vouteja; kaikki suoria, jäykkiä, arvokkaita, turpeita, pukeutuneina samettisiin ja damastisiin juhlatamineisiin ja mustasamettisiin huppukauhtanoihin, joissa oli kyprolaisin kultalangoin koristetut tupsut; ennen kaikkea muhkeita flaamilaiskasvoja vakavine, ankaroine ilmeineen, samaa sukua, jota Rembrandt on maalannut "Yövartionsa" tummalle taustalle; henkilöitä, joiden kaikkien otsalta saattoi lukea, että Itävallan Maximilian oli menetellyt oikein "luottaessaan heidän älykkyyteensä, rohkeuteensa, kokemukseensa, uskollisuuteensa ja rehellisyyteensä", kuten hän julistuksessaan lausui.

Eräs poikkeus kuitenkin oli. Se oli hieno, älykkään ja viekkaan näköinen mies, eräänlainen apinan ja diplomaatin sekoitus, jota kardinaali lähestyi kolme askelta ja tervehti syvällä kumarruksella, vaikka hän olikin vain Willem Rym, neuvoston jäsen ja Gentin kaupungin pormestari.

Harva tiesi vielä silloin, mikä tämä Willem Rym oli miehiään. Harvinainen nero, joka vallankumousaikoina olisi loistolla esiintynyt tapausten johdossa, mutta jonka viidennellätoista vuosisadalla täytyi tyytyä maanalaiseen työhön juonien salaojissa ja elää juoksuhaudoissa, kuten Saint-Simonin herttua lausui. Hänet muuten tunsu sängen hyvin Euroopan ensimmäinen sapööri, joka piti häntä suuressa arvossa. Hän juonitteli tuttavallisesti Ludvig XI:n kanssa, jonka salaiset suunnitelmat hän usein vainusi, – kaikki seikkoja, joista ei ollut aavistustakaan tällä yleisöllä, jota kardinaalin kohteliaisuus tätä vaatimatonta, pientä flaamilaista raatimiestä kohtaan suuresti ihmetytti.

IV. Mestari Jacques Coppenole

Samaan aikaan kuin Gentin pormestari ja hänen korkea-arvoisuutensa vaihtoivat syvän kumarruksen ja muutamia hiljaisia sanoja, näyttäytyi ovella kookas mies, jolla oli suuri pää ja leveät hartiat ja joka teki tuloa yhtäaikaan Willem Rymmin kanssa: verikoira ketun rinnalla, olisi voinut sanoa. Hänen huopahatturähjensä ja nahkatakkinsa olivat räikeänä vastakohtana häntä ympäröivälle sametille ja silkille. Luullen häntä joksikin erehtyneeksi tallirengiksi pysäytti hänet ovenvartija.

– Seis, hyvä mies! Ei tänne saa tulla.

Nahkatakkinen työnsi hänet syrjään olkapäästä.

– Mitä sinä siinä, tomppeli? hän sanoi äänellä, joka sai koko salin huomion kiintymään tähän omituiseen keskusteluun. – Etkö näe, että kuulun lähetystöön?

– Nimenne? ovenvartija kysyi.

– Jacques Coppenole.

– Arvonne?

– Sukankutoja Gentistä; osoitekilvessä *Kolme ketjua*.

Ovenvartija hölmistyi. Kävi hän vielä päinsä ilmoittaa raatimiehiä ja pormestareita; mutta sukankutoja, se oli jo liikaa. Kardinaali istui kuin neuloilla. Koko kansanjoukko kuunteli ja katseli parvekkeelle. Jo kaksi päivää oli hänen korkea-arvoisuutensa parhaansa mukaan koettanut silitellä näitä flaamilaisia karhuja saadakseen heidät hieman esiintymiskelpoisemmiksi, ja nyt tämä kauhea välinäytös. Tällä välin oli Willem Rym hienoine hymyineen lähestynyt ovenvartijaa.

– Ilmoittakaa mestari Jacques Coppenole, Gentin raadin kirjuri, hän kuiskasi hiljaa.

– Ovenvartija, kardinaali lausui kovaa, ilmoittakaa mestari Jacques

Coppenole, kuuluisan Gentin kaupungin raadin kirjuri.

Se oli harhaisku. Willem Rym yksin olisi voinut välttää vaikeuden; mutta Coppenole oli kuullut kardinaalin sanat.

– Ei, Herra paratkoon! hän huudahti ukkosenäänellään. – Jacques Coppenole, sukankutoja. Kuuletko, ovenvartija? Ei enempää eikä vähempää. Herra paratkoon! sukankutoja, eikö se riitä? Herra arkkiherttua on monesti etsinyt hansikastaan minun sukistani. [Sanaleikki. *Gant*, hansikas, ja *Gentin* ranskalainen nimi lausutaan samalla tavalla.]

Näitä sanoja seurasi valtava naurun ja kättentaputusten puuska.

Sanaleikki ymmärretään heti Pariisissa ja sille taputetaan aina käsiä.

Lisätkäämme vain, että Coppenole oli kansanmies, ja että koko yleisö oli kansanmiehiä ja – naisia. Heidän ja hänen välilleen oli äkkiä syntynyt sähköinen yhdysside aivan kuin itsestään. Flaamilaisen sukankutojan ylpeät sanat olivat, samalla kun ne nöyryyttivät hoviväkeä, kaikissa noissa plebeijisieluissa herättäneet jonkinlaista omanarvontuntoa, joka vielä viidennellätoista vuosisadalla oli hämärä ja kehittymätön. Tämä sukankutoja, joka juuri oli rojhennut vastustaa itse kardinaalia, oli heidän vertaisensa, ajatus, joka sangen suloisesti kutkutti tätä rahvasta, joka oli tottunut kunnioittamaan ja tottelemaan kardinaalin laahustimenkantajan, Pyhän Genovevan apotin voudin renkejä.

Coppenole tervehti ylpeästi hänen korkea-arvoisuuttaan, joka vastasi tuon Ludvig XI:n pelkäämän kaikkivaltiaan porvarin tervehdykseen. Willem Rym, tämä "viisas ja pahanilkinen mies", kuten Philippe de Comines sanoo, katseli heitä pilkallinen ja voitollinen hymy huulillaan. Kaikki istuutuivat paikoilleen, kardinaali aivan neuvottomana ja rauhattomana, Coppenole tyyneenä ja levollisena ja epäilemättä mieltien itsekseen, että loppujen lopuksi hänen arvonimensä, sukankutoja, oli yhtä hyvä kuin mikä tahansa muukin, ja että Maria Burgundilainen, tämän Margaretan äiti, jota Coppenole parhailtaan oli naittamassa, ei olisi niin suuresti pelännyt häntä kardinaalina kuin sukankutojana. Sillä mikään kardinaali ei olisi saanut Gentin porvareita nousemaan Kaarle Rohkean tyttären suosikkeja vastaan, kardinaali ei olisi voinut yhdellä ainoalla sanalla karaista kansanjoukkoa

hänen kyyneleitään ja rukouksiaan vastaan, kun hän mestauslavan juurelle saakka tuli rukoilemaan kansaltaan heille armoa, kun taas sukankutojan olisi ainoastaan tarvinnut nostaa nahkahihainen käsivartensa, että teidän pääanne, korkeat herrat Guy d'Hymbercourt ja kansleri Guillaume Hugonet, olisivat pudonneet!

Vieläkään eivät kardinaalin kaikki nöyryytykset olleet loppuneet, ja hänen täytyi juoda pohjaan saakka tämän huonon seuran tuottama katkera kalkki.

Lukija ei liene unohtanut tuota häikäilemätöntä kerjäläistä, joka prologin alussa oli kiivennyt kardinaalin parvekkeen reunustalle. Loistavien vieraiden saapuminen ei suinkaan ollut pelottanut häntä sieltä pois, ja samalla kun papit ja lähettäjä tuppautuivat tiheään kuin hollantilaiset sillit lehterin penkeille, hän oli asettunut sangen mukavasti istumaan reunustalle jalat ristissä. Kun huomio oli kiintynyt toisaalle, ei kukaan ollut huomannut tätä pitkälle menevää hävyttömyyttä. Ja hän puolestaan ei lainkaan kiinnittänyt huomiotaan siihen, mitä salissa tapahtui. Hän huojutti päätään huoletonna kuin napolilainen kulkuri ja toisti silloin tällöin melun keskellä koneellisesti: "Armahtakaa vaivaista!" Hän lieneekin ollut ainoa koko joukosta, joka Coppenolen ja ovenvartijan sananvaihdon aikana ei ollut edes kääntänyt päätään. Mutta nyt sattui niin, että gentiläinen sukankutoja, jolla jo oli kansanjoukon myötätunto puolellaan ja johon kaikkien katseet olivat kiintyneet, istuutui ensimmäiselle penkille aivan kerjäläisen kohdalle, ja yleisö hämmästyi sangen suuresti nähdessään, että flaamilainen lähettäjä, tarkastettuaan hieman lähemmin kerjäläistä, taputti aivan toverillisesti häntä risaiselle olkapäälle. Kerjäläinen kääntyi. Saattoi nähdä hämmästyttä ja jälleen tuntemisen iloa kummankin kasvoilla, ja vähääkään välittämättä näkijöistä alkoivat sukankutoja ja kerjäläinen keskustella hiljaisella äänellä pitäen toisiaan kädestä kerjäläisen risojen pistäessä räikeästi silmään parvekepiteen kultakirjailua vasten; hän muistutti matoa appelsiinilla.

Tämän harvinaisen näyn eriskummaisuus herätti salissa sellaisen naurunpuuskan, että kardinaalinkin huomio kiintyi siihen. Hän kurottautui hieman, ja kun hän ei paikaltaan voinut nähdä muuta kuin kaistan Trouillefoun risaista pukua, hän luuli luonnollisesti, että kerjäläinen pyysi almuja, ja huusi tästä rohkeudesta suuttuneena:

– Herra palatsivouti, käskekää heittää tuo lurjus virtaan.

– Herra paratkoon! herra kardinaali, virkkoi Coppenole päästämättä

Clopinin kättä, – hän on minun ystäväni!

– Hyvä, hyvä! huusi yleisö. Tästä hetkestä lähtien oli mestari Coppenolella Pariisissa samoin kuin Gentissä "suuri kansansuosio; sillä sellaisilla henkilöillä", sanoo Philippe de Comines, "on se aina, kun he ovat siihen määrään epäsovinnaisia".

Kardinaali puraisi huultansa. Hän kumartui naapurinsa Pyhän Genovevan apotin puoleen ja sanoi hänelle hiljaa:

– Kauniita lähettäjiä herra arkkiherttua on meille lähettänyt

Margaretaa esittelemään!

– Teidän korkea-arvoisuutenne, apotti vastasi, – tuhlaa kohteliaisuuksiaan suotta noille flaamilaisille kärsille, *margaritas ante porcos* [helmiä sioille].

– Sanokaa mieluummin, lisäsi kardinaali hymyillen, *porcos ante Margaritam*. [Sikoja ennen Margaretaa. Margareta merkitsee helmeä.]

Koko tuo kaapuihin pukeutunut pieni hovi otti ihastuksella vastaan tämän sanaleikin. Kardinaali tunsu saaneensa hiukan korvausta. Hän ja Coppenole olivat nyt tasoissa; hänkin oli niittänyt sanaleikillä suosiota.

Ne lukijat, joilla on kykyä yleistää, kuten nykyään sanotaan, sallinevat meidän kysyä, ovatko he saaneet kyllin selvän kuvan siitä näytelmästä, jonka tuon suuren salin laaja suunnikas tällä hetkellä tarjosi. Keskellä salin vasenta sivuseinää suuri, komea, kultakirjailulla kankaalla päällystetty parveke, jolle astuu saattueessa pienestä goottilaistyylisestä ovesta joukko juhlallisia henkilöitä ovenvartijan yksitellen ilmoittamina. Etupenkeillä jo joukko kunnianarvoisia henkilöitä karpännahka-, sametti- ja purppurapäähineissä. Arvokkaana vaikenen parvekkeen ympärillä, sivuilla, edessä, joka puolella

kova tungos ja kova melu. Tuhansia katseita suuntautuneina heidän kasvojaan kohden, tuhansia kuiskeita joka nimestä. Näytelmä on todellakin omituinen ja ansaitsee hyvin katsojan huomion. Mutta mikä on tuo tuolla salin päässä oleva lautateline, jonka päällä on neljä ja juurella yhtä monta kirjavasti puettua marionettia? Ja kuka on tuo mustapukuinen ja kalpea olento, joka seisoo sen vieressä? Niin, rakas lukijani, siellähän on Pierre Gringoire ja hänen prologinsa.

Olimme kaikki kokonaan unohtaneet hänet, ja sitä hän juuri eniten pelkäsi.

Siitä hetkestä saakka, jolloin kardinaali astui sisään, Gringoire oli lakkaamatta ponnistellut prologinsa pelastamiseksi. Hän oli ensin käskenyt näyttelijöitä, jotka olivat vaienneet, jatkamaan kovemmalla äänellä, ja kun hän oli nähnyt, ettei kukaan kuunnellut, hän oli antanut heidän keskeyttää ja koko sen neljännestunnin, jonka seisaus kesti, hän oli polkenut ja huitonut, vedonnut Gisquetteen ja Liénardeen ja kehoittanut naapureitaan vaatimaan prologin jatkamista, mutta turhaan. Kukaan ei kääntänyt silmiään kardinaalista, lähettiläistä ja parvekkeesta, noiden lukemattomien katseitten ainoasta kohteesta. Otaksuttavaa on myös, ja me sanomme sen ikäväksemme, että prologi alkoi jonkin verran ikävyyttää kuulijoita. Itse asiassa esitettiin parvekkeella aivan samaa näytelmää kuin marmoripöydällä: taistelua Maanviljelyksen ja Papiston, Aatelin ja Kaupan välillä. Ja suuri joukko yleisöä halusi mieluummin nähdä ne ilmielävinä edessään, hengittävinä, toimivina ja kyynärpäillään tönivinä, lihana ja verenä, tässä flaamilaisessa lähetystössä, tässä piispallisessa hovissa, kardinaalin kaavun ja Coppenolen nutun alla, kuin maalattuina, vaatetettuina ja niin sanoakseni täytettyinä ja lausuen säikeitä niissä keltaisissa ja valkeissa mekoissa, joihin Gringoire oli ne pukeut.

Runoilijamme ei kuitenkaan pitänyt peliään vielä kokonaan menetettynä ja nähdessään rauhan jonkin verran palaavan hän keksi sotajuonen.

– Hyvä herra, hän sanoi kääntyen lähimmän naapurinsa, lihavan, kärsivällisen näköisen miehen puoleen, – ettekö ole sitä mieltä, että pitäisi aloittaa uudelleen?

– Mikä? naapuri kysäisi.

– Mysteeri tietenkin! Gringoire vastasi.

– Miksikäs ei, virkahti naapuri.

Tämä puolittainen hyväksyminen riitti Gringoirelle ja tunkeutuen joukon sekaan sen verran kuin saattoi hän alkoi huutaa täyttä kurkkua, kun ei kukaan muu näyttänyt siihen taipuvalta:

– Aloittakaa, aloittakaa uudelleen!

– Piru vieköön! huusi Joannes de Molendino, mitä ne tuolla nurkassa laulavat (sillä Gringoire luihkasi neljän edestä)? Mitä sanotte, toverit, eikö mysteeri ole loppunut? He tahtovat aloittaa sen uudelleen! Eihän se sovi.

– Ei! ei! huusivat kaikki ylioppilaat yhdestä suusta. Alas mysteeri! alas!

Mutta Gringoire huusi yhä useamman miehen voimalla:

– Aloittakaa uudelleen! Aloittakaa uudelleen! Nämä huudot herättivät kardinaalin huomion.

– Herra palatsivouti, hän sanoi pitkälle, mustapukuiselle miehelle, joka seisoi jonkin askeleen päässä hänestä, mitä helvetillistä melua nuo vintiöt tuolla pitävät?

Palatsivouti oli jonkinlainen matelija-virkamies, eräänlainen lainopillinen yölepakko, samalla rotta ja lintu, tuomari ja renki.

Hän lähestyi hänen korkea-arvoisuuttaan ja suuresti peläten hänen vihastumistaan sai änkyttäen kerrotuksi kansanjoukon sopimattomasta käyttäytymisestä, miten keskipäivä oli tullut ennen hänen korkea-arvoisuuttaan ja miten näyttelijät oli pakotettu aloittamaan odottamatta hänen korkea-arvoisuutensa tuloa.

Kardinaali purskahti nauramaan.

– Kunniani kautta, yliopiston rehtorin olisi pitänyt tehdä samoin.

Vai mitä sanotte, mestari Rym?

– Herra kardinaali, vastasi Willem Rym, olkaamme iloisia, että olemme päässeet puolesta näytelmästä. Hyödyimmehän sen verran.

– Saavatko nuo vintiöt jatkaa ilveilyään? palatsivouti kysyi.

– Jatkakoot, jatkakoot! sanoi kardinaali, se on minusta yhdentekevää. Luen sill'aikaa messukirjaani.

Palatsivouti astui parvekkeen reunalle ja huusi, käskettyään kädenliikkeellä yleisöä vaikenemaan:

– Porvarit ja kaupunkilaiset! Tyydyttäkseen sekä niitä, jotka vaativat aloittamaan uudelleen, että niitä, jotka vaativat lopettamaan, hänen korkea-arvoisuutensa käsknee jatkamaan.

Molempien puolien täytyi alistua siihen. Mutta sekä tekijä että yleisö eivät olleet sen takia oikein tyytyväisiä kardinaaliin.

Lavalla olevat henkilöt alkoivat uudelleen lausua ulkoläksyjään, ja Gringoire toivoi, että ainakin hänen teoksensa jälkimmäinen osa saisi tarkkaavia kuulijoita. Mutta niinkuin hänen muutkin kuvitelmansa, niin petti tämäkin toivo. Salissa tosin oltiin taas kutakuinkin hiljaa, mutta Gringoire ei ollut huomannut, että sinä hetkenä, jolloin kardinaali antoi käskyn jatkaa, parveke ei vielä ollut läheskään täynnä, ja että flaamilaisten lähettiläiden jälkeen saapui uutta väkeä, joka muodosti osan seurueesta ja jonka nimiä ja arvoja tuolloin tällöin lausuessaan ovenvartija suuresti häiritsi hänen näytelmänsä. Ajatelkaamme ovenvartijaa, joka kovalla äänellä kahden säkeen välillä tai usein keskellä säettä tokaisee tällaisia lisäyksiä:

Mestari Jacques Sharmolue, kuninkaallinen kirkollisasiain prokuraattori!

Jehan de Harlay, Pariisin kaupungin yövartioston päällikkö!

Herra Galiot de Genoilhac, ritari, Brussacin herra, kuninkaallisen tykistön päällikkö!

Mestari Dreux-Raguier, meidän herramme kuninkaan vesien ja metsien tarkastaja Ile-de-Francia, Champagnessa ja Briessä!

Herra Louis de Graille, ritari, kuninkaan neuvonantaja ja kamariherra, Ranskan amiraali, Vincennes-metsän vartija!

Mestari Denis Le Mercier, Pariisin sokeainkodin johtaja! – Jne., jne.

Se oli sietämätöntä.

Tämä omituinen säestys, joka teki näytelmän seuraamisen vaikeaksi, harmitti Gringoirea sitäkin enemmän, kun hän ei voinut kieltää itseltään, että toiminta kävi yhä jännittävämmäksi, ja että hänen näytelmänsä tarvitsi menestyäkseen ainoastaan huomiota osakseen. Vaikeata olikin kuvitella älykkäämpää ja draamallisempaa tarinaa. Neljä prologin henkilöä voivotteli parhaillaan kuolettavaa pulaansa, kun itse Venus, *vera incessu patuit dea*, näyttäytyi heille pukeutuneena kauniiseen pitkäliepeiseen pukuun, joka oli Pariisin kaupungin vaakunalla koristettu. Hän saapui omassa persoonassaan vaatimaan kauneimmalle luvattua dauphina. Jupiter, jonka ukkonen jyrisi lavan alaisessa pukeutumiskammiossa, kannatti hänen vaatimuksiaan, ja jumalatar oli jo vähällä voittaa, toisin sanoen, päästä naimisiin herra delfiinin kanssa, kun saapui nuori tyttö pukeutuneena valkeaan damastiin ja kantaen kädessään helmeä (löpikuultava viittaus Flanderin Margaretan nimeen) taistelemaan Venuksen kanssa. Teatteritemppu ja käänne! Keskusteltuaan hetkisen päättivät Venus, Margareta ja koko seura lykätä riidan Pyhän Neitsyen ratkaistavaksi. Kappaleessa esiintyi vielä eräs sangen kaunis henkilö, Mesopotamian kuningas dom Pedros, mutta tiheiden keskeytysten vuoksi oli vaikeata saada selville, mitä tekemistä hänellä oikeastaan oli. Kaikki nämä henkilöt kiipesivät tikkaita myöten ylös lavalle.

Mutta ponnistukset olivat turhia. Kaikki nämä kauneudet menivät hukkaan. Oli aivan kuin kardinaalin saapuessa jokin näkymätön ja lumottu lanka olisi kääntänyt kaikki katseet marmoripöydästä parvekkeelle, salin eteläpäästä länsisivuun. Ei mikään voinut irrottaa katselijoita tästä lumouksesta. Kaikkien silmät pysyivät suunnattuina parvekkeelle, ja uudet tulokkaat, heidän onnettomat nimensä, heidän kasvonsa ja pukunsa olivat alituisia johtimia. Toivotonta! Lukuun ottamatta Gisquetteä ja Liénardea, jotka tuolloin tällöin kääntyivät, kun Gringoire nykäisi heitä käsivarresta, ja tuota paksua, kärsivällistä naapuria, ei kukaan kuunnellut eikä katsellut hylättyä moraliteetti parkaa. Gringoire näki kasvoja enää vain sivulta päin.

Miten katkera olikaan hänen mielensä, kun hän näin näki kunniansa ja taiteensa ylpeän rakennuksen pala palalta hajoavan, ja lisäksi hän ajatteli, että tämä sama joukko kärsimättömänä odottaen hänen teoksensa esitystä oli kapinoinut palatsivoutia vastaan, ja nyt kun heidän tahtoonsa oli taivuttu, eivät enää välittäneet rahtuakaan koko näytelmästä. Ja sama esitys oli kuitenkin alkanut niin yksimielisen mieltymyksen merkeissä! Kansansuosion ikuinen vuoksi ja luode! Ajatella, että oltiin vähällä hirttää vouden nihdit! Mitä hän olisikaan antanut elääkseen uudelleen tuon suloisen hetken!

Mutta ovenvartijan raaka yksinpuhelu loppui vihdoon viimein. Kaikki olivat saapuneet. Gringoire hengähti helpotuksesta, ja näyttelijät jatkoivat urheasti esitystään. Mutta äkkiä nähdään mestari Coppenolen, sukankutojan, nousevan paikaltaan, ja Gringoire kuulee hänen yleisön henkeä pidättäen kuunnellessa pitävän seuraavan kauhean puheen:

– Herrat Pariisin porvarit ja junkkerit, – enpä tosiaankaan, Herra paratkoon, tiedä mitä täällä oikein teemme. Näen kyllä tuolla nurkassa lavalla miehiä, jotka näyttävät hierovan tappelua. En tiedä, onko tämä sitä, mitä te tässä maassa nimitätte mysteeriksi; mutta hauskaa se ei ainakaan ole. Ne pieksävät suutaan, eikä siitä näy syntyvän sen kummempaa. Neljännestunnin olen jo odottanut ensimmäistä iskua, mutta sitä ei kuulu, ei Ray. Pelkuriraukkoja koko joukko, jotka vain kynsivät toisiaan parjauksilla. Teidän pitäisi tilata tänne nyrkkeilijöitä Lontoosta tai Rotterdamista; silloin olisi toinen ääni kellossa: silloin mätkäytettäisiin nyrkiniskuja niin, että kuuluisi ulos torille. Mutta nämä ovat kelvottomia. Esittäisivät edes jonkin maurilaistanssin tai muun pantomiimin. Minulle luvattiin aivan toista. Minulle sanottiin, että saisin olla mukana narrinjuhlassa ja paavinvaalissa. Siellä Gentissä on meilläkin narripaavimme ja, Herra paratkoon, se ei olekaan huonointa lajia! Ja tiedättekö miten me teemme? Keräännytään joukkoon niinkuin täälläkin on tehty. Sitten pistää jokainen vuoron perään päänsä ulos jostakin luukusta ja irvistää muille. Se, jonka irvistys yksimielisesti tunnustetaan kamalimmaksi, valitaan paaviksi. Se on sangen hauskaa. Ettekö haluaisi valita paavia meidän maamme tavalla? Se ei ole ainakaan niin ikävää kuin noiden lörpöttelijöiden kuunteleminen. Jos he tahtovat olla mukana irvistämässä, niin olkoot tervetulleita. Mitä siitä sanotte, herrat porvarit? Täällä on koolla niin paljon eriskummallista mies- ja naisväkeä, että varmasti saadaan aikaan oikea kunnan flaamilainen naurunrähäkkä, ja meillä, on täällä myös niin monta rumaa pärstää, että on toivossa kauniita irvistyksiä.

Gringoire olisi halunnut vastata, mutta hämmästys, viha ja harmi mykistivät hänet. Ja lisäksi nostatti tuon kansansuosion saavuttaneen sukankutojan ehdotus sellaisen innostuksen näissä porvareissa, joita miellytti junkkerin nimitys, että kaikki vastustus oli turhaa. Ei auttanut muu kuin seurata virran mukana. Gringoire peitti kasvonsa käsillään, kun hänellä ei onnettomuudekseen ollut viittaa, johon sen kätkeä, kuten timantelaisella Agamemnonilla.

V. Quasimodo

Tuossa tuokiossa oli kaikki kunnossa Coppenolen ehdotuksen toteuttamista varten. Porvarit, ylioppilaat ja kirjurit olivat ryhtyneet toimeen. Pieni kappeli salin toisessa päässä vastapäätä marmoripöytää valittiin irvistysten näyttämöksi. Rikki lyöty ruutu oven yläpuolella olevassa ruusustoikkunassa tarjosi sopivan, pyöreän, kivikehyksisen aukon, josta kilpailijoiden tuli pistää päänsä esille. Sinne saakka ylettyäkseen tarvitsi vain kiivetä parin tynnyrin päälle, jotka oli jostakin haalittu ja asetettu päällekkäin. Päätettiin että jokaisen kilpailijan, miehen tai naisen (sillä voitiin valita myös paavitar), piti peittää kasvonsa ja olla kappelissa kätkössä, siihen saakka, kunnes hänen vuoronsa tuli esiintyä, jotta irvistyksillä olisi uutuuden viehätys. Kappeli oli pian täynnä kilpailijoita, ja ovi suljettiin.

Coppenole johti ja järjesti kaikkea paikaltaan. Heti ensi hälinän aikana kardinaali, joka samoin kuin Gringoirekin oli lyöty laudalta, oli tärkeiden toimien ja iltamessun varjolla vetäytynyt pois seurueineen, ilman että kansanjoukko, jonka hänen tulonsa oli saattanut sellaiseen liikkeeseen, välitti vähääkään hänen lähdöstään. Willem Rym oli ainoa, joka huomasi kardinaalin paon. Joukon huomio oli jatkuvasti suuntautunut muualle. Astuttuaan sisään salin toisesta päästä ja viivähdettyään hetken sen keskellä joukko oli nyt ehtinyt vastaiseen päähän. Marmoripöydällä ja kultakankaalla verhotulla parvekkeella oli ollut vuoronsa; nyt oli tullut Ludvig XI:n kappelin vuoro. Tanner oli nyt kaikenlaisten hullutusten hallussa. Jäljellä olivat vain flaamilaiset ja rahvas.

Irvistykset alkoivat. Ensimmäinen naama, joka näyttäytyi aukosta silmäluomet nurin, kita ammollaan ja otsa kurtussa aivan kuin keisarivallan aikaisten husaarien saappaat, herätti niin tavattoman naurunremakan, että Homeros olisi luullut näitä vintiöitä jumaliksi. Suursali oli kuitenkin kaikkea muuta kuin olympos, ja Gringoiren onneton Jupiter tiesi sen paremmin kuin kukaan muu. Seurasi toinen ja kolmas irvistys, sitten taas uusia ja yhä uusia, ja aina vain kasvoivat naurunpuuskat ja kättentaputukset. Tässä näytelmässä oli jokin omituinen pyöritys, jokin päihdytys ja hurmausvoima, jota on vaikea kuvata meidän päiviemme ja salonkiemme lukijoille. Kuvitelkaa joukko kasvoja, jotka toinen toisensa jälkeen esittivät kaikkia mittausopin kuvioita, kolmiosta puolisuunnikkaaseen, kartiosta monisärmikkääseen; kaikkia inhimillisiä ilmeitä vihasta irstaisuuteen; kaikkia ikäkausia vastasyntyneen lapsen juonteista kuolevan eukon ryppyihin; kaikkia uskonnollisen mielikuvituksen luomia faunista Beelsebubiin; kaikkia eläinkuvia sudenkidasta linnunnokkaan, kärsästä suippokuonoiseen. Kuvitelkaa kaikkien Pont-Neufin irvinaamakuvien, noiden Germain Pilonin käsissä kivettyneiden painajaisten äkkiä heräävän elämään ja toisen toisensa Jälkeen ilmestyvän tuijottamaan teitä hehkuvien silmin, kaikkien Venetsian karnevaalinaamioiden kulkevan saatossa lornjetinne ohi, lyhyesti, inhimillistä kaleidoskooppia.

Mellastus sai yhä flaamilaisemman luonteen. Teniers saattaisi antaa siitä vain epätäydellisen kuvan. Olisi luullut näkevänsä Salvator Rosan taistelun bakkanaaliseksi juhlaiksi muuttuneena. Ei ollut enää ylioppilaita eikä lähettiläitä, ei porvareita, ei miehiä eikä naisia, ei Clopin Trouillefouta, ei Gilles Lecornutä, ei Kympin-Leenaa eikä Robin Poussepainiä. Yleinen mielivalta poisti kaikki erilaisuudet. Tuo suuri sali oli muuttunut tavattomaksi, häikäilemättömyyttä ja riehakkuutta kiehuvaaksi, hehkuvaksi uuniksi, jossa jokainen kirkui, irvisteli ja vääntelehti, jossa kaikki oli yhtä nauravaa ja ulvovaa joukkoa. Nuo eriskummaiset kasvot, jotka toinen toisensa jälkeen irvistivät ikkunasta, olivat kuin yhtä monta hiilipannuun heitettyä kekälettä. Ja tästä käymistilassa olevasta joukosta kohosi, aivan kuin höyry kattilasta, terävä, vihlova, läpitukenava sorina kuin hyttysparven ininä.

- Hohoi! hitto vieköön!
- Katsokaas tuota pärstää!
- Taas uusi!

– Guillemette Maugerepuis, katsokaahan tueta häränturpaa. Häneltä ei puutu muuta kuin sarvet. Se ei ole sinun miehesi!

– Taas uusi!

– No mutta paavin vatsan kautta, mikä irvistys tuo on olevinaan?

– Hohoi! petkutusta! Ei saa näyttää muuta kuin näköpäättään!

– Peevelin Saapaskinttu-Martta! Hän kyllä kehtaa mitä vain!

– Hyvä! Hyvä!

– Minä tukehdun!

– Tuo ei tahdo saada korviaan lävitse!

Jne., jne.

Älkäämme kuitenkaan tehkö vääryyttä ystävällemme Jehanille. Keskellä tätä helvetillistä meteliä kuului hänen huutonsa pylvään päästä kuin laivapojan ääni ylhäältä mastosta. Hän kirkui ja huitoi käsiään ja jalkojaan kuin hullu. Hänen suunsa oli ammoltaan ja sieltä lähti kirkuna, jota ei enää kuulunut, ei suinkaan siksi, että yleinen melu, olipa se miten voimakas tahansa, olisi sen voittanut, vaan siksi, että hän oli saavuttanut äänen kuulumisen rajan, Sauveurin kaksitoista tuhatta tai Biot'n kahdeksan tuhatta värähdystä.

Mitä Gringoireen tulee, hän oli taas saanut rohkeutta ensimmäisen masennuksen mentyä ohi. Hän oli terästäytynyt kovaa onnea vastaan. "Jatkakaa!" hän oli kolmannen kerran sanonut näyttelijöilleen, puhuville koneilleen. Sen jälkeen hän oli alkanut pitkin askelin astua edestakaisin marmoripöydän edessä ja samalla tuntenut halua mennä vuoroonsa näyttäytymään kappelin ikkuna-aukosta ja ainoastaan sentähden, että saisi irvistää tuolle kiittämättömälle laumalle. – Mutta se ei olisi meidän arvoistamme; ei kosta! taistelkaamme viimeiseen saakka, hän mietti. Runoudella on suuri vaikutus kansaan; minä käännytän heidät vielä. Saadaanpa nähdä, kumpi lopulta voittaa, irvistyksetkö vai kaunokirjallisuus.

Mutta hän oli nyt näytelmänsä ainoa katsoja.

Tilanne oli vielä paljokaan pahempi kuin hetkistä aikaisemmin. Hän ei enää nähnyt muuta kuin selkiä.

Mutta minähän erehdyn. Tuo kärsivällinen lihava mies, jonka puoleen hän aikaisemmin oli tukalana hetkenä kääntynyt, seisoi yhä teatteriin päin. Mitä Gisquetteen ja Liénardeen tulee, he olivat jo aikoja sitten karanneet.

Gringoirea liikutti syvästi tämän hänen ainoan katsojansa uskollisuus. Hän lähestyi miestä ja puhutteli häntä, kun hän ensin oli kevyesti ravistanut häntä käsivarresta; sillä tuo kunnon mies nojasi aitausta vasten ja torkkui.

– Minä kiitän teitä, herra, Gringoire sanoi.

– Mistä hyvästä, herra? vastasi paksu haukotellen.

– Minä näen mikä väsyttää ja suututtaa teitä, jatkoi runoilija; se on tuo jumalaton meteli, joka estää teitä kuulemasta. Mutta siitäkkin huolimatta teidän nimenne säilyy jälkimaailmalle. Saanko luvan kysyä, mikä on nimenne?

– Renault Château, Pariisin Châtelet'n sinetinvirtija, jos se teitä huvittaa.

– Herra, te olette runotarten ainoa edustaja täällä, sanoi Gringoire.

– Te olette liian kohtelias, Herra, Châtelet'n sinetinvirtija vastasi.

– Te olette ainoa, joka arvokkaalla tavalla olette kuunnellut näytelmää. Mitä pidätte siitä?

– He! he! vastasi tuo paksu virkamies unisena, onhan se aika hauska.

Tähän kiitokseen Gringoire sai tyytyä, sillä valtava kättentaputusten ja hyvähuutojen pauhu katkaisi heidän keskustelunsa. Narripaavi oli valittu.

– Hyvä! Hyvä! Hyvä! ulvoi kansanjoukko joka taholla.

Ikkuna-aukosta näkyikin todella ihmeellinen irvistys. Kaikkien niiden viisi- ja kuusikulmaisten ja epäsäännöllisten kasvoja jälkeen, jotka tästä aukosta oli toinen toisensa jälkeen työnnetty esiin saavuttamatta sitä eriskummallisuuden ihannetta, Jota joukon hurjistunut mielikuvitus edellytti, ei

mikään muu kyennytkään enää tyydyttämään sitä kuin se ylevä irvistys, joka juuri oli lumonnut yleisön. Mestari Coppenolekin taputti käsiään, Ja Clopin Trouillefou, joka oli ottanut osaa kilpailuun (ja Herra tietää, että hänen naamansa saattoi saavuttaa miltei ylikuonnollisen rumuuden asteen), tunnusti itsensä voitetuksi. Emme yritäkään kuvata lukijalle tuota nelitahkoista nenää, tuota hevosenkengänmuotoista suuta, pientä, tuuheiden, punaisten kulmakarvojen peittämää vasenta silmää, oikean peittyessä kokonaan suuren luomen alle, noita siellä täällä harottavia epäsäännöllisiä hampaita, käsnäistä huulta, jonka yllä yksi kulmahampaista törrötti kuin norsun syöksy hammas, tuota kyyryistä niskaa ja ennen kaikkea tuota kaiken tämän ylle levinyttä ilmettä, jossa oli omituinen sekoitus ilkeyttä, ihmettelyä ja murheellisuutta. Hyväksymishuuto oli yksimielinen. Hyökättiin kappeliin. Sieltä tuotiin onnellinen narripaavi riemusaatossa esille. Mutta vasta nyt nousi joukon hämmästyksensä ja ihailu huippuunsa: irvistys olikin hänen luonnollinen kasvojenmuotonsa.

Tai oikeammin sanoen, koko hänen olemuksensa oli yhtä irvistystä. Suunnaton pää sinne tänne törröttävine punaisin hiuksineen; hartioissa tavaton kyttyrä ja sen vastine rintapuolella; lantiot ja raajat niin perin epäonnistuneet, että ainoastaan polvet saattoivat koskettaa toisiaan, ja edestä päin katsoen muistuttivat hänen säärensä kahta sirppiä, jotka yhtyivät kädensijasta; suuret jalat, kummalliset kädet ja kaiken tämän muodottomuuden yllä jonkinlainen pelottava voiman, notkeuden ja rohkeuden leima; omituinen poikkeus tuosta ikuisesta säännöstä, joka liittyy voiman ja kauneuden sopusuhtaisuuteen. Sellainen oli se paavi, jonka narrit itselleen valitsivat. Olisi luullut näkevänsä rikki lyödyn ja uudelleen huonosti kokoon sovitellun jättiläisen.

Kun tämä kyklooppi ilmestyi kappelin kynnykselle hievahtamattomana, jätteränä ja miltei yhtä harteavana kuin pitkänä, väkijoukko tunsu hänet heti hänen puoleksi punaisesta, puoleksi sinipunaisesta, hopeakulkusilla koristetusta puvustaan ja ennen kaikkea hänen rumuudestaan ja huusi yhdestä suusta:

– Sehän on Quasimodo, kellonsoittaja! Quasimodo, Notre-Damen kyttyräselkä! Yksisilmäinen Quasimodo! Vääräsäärinen Quasimodo! Hyvä! Hyvä!

Tuolla kyttyräselkäsellä ei ollut nimistä puutetta, kuten havaittiin.

– Varokaa, raskaat vaimot! huusivat ylioppilaat.

– Tai ne, jotka tahtovat tulla raskaiksi, Joannes tokaisi. Naiset peittivätkin tosiaan kasvonsa.

– Oh! tuota inhottavaa apinaa, sanoi yksi.

– Yhtä ilkeä kuin ruma, jatkoi toinen.

– Itse paholainen, lisäsi kolmas.

– Minä asun onnettomuudekseni aivan Notre-Damen vieressä; kaikki yöt kuulen hänen kiertelevän räystäällä.

– Kissojen seurassa.

– Hän on aina kattojemme yllä.

– Hän noituu meitä savupiippujen kautta.

– Eräänä iltana hän tuli irvistämään minulle ikkunaluukusta. Luulin häntä mieheksi. Säikähdin pahanpäiväisesti.

– Olen varma siitä, että hän seuraa noitia hornaan. Kerran hän jätti luudan katollemme.

– Oh, tuota iljettävää kyttyräselkää!

– Oh, tuota rumahista!

– Huh!

Miehet sitävastoin olivat ihastuneita ja paukuttivat käsiään.

Quasimodo, tämän melun kohde, seisoi yhä synkkänä ja vakavana kappelin kynnyksellä ja antoi ihmetellä itseään.

Eräs ylioppilaista, luullakseni Robin Pousepain, meni aivan hänen eteensä ja nauroi hänelle vasten kasvoja. Sanaakaan sanomatta Quasimodo tarttui häneen ja heitti hänet pallona väkijoukkoon.

Ihastuksesta suunniltaan mestari Coppenole lähestyi häntä.

– Herra paratkoon! Pyhän Isän nimessä, etkös vain olekin kaunein rumilus, mitä milloinkaan olen nähnyt. Sinun sietäisi olla paavina sekä Roomassa että Pariisissa.

Samalla hän laski rattoisasti kätensä Quasimodon olalle. Tämä ei liikahtanutkaan. Copenole jatkoi:

– Sinä olet hauska vekkuli, ja minua himottaisi mässäätä kanssasi, maksoipa se sitten minulle vaikka pari tusinaa Tours'in livreä! [Tours'issa lyöty livre oli 20 soun arvoinen. – Suom. huom.] Mitäs sanot siitä?

Quasimodo ei vastannut.

– Herra paratkoon, oletko kuuro?

Hän oli todellakin kuuro.

Copenolen tuttavallinen esiintyminen oli jo saattanut hänet kärsimättömäksi ja hän kääntyi äkkiä häntä kohden niin uhkaavan näköisenä, että tuo flaamilainen jättiläinen vaistomaisesti Peräytyi askeleen aivan kuin verikoira kissan edestä.

Nyt syntyi pelosta ja kunnioituksesta tuon omituisen olennon ympärille ainakin viidentoista askeleen säteellä tyhjä kehä. Muuan vaimo selitti mestari Copenolelle, että Quasimodo oli kuuro.

– Kuuro! virkkoi sukankutoja flaamilaisen leveästi naurahtaen. Herra paratkoon, mieshän on oikea mallipaavi!

– No nythän minä tunnen hänet, huudahti Jehan, joka viimeinkin oli laskeutunut alas pylvänsä päästä tarkastamaan Quasimodoa lähempää. Sehän on veljeni arkkidiakonin kellonsoittaja. Päivää, Quasimodo!

– Se perhanan mies! huudahti Robin Poussepain vielä aivan pökerryksissä lennostaan. – Hän näyttäytyy: mies on kyttyräselkäinen. Hän kävelee: hän on väärsääri. Hän katsoo: hän on yksisilmäinen. Häntä puhutellaan: hän on kuuro. Mitä hän sitten tekee kielellään, tuo Polyfemos?

– Hän osaa kyllä puhua, kun hän tahtoo, selitti äskeinen vanha vaimo. Hän on tullut kuuroksi kellonsoitosta. Hän ei ole mykkä.

– Se on vika, Jehan huomautti.

– Ja hänellä on yksi silmä liikaa, lisäsi Robin Poussepain.

– Ei, puuttui Jehan teräväpäisesti puheeseen. Yksisilmäinen on paljon epätäydellisempi kuin sokea, sillä hän tietää mitä häneltä puuttuu.

Tällä välin olivat kaikki kerjäläiset, lakeijat ja taskuvargaat yhdessä ylioppilaiden kanssa lähteneet joukolla parlamentinkirjurien varastohuoneeseen noutamaan narripaavin pahvitiaraa ja viittaa. Quasimodo antoi ilman vastenmielisyyden merkkejä ja jonkinlaisella ylpeällä myöntäväisyydellä pukea ylleen narrin puvun. Sen jälkeen hänet pantiin istumaan kirjaville kantopaareille. Kaksitoista narriseurana toimihenkilöä nosti sen olkapäilleen, ja jonkinlainen katkera ja halveksiva tyytyväisyys levisi kykloopin juroille kasvoille, kun hän muodottomain jalkainsa juurella näki koko tuon kauniin, suoran ja sopusuhtaisesti kehittyneen ihmisjoukon päät. Ja nyt tuo kirkkuva ja repaleinen kulkue lähti liikkeelle kiertäen vanhan tavan muka palatsin käytäviä jatkaakseen sitten matkaa kaduille ja toreille.

VI. Esmeralda

Iloksemme voimme ilmoittaa lukijalle, että koko sen ajan, minkä tämä ilveily kesti, Gringoire ja hänen näytelmänsä olivat urheasti pitäneet puoliaan. Hänen ankaran valvontansa alaisina hänen näyttelijänsä olivat keskeyttämättä jatkaneet esitystä, ja hän itse oli yhtä herkeämättä kuunnellut sitä. Melusta huolimatta hän oli päättänyt jatkaa esitystä loppuun saakka eikä suinkaan ollut vielä heittänyt toivoaan, että yleisö sittenkin lopuksi palaisi takaisin. Tämä toivonsäde yhä kasvoi, kun hän näki Quasimodon, Coppenolen ja narripaavin koko meluavan seurueen korviasärkevällä kohulla lähtevän salista. Yleisö riensi jäljestä. – Hyvä, mielti hän, sinne menevät nyt kaikki melunpitäjät. – Onnettomuudeksi olivat kaikki melunpitäjät koko yleisö. Hetkessä tyhjjeni koko suursali.

Totta puhuen oli vielä joitakin katselijoita jäänyt jäljelle. Siellä täällä salissa tai pienissä ryhmissä pylväiden ympärillä näkyi naisia, vanhuksia ja lapsia, jotka kai olivat saaneet kyllikseen huudosta ja melusta. Muutamia ylioppilaita istui vielä ikkunakomerossa ja katseli alas torille.

– Mainiota, tässähän on aivan tarpeeksi väkeä kuuntelemaan loppuun kappaletta. Niitä ei kylläkään ole paljoa, mutta valittua, sivistynyttä väkeä.

Tällöin hän huomasi, että soitantoa, jonka piti tehdä yleisöön voimakkain vaikutus Neitsyt Marian saapuessa, ei kuulunutkaan. Asiaa lähemmin tutkittaessa huomattiin, että narripaavin saattue oli takavarikoinut ja vienyt mennessään hänen orkesterinsa.

– Menettelee ilmankin, mielti Gringoire stoalaisen tyyneydellä.

Hän lähestyi erästä ryhmää, joka näytti keskustelevan hänen näytelmästänsä. Hänen onnistui kuulla seuraava sananvaihto:

– Tunnettehan Navarran palatsin, mestari Cheneteau, sen, joka kuului herra de Nemours'ille?

– Kyllä, vastapäättä Braque-kappelia.

– Sama juuri, valtiokonttori on vuokrannut sen Guillaume Alixandrelle, historianmaalarille, kuudesta livrestä kahdeksasta sousta vuodessa.

– Kylläpä ne vuokrat kohoavat.

– Vai niin! huokasi Gringoire, mutta muut kuuntelevat.

– Toverit, huusi äkkiä yksi ikkunakomerossa istuvista veitikoista. – *Esmeralda! Esmeralda on torilla!*

Tämä sana sai aikaan ihmeellisen vaikutuksen. Kaikki salissa olijat ryntäsivät ikkunaan ja kiipesivät ylös nähdäkseen torille, toistaen: *Esmeralda! Esmeralda!*

Samalla kuului ulkoa huikeita suosionosoituksia.

– Esmeralda? mitähän sekin merkinnee? mielti Gringoire ja väänteli käsiään epätoivoissaan. Nyt on, Herra nähköön, tullut ikkunain vuoro!

Hän kääntyi marmoripöytää kohden ja näki, että esitys oli keskeytynyt. Oli tullut hetki, jolloin Jupiterin piti ilmestyä salamansa kanssa. Mutta Jupiter seiso i aloillaan lavan juurella.

– Michel Giborne! huusi harmistunut runoilija, mitä sinä siellä teet? Onhan sinun vuorososi! Kiipeä ylös!

– Mahdotonta, vastasi Jupiter, eräs ylioppilas vei portaat.

Gringoire katsahti lavalle ja huomasi katkeran totuuden.

Kaikki liikenneyhteys oli katkaistu näyttämön ja pukukomeron väliltä.

– Roisto! hän mutisi. Ja miksi hän otti portaat?

– Nähdäkseen Esmeraldan, vastasi Jupiter surkealla äänellä. Hän sanoi: "Kas täällä on portaat, joita ei tarvita", ja niin hän vei ne.

Se oli kuolinisku. Gringoire otti sen vastaan alistuen.

– Korjatkaa luunne! hän sanoi näyttelijöille; jos saan maksun, saatte tekin.

Sitten hän lähti pää painuksissa, mutta viimeisenä niin kuin urheasti taistellut kenraali.

Astelllessaan alas palatsin portaita hän mutisi hampaittensa välitse:

– Kauniita aaseja ja lurjuksia nuo pariisilaiset! Tulevat katsomaan mysteeriä, eivätkä kuuntele siitä sanaakaan! Kaikki muu heitä huvittaa, Clopin Trouillefout, kardinaalit, Coppenolet, Quasimodot, itse piru, mutta Neitsyt Maria ei tippaakaan! Jos olisin sen tiennyt, en olisi tuhlannut Neitsyt Marioita teille, senkin hölmöt! Ja minä! tulin katselemaan kasvoja ja näinkin vain takaraivoja! Olla runoilija ja saavuttaa laastarinlatkuttajan menestys! Onhan kyllä totta, että Homeros kierteli kerjäten kreikkalaisia kyliä, ja Naso kuoli maanpaossa moskovaalaisten luona. Mutta piru minut periköön, jos ymmärrän, mitä he tarkoittavat tuolla Esmeraldallaan! Mitähän kieltä se oikeastaan on olevinaan? Sehän on pelkkää siansaksaa!

TOINEN KIRJA

1. Kharybdiista Skyllaan

Ilta pimenee aikaisin tammikuussa. Kaduilla oli jo hämärä Gringoiren lähtiessä palatsista. Se ilahdutti häntä, sillä hän kaipasi pimeälle ja yksinäiselle kujalle voidakseen siellä vaipua mietiskelyihin ja antaakseen filosofin sitoa ensi siteen runoilijan haavaan. Filosofia olikin hänen ainoa pakopaikkansa, sillä hän ei tiennyt, mistä saisi yösijan. Tuon loistavan fiaskon jälkeen, jonka hänen draamallinen yrityksensä oli kärsinyt, hän ei uskaltanut mennä siihen viinitupaan Grenier-sur-l'Eau-kadun varrella vastapäätä Port-au-Foiniä, jossa hän asui, sillä hän oli luullut, että kaupunginvouti maksaisi hänelle hänen häärunoelmastaan sen verran, että hän saattaisi maksaa mestari Guillaume Doulx-Sirelle, Pariisin heinäkaupan vuokraajalle, niiden kuuden kuukauden vuokran, jonka hän oli tälle velkaa, toisin sanoen kaksitoista pariisilaista souta; summan, joka oli kaksitoista kertaa niin suuri kuin koko hänen maallinen omaisuutensa, siihen luettuna hänen polvihousunsa, paitansa ja lakkinsa. Sitten kun hän tilapäisessä turvapaikassaan Saint-Chapellen vankilan pienen porttiholvin alla oli luonut yleissilmäyksen tilaansa ja aprikoinut, minkä yösijan valitsisi – hänellä oli valittavana kaikki Pariisin kadut – hän muisti edellisellä viikolla erään parlamentinneuvoksen talon edessä Savaterie-kadun varrella nähneensä kiven, joka oli siihen asetettu muulin selkään nousemista varten, ja hän oli silloin ajatellut, että siinä oli hätätalassa mainio päänalunen kerjäläiselle tai runoilijalle. Hän kiitti sallimusta, joka oli antanut hänelle tuon hyvän ajatuksen. Mutta juuri kun hän aikoi astella palatsin edessä olevan torin poikki painautuakseen Citén sokkeloihin, joissa vielä nykyäänkin nuo Vanhat sisaruskadut Rue de la Barillerie, Rue de la Vieille-Draperie, Rue de la Savaterie, Rue de la Juiverie ynnä muut mutkittilevät yhdeksänkerroksisine taloineen, hän näki narripaavin saattueen samaan aikaan tulevan ulos palatsista huikeasti meluten ja marssivan torin poikki soihtujen hulmutessa ja hänen, Gringoiren, orkesterin soittaessa. Tämä näky veresti uudelleen niiden haavojen tuskan, jotka hänen itserakkautensa oli saanut. Hän pakeni. Kun hänen näytelmänsä kova kohtalo kirveli vielä kipeimmillään, teki kaikki, mikä toi hänen mieleensä päivän juhlan, hänet katkeraksi ja sai hänen haavansa vuotamaan verta.

Hän aikoi juuri mennä Saint-Michel-sillan yli, kun hän tapasi poikia, jotka juoksentelivat heilutellen palavia soihtuja ja sähköisiä.

– Kirottu ilotulitus, Gringoire virkkoi ja kääntyi Rahanvaihtosillalle. Sillan päässä olevien talojen seinille oli ripustettu kolme suurta taulua, jotka esittivät kuningasta, dauphiniä ja Flanderin Margaretaa, sekä kuusi pienempää, jotka esittivät Itävallan arkkiherttuaa, Bourbonin kardinaalia, herra de Beaujeutä, Ranskan Jeannea, Bourbonin äpärää ja vielä jotakin, jota en oikein muista, kaikki soihtuilla valaistuina. Joukko ihmetteli.

– Sinä onnellinen Jehan Fourbault! Gringoire huokasi ja käänsi selkensä mestarin tauluille, suurille ja pienille. Hänen eteensä avautui katu. Se näytti hänestä niin pimeältä ja autiolta, että hän toivoi siellä pääsevänsä kuulemasta ja näkemästä kaikkea sitä, mikä saattoi johtaa hänen mieleensä juhlan. Hän lähti astelemaan sitä. Hetkisen kuluttua sattui hänen jalkansa johonkin vastukseen; hän kompastui ja kaatui. Se oli juhlalyhde, jonka kirjurit olivat aamulla päivän kunniaksi asettaneet jonkun parlamentin presidentin asunnon portin eteen. Gringoire kesti urheasti tämän uuden löytönsä. Hän nousi ja saapui viimein joen rannalle. Jätettyään taakseen siviili- ja rikosoikeusvankilain tornit ja kahlattuaan kiveämättömällä rantaäyräällä nilkkojaan myöten kurassa pitkin kuninkaallisen puutarhan korkeaa muuria, hän saapui kaupungin länsipäähän ja seisoi hetken katsellen Passeur-aux-Vaches nimistä saarta, joka sittemmin on hävinnyt Uudensillan ja pronssihevosen alle. Saari näytti hänestä pimeässä mustalta möhkäleeltä vaalean, kapean joenhaaran takana, joka erotti sen

häneestä. Himmeästä valopilkusta saarella saattoi arvata mehiläiskeon muotoisen mökin paikan, jossa lehmäpaimen vietti yönsä.

– Sinä onnellinen lehmäpaimen! Gringoire mietti, sinä en ajattele kunniaa etkä kirjoita häärunoelmia! Mitäpä liikuttaa! sinua Burgundin herttuattarien ja kuninkaiden naimisiinmeno! Sinä et tunne muita helmiä [*Margareta*: helmi] kuin mitä huhtikuu syöttää sinun lehmillesi! Ja minulle, runoilijalle, on vihelletty, minä värisen vilusta ja olen velkaa kaksitoista souta, ja minun kengänpohjani ovat niin läpinäkyvät, että ne kelpaisivat lasin virkaan sinun lyhdyssäsi. Kiitos, lehmäpaimen, sinun mökkisi on rauhoittanut minua ja saanut minut unohtamaan Pariisin!

Samassa herätti hänet lyyrillisestä tunnelmastaan suuri raketti, joka sähköisten kohosi ilmaan tuosta onnellisesta majasta. Lehmäpaimen siellä otti osaa päivän ilotteluun ja poltti omaa ilotulitustaan.

Tämä raketti sai kylmät väreet kulkemaan pitkin Gringoiren selkäpiitä.

– Kirottu juhla! hän huudahti, vainoatko minua kaikkialla? Hyvä Jumala! lehmäpaimenen mökilläkin!

Sitten hän katseli Seineä jalkainsa juurella, ja kauhea kiusaus valtasi hänet.

– Ah! hän sanoi, miten mielelläni hukuttautuisin, ellei vesi olisi niin kylmää!

Silloin hän sai äkkiä epätoivoisen päähänpiston: koska hän ei päässyt rauhaan narripaaveista, Jehan Fourbault'n maalauksista, juhlalyhteistä, soihduista eikä raketeista, hän päätti rohkeasti heittäytyä keskelle juhlaa ja lähteä Grève-torille.

– Siellä, hän ajatteli, saan ainakin osani juhlanuotion lämmöstä ja ehkäpä saan myös palan niistä kolmesta suuresta kuninkaallisesta sokerivaakunasta, jotka siellä koristavat kaupungin pitopöytiä.

II. Grève-tori

Senaikaisesta Grève-torista on nykyään vain yksi ainoa vaatimaton jälki näkyvissä. Se on pohjoiskolkassa oleva pieni kaunis torni, jonka hienopiirteisiä veistoksia nyt kuitenkin peittää ruma rappaus ja joka ehkä pian hukkuu siihen uusien talojen tulvaan, joka niin nopeasti nielee kaikki Pariisin vanhat muistot.

Ne, jotka meidän laillamme eivät koskaan voi kulkea Grève-torin poikki luomatta säälin ja osanoton sekaista katsetta tähän Pieneen toriraukkaan, joka seisoo siellä likistyneenä kahden Ludvig XV: n aikaisen kivimuurin välissä, voivat mielikuvituksessaan helposti kuvitella, miltä näytti tuo vanha goottilainen tori viidennellätoista vuosisadalla.

Tori oli, kuten vieläkin, epäsäännöllinen neliö, jota rajoitti yhdeltä sivulta ranta ja muilta kolmelta rivi korkeita, kaitoja ja synkkiä taloja. Päivällä saattoi ihailia näiden rakennusten vaihtelevia muotoja, jotka puu- tai kiviveistoksineen muodostivat erilaisten keskiaikaisten rakennustyylien täydellisen malliston, viidenneltätoista yhdennelletoista vuosisadalle, ristiholvista, joka alkoi syrjäyttää suippokaaren, romaniseen pyörökaariholviin, jonka suippokaari oli syrjäyttänyt ja joka vielä sen aikana vallitsi vanhan Roland-tornin, Seinen ja Tanneriekadun kulmatalon alakerrassa, öisin ei tästä taloryhmästä näkynyt muuta kuin mustain kattojen suipot harjat, joiden korkeiden päätyjen muodostama ketju sulki torin kehäänsä. Sillä tärkeimpiä eroavaisuuksia sen ajan ja meidän päiviemme kaupunkien välillä on se, että silloin rakennusten päädyt olivat kadulle päin, kun ne taas nykyään ovat kyljittäin kadun varrella. Parin viimeisen vuosisadan kuluessa talot ovat tehneet käännöksen.

Keskellä torin itäistä sivua kohosi raskas ja muodoton rakennus, jonka kolme osaa oli peräisin eri ajoilta. Sillä oli kolme nimeä, jotka selittävät sen historian, tarkoituksen ja rakennustavan: *Dauphinin talo*, koska Kaarle V asui siinä kruununperillisenä ollessaan; *Kauppiastalo*, koska sitä käytettiin raatihuoneena; *Pylvästalo* (domus ad piloria), koska sen kolme kerrosta kannatti rivi suuria pylväitä. Täällä oli kaikkea, mitä kunnan kaupunki, sellainen kuin Pariisi, saattoi tarvita: kappeli rukoilemista varten, tuomioistuin kuninkaan väen tutkimista, tuomitsemista ja rankaisemista varten, jos asianhaarat niin vaativat, ja ylisillä asevarasto ampumatarpeineen. Sillä Pariisin porvarit tietävät sangen hyvin, ettei rukoileminen ja käräjöiminen aina riitä oikeuksien ja vapauksien puolustamiseen, ja heillä on aina raatihuoneensa ylisillä varalla joku hyvä, ruostunut tuliluikku.

Grève-torilla oli jo silloin tuo synkkä leima, jonka hirvittävät muistot ja Pylvästalon seuraaja, Dominique Boccadorin raskas raatihuone, vieläkin kulkijassa herättävät. On kuitenkin lisättävä, että keskelle toria vierekkäin pystytetty vakinainen hirsipuu ja kaakinpuu, laki ja tikapuut, kuten siihen aikaan sanottiin, eivät suinkaan olleet osaltaan vaikuttamatta siihen kiireeseen, jolla sivuutettiin tämä kauhea paikka, jossa niin monta elämää ja voimaa uhkuvaa olentoa oli kärsinyt tuskallisen kuoleman ja josta viisikymmentä vuotta sen ajan jälkeen, jota meidän kertomuksemme kuvaa, sai alkunsa Saint-Vallier-kuume, tuo mestauslavan pelon synnyttämä sairaus, omituisin kaikista, koska sitä ei aiheuta Jumala vaan ihmiset.

Kuolemanrangaistus koristi vielä kolmesataa vuotta sitten rautapyörillään, kivisillä hirttotelineillään ja koko vakinaisella, maahan juurrutetulla kidutuskoneistollaan Grève-toria, kauppahalleja, Dauphinin toria, Croix-du-Trahoiria, Marché-aux-Pourceaux'ta, kammottavaa Montfauconia, Barrière des Sergents'ia, Place-aux-Chats'ta, Saint-Denis-porttia, Champeaux'ta, Baudets- ja Saint-Jacques-portteja. Niihin on vielä lisättävä ne hirs- ja kaakinpuut, joita oli voudeilla, piispoilla, tuomiokapileilla ja tuomiovaltaisilla apoteilla ja prioreilla, sekä lainmukaiset hukuttamiset Seineen. Mutta on lohdullista ajatella, että tämä vanha läänitys-yhteiskunnan yksinvaltiainen, erä erältä menetettyään varustuksensa ja ylelliset kidutus-, räökkäys- ja piiskauskojeensa, johon tarvittava, nahalla päällystetty penkki Grand-Châtelet'ssa joka viides vuosi uudelleen päällystettiin, on poistettu miltei kokonaan laeistamme ja kaupungeistamme, karkotettu lakikirjasta toiseen, ajettu tiehensä torilta toisensa jälkeen. Koko suuressa Pariisissamme ei sillä enää nykyään ole kuin yksi lymyapaikka

Grève-torilla, yksi vaivainen giljotiini, joka arkana ja häpeissään piileskellen tuntuu aina pelkäävän, että se nähtäisiin itse teossa, niin kiireesti se joka kerta iskunsa annettuaan katoaa.

III. "Besos para golpes" [Suudelmia lyönneistä.]

Kun Pierre Gringoire saapui Grève-torille, hän oli aivan kohmettunut. Välttääkseen kansanjoukkoja Rahanvaihtosillalla ja Jehan Fourbault'n tauluja hän oli kulkenut Myllärinsillan yli, mutta piispan myllyjen vesipyörät ruiskuttivat hänen takkinsa aivan märäksi, ja hän tunsu itsensä näytelmänsä haaksirikon jälkeen yhä vihaisemmaksi. Hän kiiruhtikin minkä jaksoi juhlanuotiota kohden, joka iloisesti räiskyi keskellä toria. Mutta sen ympärillä tunkeili tiheä väkijoukko.

– Kirotot pariisilaiset! Gringoire sanoi, sillä todellisena näytelmärunoilijana hän harrasti yksinpuheluja, – nyt ne vielä sulkevat minulta pääsyn tulen luo! Ja minä, jos kukaan, tarvitsisin pienen uuninloukon. Kenkäni vuotavat, ja nuo kirotot myllyt, kun kastelivat minut! Piru viekөөn koko Pariisin piispan myllyineen päivineen! Tahtoisinpa tietää, mitä piispa tekee myllyllä; odottaako hän joutuvansa piispanvirasta mylläriksi? Jollei hän siihen tarvitse muuta kuin minun kiroukseni, suon sen kernaasti hänelle ja hänen tuomiokirkolleen ja myllyilleen! Katsotaanpa, aikovatko ne väistyä lainkaan, nuo hölmöt! Ja kysynpä, mitä ne siellä tekevät? Lämmittelevät; kaunistava iloa! He katselevat, miten risukimput palavat; kaunis näytelmä!

Tutkittuaan hiukan tarkemmin asiaa, hän huomasi, että piiri oli paljon suurempi, kuin mitä kuninkaan nuotion ääressä lämmittelemiseen tarvittiin, ja että tämä väenpaljous ei ollut keräytynyt katselemaan ainoastaan sitä näytelmää, jonka palavat risukimput tarjosivat.

Väkijoukon ja tulen välisellä tyhjällä alueella tanssi nuori tyttö.

Oliko tämä nuori tyttö inhimillinen olento, metsänneito vai enkeli, sitä ei Gringoire, niin skeptillinen filosofi ja ironinen runoilija kuin hän olikin, voinut ensi hetkessä ratkaista, niin hän ihastui tähän lumoavaan näkyyn.

Tyttö ei ollut pitkä, mutta niin solakka ja joustava varreltaan, että hän näytti kookkaalta. Hän oli tummaihoisen, mutta saattoi aavistaa, että tuo hipiä päivänvalossa saisi espanjattarien ja roomattarien kauniin kullanhöhteen. Hänen pieni jalkansakin oli andalusialainen, sillä samalla kun sen peitti soma kenkä, se liikkui siinä vapaasti. Hän tanssi, hän pyörähteli ja liiteli vanhalla persialaismatolla, joka oli huolimattomasti levitetty torille, ja joka kerta kun hänen säteilevät kasvonsa vilahtivat ohitse, välähti hänen mustista silmistään säkenöivä katse.

Kaulat kurkollaan ja suut puoliavoimina seurasivat katselijat hänen liikkeitään, ja totta onkin, että hän näytti yliluonnolliselta ilmestykseltä helistellessään siinä tamburiiniaan, jota hän pyöreeä, paljaat käsivarret koholla piti korkealla päänsä päällä, ja pyörähdellessään solakkana, notkeana ja vilkkaana kuin ampiainen kullalla kirjailluissa, ruumiinmukaisissa liiveissään, kirjavassa, liehuvaassa hameessaan paljaine olkapäineen, siropiirteisine säärineen, mustine hiuksineen ja säihkyvine silmineen.

– Tuohan on oikea salamanteri, keijukainen, jumalatar, bakkantti
Menalis-vuorelta, Gringoire puheli itseksensä.

Samassa toinen "salamanterin" hiuspalmikoista aukeni, ja Pieni messinkiraha, joka oli ollut siihen kiinnitettynä, vieri maahan.

– Eikö mitä! sanoi Gringoire, – sehän on vain mustalaistyttö.
Koko lumous oli haihtunut.

Tyttö jatkoi tanssiaan. Hän otti maasta kaksi miekkaa, joiden kärjet hän asetti otsaansa vasten pannen ne pyörimään yhteen suuntaan, pyörien itse toiseen. Hän oli todellakin vain mustalainen. Mutta vaikka Gringoiren kuvitelma olikin särkynyt, oli tuossa näyissä kokonaisuutena katsoen kuitenkin jotakin lumoavaa ja vangitsevaa; nuotion tuli loi häneen voimakkaan punaisen loimun, jonka hohde valaisi ympärillä seisovain kasvoja ja nuoren tytön ruskeata otsaa, ja joka vaihteleviin varjoihin sekoittuneena loi himmeän heijastuksen torin pimennoihin valaisten kajastuksellaan toisella puolen Pylvästalon vanhaa, pimeätä ja rosoista julkisivua, toisella hirsipuun haaraa.

Niiden tuhansien kasvojen joukossa, joita tämä hohde valaisi, oli yhdet, jotka kokonaan näyttivät vaipuneen tanssijattaren tarkasteluun. Ne olivat ankarat, tyynet ja synkät miehen kasvot. Tämä mies, jonka puvun ympärillä seisova joukko peitti näkyvistä, oli korkeintaan kolmenkymmenenviiden vuoden ikäinen. Siitä huolimatta hänen päänsä oli kalju. Ainoastaan ohimoilla oli vielä harvoja harmaantuneita hiusläikkiä. Korkea ja leveä otsa alkoi jo käydä kurtuille, mutta syväle painuneista silmistä loisti harvinainen nuoruudenvoima, hehkuva tuli, syvä intohimo. Hän tuijotti herkeämättä mustalaistyttöä, ja tuon kuusitoistavuotiaan tytön tanssiessa ja hurmatessa kaikki, hänen mielensä näytti käyvän yhä synkemmäksi. Tuolloin tällöin hänen huulillaan häilähti hymy ja hänen rinnastaan kohosi huokaus, mutta hymy oli surullisempi kuin huokaus.

Tanssijatar lopetti viimein hengästyneenä, ja joukko taputti ihastuneena käsiään.

– Djali! sanoi mustalaistyttö.

Samassa Gringoire näki pienen, sievän, vilkkaan, reippaan ja hohtavan valkoisen vuohen, jolla oli kullatut sarvet, kaviot ja kaulanauha ja joka tähän saakka oli maannut käppyrässä maton nurkassa, hypähtävän pystyyn ja tulevan omistajattarensa luo.

– Djali, sanoi tanssijatar, – nyt on sinun vuorosi. Ja istuutuen hän ojensi tamburiininsa vuohelle.

– Djali, hän jatkoi, – monesko kuukausi nyt on?

Vuohi nosti etujalkansa ylös ja löi sillä tamburiinia kerran. Oli vuoden ensimmäinen kuukausi. Yleisö taputti käsiään.

– Djali, tyttö jatkoi ja käänsi tamburiinistaan toisen sivun, – monesko päivä nyt on?

Djali nosti pienen kullatun kavionsa ja löi sillä kuusi kertaa tamburiinia.

– Djali, mustalaistyttö jatkoi, kääntäen taas helistintään, – mitä kello on?

Djali löi sitä seitsemän kertaa. Samassa Pylväсталon kello löi seitsemän. Väkijoukko oli suunniltaan ihmetyksestä.

– Tuo on noituutta, kuului pahaennustava ääni sanovan väkijoukosta. Sen lausui tuo kaljupäinen mies, joka ei irroitannut katsettaan mustalaistytöstä.

Tämä hätkähti ja kääntyi, mutta suosionosoitukset puhkesivat uudelleen ja tukahduttivat tuon pahansuovan huudahduksen.

Ne haihduttivat sen tyttöön tekemän vaikutuksen niin täydellisesti, että hän jatkoi kysymyksiään vuohelle.

– Djali, miten tekee kaupungin pistooliväen kapteeni, herra Guichard

Grand-Remy, kun hän astelee kynttilänpäiväkulkueessa.

Djali nousi takajaloilleen ja alkoi määkien astella niin juhlallisen vakavana, että koko katsojapiiri remahti raikuvaan nauruun tuosta pistooliväen kapteenin itsekkään hurskauden matkimisesta.

– Djali, tyttö jatkoi tämän kasvavan suosion rohkaisemana, – miten saarnaa kirkollisen tuomioistuimen kuninkaallinen prokuraattori, mestari Jacques Charmolue?

Vuohi istuutui takajaloilleen ja alkoi määkien huitoa etujaloillaan niin omituisella tavalla, että huonoa ranskaa ja latinaa lukuunottamatta liikkeet, asento, äänenpainotus, kaikki muistutti Jacques Charmoluetä.

Joukko osoitti yhä yltyvää suosiota.

– Häväistystä! jumalattomuutta! kuultiin taas äskeisen kaljupäisen miehen huudahtavan.

Mustalaistyttö käännähti jälleen.

– Oh! hän sanoi, – se on tuo ilkeä mies! Hänen alahuulensa venähti hiukan ja hänen kasvoillaan häivähti omituinen ilme, joka näytti olevan hänelle ominainen; hän käännähti kantapäillään ja alkoi kerätä tamburiiniinsa katselijain lahjoja.

Hopea- ja kuparikolikoita, suuria ja pieniä, tuli satamalla. Äkkiä hän oli Gringoiren edessä. Tämä työnsi niin epätoivoisesti käden taskuunsa, että tyttö pysähtyi.

– Hitto vieköön! runoilija sanoi löydettyään taskunsa pohjalta todellisuuden, se on tyhjyyden. Kaunis tyttö seisoj yhä odottaen ja tamburiini ojennettuna. Suuria hikikarpaloita helmeili Gringoiren otsalla.

Jos hänellä olisi ollut Peru taskussaan, hän olisi varmaankin antanut sen, mutta Gringoirella ei ollut Perua, eikä Amerikkaa muuten vielä ollut löydettykään.

Onneksi tuli eräs odottamaton tapaus hänen avukseen.

– Korjaatko luusi sieltä, senkin Egyptin heinäsiirikka! kirkui kimakka ääni, joka kaikui torin pimeimmästä kolkasta. Tyttö kääntyi säikähtäen. Se ei ollut enää kaljupäisen ääni, se oli kiihkoinen, ilkeä naisen ääni.

Tämä kiljaisu, joka niin säikäytti mustalaistyttöä, herätti parhaillaan torin poikki taivaltavassa poikaparvessa aika ilon.

– Se on Rolandin tornin erakko, huusi joku joukosta nauraen täyttä kurkkua, – se on säkkiakka, joka siellä murisee. Hän ei kai ole saanut illallista. Viedään hänelle, mitä kestitä on jäänyt jäljelle.

Kaikki ryntäsivät Pylvästaloon.

Tällä välin Gringoire oli käyttänyt hyväkseen tanssijattaren säikähdystä ja perääntynyt. Poikien huudoista hän muisti, ettei hänkään ollut syönyt illallista. Hän kiiruhti sen vuoksi Pylvästaloon. Mutta nuo pikku veitikat olivat ehtineet ennen häntä. Kun hän saapui perille, oli pöytä jo tyhjennetty. Ei ollut enää jäljellä suupalaakaan. Ei ollut muuta kuin Mathieu Biternen v. 1434 maalaamat hoikat liljat ja ruusut seinässä. Se oli laihanlainen ateria.

On sangen ikävää mennä levolle nälkäisenä, mutta vielä ikävämpää on, kun vatsa on tyhjä eikä tiedä mistä saisi yösijan. Niin oli Gringoiren laita. Hänellä ei ollut leipää eikä kattoa päänsä päälle. Alaston totuus ahdisti häntä joka taholta ja hän huomasi sen sangen katkeraksi. Hän oli jo aikoja sitten havainnut sen totuuden, että Jupiter oli luonut ihmiset vihan puuskassa, ja että viisaan filosofia on koko elämän ajaksi ankkuroitu hänen kohtaloonsa. Mitä häneen itseensä tuli, hän ei milloinkaan ennen ollut joutunut niin täydelliseen umpikujaan; vatsa kehoitti äänekkäästi antautumaan, ja hänestä oli vallan sopimatonta, että kova kohtalo tahtoi näin nälällä vaikuttaa hänen filosofiaansa.

Hän uppoutui kokonaan näihin raskasmielisiin mietteisiin, kun äkkiä omituinen ja samalla harvinaisen suloinen laulu herätti hänet niistä. Se oli tuon nuoren mustalaistyön laulua.

Hänen laulunsa oli samoin kuin hänen tanssinsa ja kauneutensakin omituista ja suloista, tavattoman puhdasta, sointuvaa, kevyttä ja niin sanoakseni siivitettyä. Alituisia juoksutuksia, odottamattomia säveliä ja sointuja, yksinkertaisia lauseita, joissa siellä täällä teräviä ja vihlovia ääniä, liverryksiä, jotka olisivat saaneet satakielen kateelliseksi ja jotka aina olivat sopusointuisia, – sitten haipuvia sävelaaltoja, jotka nousivat ja laskivat laulajattaren poven lailla! Hänen kauniit kasvonsa myötälivät harvinaisen eloisesti hänen laulunsa kaikkia vaihtelevia oikkuja villeimmistä mielijohteista viattomimpaan arvokkuuteen saakka. Milloin luuli näkevänsä bakkantin, milloin kuningattaren.

Laulun sanat olivat Gringoirelle outoa kieltä. Se sävy, minkä laulajatar niille antoi, sopi niin huonosti sisältöön, että ne tuntuivat olevan outoja hänelle itselleenkin. Niinpä hän esimerkiksi lauloi seuraavat neljä säettä hillittömän hilpeästi:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

[He löysivät pylvään sisästä kallisarvoisen lippaan, jonka sisästä uusia lippuja, joissa oli kauhistuttavia kuvia.]

Ja hetken päästä Gringoire tunki kyynelten kihoavan silmiinsä siitä sävystä, millä seuraavat säkeet laulettiin:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar...

[Arabialaisille, jotka eivät voi hevostetta liikkua, miekkoineen, kaulavarusteineen ja kauas kantavine jousineen...]

Tytön laulu huokui kuitenkin ennen kaikkea iloa ja hän tuntui laulavan kuin lintu huolettoman hilpeästi.

Mustalaistytön laulu oli särkenyt Gringoiren mietteet, mutta niinkuin joutsen rikkoo vedenkalvon. Hän kuunteli niin ihastuneena, että unohti kaiken muun. Ensi kerran tuntikausiin hän ei tuntenut itseään onnettomaksi.

Tämä hetki oli lyhyt. Sama naisääni, joka oli keskeyttänyt mustalaistytön tanssin, keskeytti nyt hänen laulunsakin.

– Vaikenetko, senkin helvetin sirkka? hän huusi taas samasta pimeästä torinkolkasta.

"Sirkka" raukka vaikeni. Gringoire sulki korvansa.

– Kirottu akka, hän huudahti, kun särkee sellaisen soittimen!

Muutkin kuuntelijat alkoivat murista.

– Hiiteen säkkiakka! jotkut huusivat.

Ja tuo vanha näkymätön häiritsijätär olisi epäilemättä saanut katua sanojaan, ellei joukon huomio samassa olisi kääntynyt narripaavin kulkueeseen, joka useiden katujen ja torien kautta kierrettyään nyt meluten saapui Grève-torille soihtujen valossa.

Tähän kulkueeseen, jonka lukija näki lähtevän palatsista, olivat matkan varrella liittyneet kaikki varkaat, roistot ja kulkurit, joita Pariisissa maleksi, ja niinpä esiintyikin se sangen kunnioitettavana saapuessaan Grève-torille.

Etunenässä vaelsi Egypti, mustalaiset. Heidän herttuansa kulki ratsain, hänen kreivinsä jalan pidellen kiinni suitsista ja jalustimista. Heidän jäljessään marssivat mustalaiset vaimoineen, kirkuvat lapset olkapäillään, kaikki, herttua, kreivit ja kansa helyillä koristeltuina, mutta repaleissa. Heidän jälkeensä tuli Argot'n kuningaskunta, Ranskan varkaat arvonnukaisessa järjestyksessä, vähäisemmät suurempien edellä. He kulkivat neljän miehen riveissä, kullakin arvoluokalla tässä omituisessa veljestössä erikoiset arvomerkinsä; useimmat olivat jollakin lailla rampoja, toiset ontuvia, toiset käsipuolia. Siinä oli puotipuksuja, pyhiinvaeltajia, kaatumatautisia, patalakkeja, vapaita veijareita, katupoikia, herrassaikkareita, valesotilaita, vesipöhöisiä, ilotulittelijoita, kaupustelijoita, huijareita, orpoja, arkkikätyreitä ja hurskastelijoita, – luettelo, joka olisi väsyttänyt itse Homerosta.

Arkkikätyrien ja hurskastelijoiden konklaavin keskeltä erotti vaivoin Argot'n kuninkaan, suurvelhon, joka istui jalat ristissä pienissä, kahden suuren koiran vetämissä kärryissä. Argot'n kuningaskunnan jälkeen tuli Galilean keisarikunta. Siinä nähtiin majesteetillinen Guillaume Rousseau, Galilean keisari, pukeutuneena viiniläikkien tahraamaan purppuraviittaan; hänen edellään ilveniekat kamppailivat ja tanssivat sotatansseja, ja häntä ympäröivät hänen sauvankantajansa ja kätyrinsä sekä tiliviraston kirjurit. Viimeisenä marssi oikeuskirjurien ammattikunta käsissään kukin koristettuja pergamenttikääröjä, mustissa kaavuissaan, suuria keltaisia vahakynttilöitä kantaen ja pelimanneineen, joiden soitto olisi ollut omiaan noitajuhliin. Keskellä kulkuetta nähtiin vahakynttiläin valaisemat parit, joita Narrien veljeskunnan suuruudet kantoivat, ja näillä paareilla istui mitraan ja kaapuun puettuna ja sauva kädessä uusi narripaavi, Notre-Damen kellonsoittaja, kyttyräselkäinen Quasimodo.

Tämän omituisen kulkueen eri osastoilla oli oma soittokuntansa. Mustalaiset pärisyttivät afrikkalaisia rumpujaan ja tamburiinejaan. Argotlaiset, joiden soitannollinen aisti oli sangen heikosti kehittynyt, käsittelivät vielä kahdennentoista vuosisadan viulua, metsätorvea ja rubebbia. Ja Galilean keisarikunta oli tuskin ehtinyt pitemmälle. Sen soittokunnassa kohtasi korkeintaan jonkin sangen vaatimattoman soittimen taiteen lapsuudenajoilta; niiden ääniasteikko supistui *re-la-mi'hin*. Mutta narripaavin ympärillä raikui ajan soitinvarasto koko soraäänisessä moninaisuudessaan. Paitsi huiluja ja metallisoittimia oli siinä kaikenlaisia soittokoneita. Hyvä lukija, sehän oli Gringoiren orkesteri!

On vaikea kuvata sitä ylpeyden ja tyytyväisyyden ilmettä, jonka Quasimodon surulliset ja epämiellyttävät kasvot olivat saaneet matkalla palatsista Grève-torille. Hän oli ensi kerran saanut itserakkautelleen tyydytystä. Tähän saakka hän oli saanut osakseen vain nöyryytystä, halveksumista ja vastenmielisyyttä. Hän nautti todella paavin tavoin täysin siemauksin tämän joukon suosionosoituksista, joukon, jota hän vihasi, koska tiesi sen vihaavan häntä. Mitä siitä, jos hänen kansansa olikin narreja, raajarikkoja, kerjäläisiä, varkaita ja roistoja! Olihan se kuitenkin kansa ja hän sen hallitsija. Hän otti sen vuoksi täytenä totena kaikki nuo ironiset eläköönhuudot ja pilkalliset kunnianosoitukset, joihin kuitenkin, se on meidän lisättävä, sekoittui tuntuvasti todellista pelkoa. Sillä kyttyräselkäinen oli väkevä, vääräsäärinen oli notkea, kuuro oli ilkeä, ominaisuuksia, jotka ovat omiaan jonkin verran hillitsemään pilantekoa.

Muuten emme suinkaan usko, että uusi narripaavi oli selvillä niistä tunteista, joita itse tunsii, ja niistä, joita hän muissa herätti. Sielun, joka oli sijoitettu tuohon epämuotoiseen ruumiiseen, täytyi senkin olla epätäydellinen ja kuuro. Ne tunteet, joita hän tänä hetkenä tunsii, olivatkin perin hämääviä, epämääräisiä ja sekavia. Selvää vain oli, että hänen piirteistään loisti ennen kaikkea iloa ja ylpeyttä. Näiden synkkien ja onnettomien kasvojen yllä väikkyi päivänpaistetta.

Siksipä herättikin hämmästyttä ja kauhua, kun Quasimodon parhaillaan kulkiessa riemusaatossa ohi Pylvästalon tuossa hurmauksen tilassa erään miehen nähtiin ryntäävän esiin väkijoukosta ja vihaisella liikkeellä riistävän hänen käsistään kullatun sauvan, hänen narripaaviutensa merkin.

Tuo häikäilemätön oli sama kaljupäinen mies, joka vähää ennen oli mustalaistyttöä ympäröivästä joukosta lausunut uhkaavia ja vihamielisiä huomautuksia saattaen tyttöraukan pelon valtaan. Hän oli pappispuvussa. Samassa hetkessä, kun hän hypähti väkijoukosta esille, tunsii hänet Gringoire, joka ei tähän saakka ollut kiinnittänyt häneen huomiota.

– Kas vain, hän huudahti hämmästyneenä, – sehän on opettajani Hermeksestä, dom Claude Frollo, arkkidiakoni! Mitä ihmettä hän mahtaa tahtoa tuosta yksisilmäisestä riiviöstä? Hän kai haluaa päästä päiviltään.

Samassa kuului kauhun huuto. Tuo hirvittävä Quasimodo oli hypännyt alas paareilta, ja naiset käänsivät kasvonsa pois, etteivät näkisi, kuinka hän murskasi arkkidiakonin.

Yhdellä hyppäyksellä hän oli papin edessä, katsahti häneen ja vaipui polvilleen.

Pappi kiskasi häneltä tiaaran, taittoi hänen sauvasa ja repi hänen kultapaperilla koristetun viittansa.

Quasimodo oli yhä polvillaan pää painuksissa ja kädet ristissä.

Omituinen keskustelu viittoilun ja liikkeiden avulla sukeutui heidän välilleen, sillä kumpikaan ei puhunut. Pappi seiso i suuttuneena, uhkaavana, käskevänä, Quasimodo oli polvillaan nöyränä, rukoilevana. Ja kuitenkin olisi Quasimodo varmaan voinut musertaa papin vaikka sormellaan.

Ravistettuaan lujasti Quasimodon tavatonta olkapäätä pappi antoi hänelle viimein merkin nousta ja seurata häntä.

Quasimodo nousi.

Mutta nyt, kun ensi hämmästyys oli lauennut, tahtoi narrien kulkue puolustaa näin äkkiä valtaistuimelta syöstyä paaviaan. Mustalaiset, argotlaiset ja oikeuskirjurit keräytyivät huutaen ja meluten papin ympärille.

Quasimodo asettui hänen eteensä, jännitti lihaksensa, puristi suuret kouransa nyrkkiin ja näytti hyökkääjille hampaitaan ärsytetyn tiikerin lailla.

Papilla oli taas entinen synkän vakava ilmeensä. Hän teki

Quasimodolle merkin ja alkoi poistua sanaakaan sanomatta.

Quasimodo kulki hänen edellään ja raivasi hänelle tietä.

Kun he tungoksen läpi olivat ehtineet torin toiseen päähän, halusi joukko uteliaita seurata heitä. Quasimodo asettui silloin arkkidiakonin taakse ja seurasi hitaasti hänen kintereillään kiukkuisen, harjakset pörhöllään olevan, hampaitaan nuoleskelevan villisian tavoin, tuolloin tällöin päästäen matalan mörähdyksen ja pakottaen liikkeellä tai katseella väkijoukon peräytymään suuressa kaaressa.

Heidän annettiin poistua ahtaaseen ja pimeään kujaan, sillä jo Quasimodon kasvojen pelkkä uhkaava ilme riitti karkottamaan uskalikot.

– Tuota saattaa jo sanoa ihmeelliseksi, Gringoire mietti; mutta mistä ihmeestä saisin illallista?

IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa

Gringoire oli uhallakin päättänyt seurata mustalaistyttöä. Hän oli nähnyt hänen vuohineen poikkeavan Coutellerie-kadulle.

– Miksikä ei? hän oli miettinyt.

Pariisin katujen käytännöllisenä filosofina Gringoire oli havainnut, ettei mikään ollut sen otollisempaa mietiskelylle kuin kauniin naisen seuraaminen tietämättä minne tämä on matkalla. Tämä oman tahdon vapaaehtoinen kieltäminen, tämä oman mielikuvituksen alistaminen toisen mielikuvituksen johdettavaksi tämän aavistamatta mitään, oli jonkinlainen väliaste oikeudellisen riippumattomuuden ja sokean kuuliaisuuden, orjuuden ja vapauden välillä, ja se miellytti Gringoirea. Hän oli pohjaltaan epämääräisen ristiriitainen, vastakohtainen luonne ja heilahteli äärimmäisyydestä toiseen alttiina noudattamaan kaikenlaisia inhimillisiä viehtymyksiä, jotka tekivät toisensa teottomiksi. Itse hän vertasi itseään mielellään Muhammedin hautaan, jota kaksi vetoaivoa vetää vastakkaisiin suuntiin, ja joka aina häilyy korkeuden ja syvyyden, katon ja lattian, nousun ja laskun, zenitiin ja nadiirin välillä.

Minkä "kultaisen keskittien" Gringoire täyttäisikään klassillisuuden ja romantiikan välillä, jos hän eläisi meidän päivinämme!

Mutta hän ei ollut kyllin alkukantainen elääkseen kolmeasataa vuotta, ja se on vahinko. Hänen poissaolonsa merkitsee puutetta: häntä kaivattaisiin nykyään kipeästi.

Kulkijan (ja erityisesti kulkijattaren) seuraamiseen kadulla – mitä Gringoire mielellään harrasti – ei voikaan kuvitella kiihottavampaa syytä kuin se, ettei tiedä mihin kallistaisi päänsä yöksi.

Hän kulki siis ajatuksissaan tuon nuoren tytön jäljessä, joka kiiruhti askeleitaan ja pakotti pienen vuohensa juoksemaan, kun hän näki porvarienvetäytyvän taloihinsa ja kapakanisäntien sulkevan ovensa, ainoat myymälät, jotka sinä päivänä olivat olleet auki.

– Täytyyhän hänen jossakin asua, mietti Gringoire; – mustalaistytöillä on hyvä sydän. Kukapa tietää?

Ja tätä hänen ajatuksenjuoksunsa keskeytystä seurasi epämääräisiä, mutta sangen miellyttäviä mietteitä.

Kulkiessaan viimeisten talojen ohi, joiden portteja porvarit parhaillaan sulkivat, hän kuuli silloin tällöin heidän keskusteluistaan jonkin sanan, joka katkaisi hänen hauskat kuvittelunsa.

Toisinaan keskusteli kaksi ukkoa keskenään.

– Nyt on aika kylmä, mestari Thibaut Fernicle.

(Sen Gringoire oli tiennyt jo talven alusta saakka.)

– Niin on, aika pureva ilma, mestari Boniface Disome! Olisipa tavatonta, jos tulisi yhtä kylmä talvi kuin oli kolme vuotta sitten, vuonna 80, jolloin puusyli maksoi kahdeksan souta.

– Pyh! mitäpä tuo vielä oli, mestari Thibaut, vuoden 1407 talven rinnalla, jolloin Martinpäivästä kynttilänpäivään oli niin vimmuttu pakkaneen, että oikeussihteerin kynä jäättyi joka kolmannella sanalla, jonka hän kirjoitti, niin ettei hän voinut toimittaa luetteloihin kirjoittamista.

Vähän edempänä puheli kaksi naista keskenään ikkunoissa, kummallakin rätisevä kynttilä kädessä.

– Onko miehenne kertonut teille onnettomuudesta, rouva Boudraque?

– Ei, mistä sitten, rouva Turquant?

– Châtelet'n notaarin, herra Gilles Godinin hevonen pelästyi flaamilaisia ja heidän kulkuettaan ja kaasi kumoon mestari Philippot Avrillit'n, celestiniläisluostarin maallikko vanhuksen.

– Niinkö?

– Niin.

– Porvarin hevonen! Se on liikaa. Olisipa se ollut edes ratsuväenhevonen, niin ei olisi ollut ihmekään!

Ikkunat suljettiin, mutta Gringoire oli häiriintynyt mietteissään.

Onneksi hän pääsi taas pian oikealle ladulle mustalaistytön ja Djalin, noiden kahden hienon, kauniin ja ihastuttavan olennon avulla, joiden pieniä jalkoja, kauniita muotoja ja suloisia liikkeitä hän ihaili ja jotka pyrkivät sekoittumaan toisiinsa hänen mielikuvituksessaan; älyn ja ystävällisyyden takia hän piti heitä nuorina tyttöinä, käynnin ja liikkeiden vilkkauden, joustavuuden ja sulon takia vuohina.

Kadut kävivät hetki hetkeltä yhä pimeämmiksi ja autiommiksi. Iltasoitto oli aikoja sitten kajahdellut, ja vain pitkään välimatkojen päässä näki jonkun yksinäisen kulkijan kadulla tai yhtä yksinäisen valon ikkunasta. Gringoire oli mustalaistyttöä seuratessaan joutunut siihen kujien, poikkikatujen ja käyrien käytävien sokkeloon, joka ympäröi Innocentius-veljistön vanhaa hautuumaata ja muistuttaa kissan sekoittamaa lankavyyhtiä.

– Näiden katujen ei juuri voi sanoa ymmärtävän logiikkaa! Gringoire mutisi hiljaa itsekseen kulkiessaan kujasia, jotka aina näyttivät johtavan kaareissa takaisin, mutta joita tyttö epäröimättä ja yhä nopeammin kulki, kuten ainakin tuttua tietä. Ilman opastaan Gringoire olisi joutunut aivan eksyksiin, ellei hän erään mutkan takaa olisi nähnyt kauppahallien kahdeksankolkkaista mestauslavaa, jonka rei'ikäs huippu piirtyi mustana varjona erästä vielä valaistua ikkunaa vasten Verdelet-kadun varrella.

Tyttö oli vihdoinkin huomannut hänet. Hän oli useampia kertoja katsonut levottomana taakseen; viimein hän oli pysähtynyt ja tarkastanut häntä kiireestä kantapäähän erään avoimen leipuripuodin ovesta pilkistävässä valonkajasteessa. Sen jälkeen Gringoire näki hänen tekevän saman pienen suunsiipennuksen, jonka hän oli jo ennenkin nähnyt, ja jatkavan edelleen matkaansa.

Tuo pieni nyripistys sai Gringoiren ajattelemaan yhtä ja toista. Siinä oli sangen selvää halveksumista ja ilvettä, tuossa sievässä suuneleessä. Hänen päänsä painui kumarampaan, hän hiljensi kulkuaan ja jättäytyi seuraamaan tyttöä pitemmän välimatkan päästä. Silloin hän äkkiä kuuli läpituokevan huudon erään kadunkulman takaa, jonne tyttö juuri oli kadonnut.

Hän kiiruhti jäljestä.

Katu oli aivan pimeä. Kulmauksessa paloi kuitenkin Mariankuvan juurella rautalyhdyssä öljyyn kastettu rohdinsydän, ja sen heikossa valossa hän näki, miten mustalaistyttö rimpuili kahden miehen kourissa, jotka koettivat tukahuttaa hänen huutoaan. Pieni säikähtynyt vuohi laski sarvensa puskuasentoon ja määki.

– Tänne, vartijat! Gringoire huusi ja kiiruhti rohkeasti paikalle. Toinen tyttöä pitelevistä miehistä kääntyi. Gringoire näki Quasimodon kauheat kasvot.

Gringoire ei paennut, mutta ei liioin enää astunut askeltakaan eteenpäin.

Quasimodo tuli hänen luokseen, läimäytti häntä kädenselällään, niin että hän paiskautui neljän askeleen päähän, ja oli seuraavassa hetkessä kadonnut yön pimeyteen kantaen tyttöä kokoonkäärityn silkkiharson lailla käsivarsillaan. Kumppani oli seurannut häntä, ja heidän jäljessään juoksi vuohi raukka surkeasti määkien.

– Apua! Murhaajia! onneton mustalaistyttö huusi.

– Seis, roisto, ja päästä paikalla tyttö! huusi samassa jyrisevällä äänellä ratsastaja, joka äkkiä laukkasi kadulle.

Se oli muuan kuninkaallisen henkivartijaväen jousimiesten kapteeni, kiireestä kantapäähän rauta-asussa ja miekka kädessä.

Hän riisti tytön hämmästyneeltä Quasimodolta, nosti hänet ylös ja asetti eteensä satulaan. Tuo kammottava kyttyräselkä tointui kuitenkin pian hämmennyksestään ja oli juuri aikeissa hyökätä kapteenin kimppuun ottaakseen takaisin saaliinsa, kun samassa viisi-, kuusitoista jousimestä, jotka seurasivat kapteeniaan, saapui paikalle. Se oli patrulli, joka Pariisin kaupunginvoudin, herra Robert d'Estoutevillen määräyksestä oli kiertokäynnillään kaduilla.

Quasimodo piirrettiin, otettiin kiinni ja sidottiin. Hän karjui ja kiehui raivosta, ja jos olisi ollut valoisampaa, olisivat epäilemättä hänen pelkät kasvonsa, jotka viha teki vielä kauheammiksi, riittäneet ajamaan koko joukon pakosalle. Mutta yöllä hän oli vailla peloittavinta asettaan, rumuuttaan.

Hänen seuralaisensa oli kadonnut metelin aikana.

Mustalaistyttö oli tällä välin kevyesti ja kauniisti suoristautunut upseerin satulassa, asettanut molemmat kätensä tuon nuoren miehen olkapäille ja katsellut häntä jonkin hetken, nähtävästi ainakin yhtä ihastuneena hänen muhkeasta muodostaan kuin siitä hyvästä työstä, jonka tämä oli hänelle tehnyt. Tyttö katkaisi ensiksi äänettömyyden ja virkkoi pehmeällä äänellään, jolle hän antoi vielä tavallista pehmeämmän sävyn:

– Mikä teidän nimenne on, herra santarmi?

– Kapteeni Febus de Châteaupers, palvelijanne, kaunoiseni! vastasi upseeri ja suoristausi.

– Kiitos, tyttö vastasi.

Ja kapteeni Febuksen kiertäessä viiksiään liukui tyttö hiljaa maahan hevosen kylkeä pitkin ja livisti tiehensä. Salamakaan ei olisi niin nopeasti leimahtanut.

– Paavin navan kautta! kapteeni sanoi kiristyttyään vielä lujempaan hihnat, joilla Quasimodo oli sidottu, olisinpa mielummin ottanut saaliiksi ilolinnun.

– Sille ei enää mahda mitään, herra kapteeni, sanoi eräs jousimiehistä; kerttu lensi tiehensä, ja yölepakko jäi.

Iskun huumaamana Gringoire oli jäänyt makaamaan kiveykselle kadun kulmauksessa olevan Marian-kuvan eteen. Vähitellen hän tuli kuitenkin tajuihinsa. Ensin hän oli hetkisen miellyttävästi puolipökerryksissä, ja mustalaistytön ja vuohen ilmankevyet olennot sekoittuivat Quasimodon nyrkin painoon. Tätä tilaa ei kuitenkaan kestänyt kauan. Sangen voimakas viluntunne siinä osassa hänen ruumistaan, joka kosketti maahan, herätti hänet.

Mistä ihmeestä tämä kylmyys mahtaa tulla? hän mutisi itsekseen. Hän huomasi silloin makaavansa katuojassa.

– Kirottu kyttyräselkä! hän murahti hampaittensa välistä ja aikoi nousta. Mutta lyönnin ja putoamisen jäljet tuntuivat vielä selvästi ja hänen oli pakko maata paikoillaan. Kun hänellä oli käsi vapaana, hän piti sitä nenänsä edessä ja alistui kohtaloonsa.

– Pariisin loalla, hän ajatteli (sillä hän piti varmana, että hän nyt saisi tyytyä makaamaan katuojassa, "ja mitä muuta tehdä vuoteessa kuin miettiä?") – Pariisin loalla on aivan erikoisen löyhkäävä ominaisuus. Se sisältää varmasti suuren annoksen hajusuoloja ja salpietaria. Se on ainakin mestari Nicolas Flamelin ja hermeetikkojen mielipide.

Sana hermeetikko johti äkkiä hänen ajatuksensa arkkidiakoni Claude Froloon. Hän muisteli väkivaltaista näytelmää, jonka oli nähnyt; miten mustalaistyttö koetti riuhtoa itseään irti kahden miehen kourista, miten Quasimodolla oli ollut toinen mies mukanaan, ja arkkidiakonin yrmeät ja ylväät kasvot näyttäytyivät epäselvinä hänen muistissaan.

– Olisipa todellakin harvinaista, hän mietti ja alkoi tälle pohjalle rakennella olettamusten mielikuvarakennusta, tuota filosofien ilmalinnaa, kun sama ankara vilunväristys, jonka hän jo ennenkin oli tuntenut, herätti hänet todellisuuteen.

– Minähän jäädyn! hän huudahti.

Paikka kävi hetki hetkeltä yhä sietämättömämmäksi. Katuojan veden jokainen molekyyli poisti Gringoiren selästä molekyylin säteilevää lämpöä, ja lämpö määrän ero hänen ruumiinsa ja katuojan välillä väheni säälimättömästi.

Muuan toisenlainenkin ikävyys sattui hänelle samalla ja yhtä arvaamatta.

Parvi poikia, noita pieniä paljasjalkaisia vintiöitä, joita ammoisista ajoista saakka on katupoikain nimellä kiertänyt Pariisin katuja ja jotka meidän lapsuutemme päivinä heittelivät meitä kivillä, kun iltasin palasimme kotiin koulusta, koska meidän housumme eivät olleet risaiset, parvi noita pieniä vekkuleita tulla vilisti huutaen ja nauraen välittämättä lainkaan naapurien yörauhasta sitä

kadunkulmaa kohden, jossa Gringoire makasi. He kuljettivat mukanaan jotakin, joka näytti säkiltä, ja jo yksin heidän puukenkiensä kolina saattoi herättää vaikka kuolleen henkiin. Gringoire, joka ei vielä ollut kokonaan vainajien kirjoissa, kohottautui puolittain.

– Hei, Tyhjätasku-Hanski! hei, Jutku-Jussi! huusivat he täyttä kurkkua. – Vanha Eustache Moubon, rautakauppias kadunkulmassa, on kuollut. Meillä on hänen olkipatjansa ja me sytytämme itsellemme ilonuoition. Juhlitaan flaamilaisia!

Ja samassa he paiskasivat patjan Gringoir en päälle huomaamatta häntä. Yksi joukosta otti kourallisen olkia ja meni sytyttämään niitä Marian-kuvan alla palavan lampun liekistä.

– Herra varjelkoon! mutisi Gringoire, – joko nyt tulee liian kuuma?

Tilanne oli tukala. Hän oli kahden tulen välissä; joko vilustua tai palaa. Hän ponnisti kaikki voimansa kuin vääränrahantekijä, joka aiotaan polttaa roviolla ja joka yrittää päästä pakoon. Hän pääsi pystyyn, heitti patjan poikien päälle ja pakeni.

– Neitsyt Maria! kirkkaisivat pojat, – rautakauppias kummittelee!

Ja hekin livistivät kypälämäkeen.

Olkipatja jäi voittajana taistelutantereelle. Luotettavat todistajat, isä le Juge ja Corrozet, vakuuttavat, että lähiseudun papit suurin juhlallisuuksin korjasivat ja veivät sen seuraavana päivänä Sainte-Opportune-kirkon aarrekammioon. Kirkon lukkarilla oli aina vuoteen 1789 sievoiset tulot siitä suuresta ihmeestä, jonka Marian-kuva Mauconseil-kadun kulmassa oli tehnyt tuona muistettavana yönä tammikuun 6: nnen ja 7: nnen päivän välillä v. 1482, jolloin se oli manannut esille Eustache Moubonin, joka pirua pettääkseen oli kuollessaan piloillaan kätkenyt sielunsa vuodepatjaansa.

V. Rikottu ruukku

Juostuaan jonkin aikaa minkä jaloistaan pääsi, tietämättä minne, ja lyötyään päänsä monta kertaa kadun kulmiin, pökerryttyään katuojiin, kuljettuaan kujia sinne tänne, etsittyään pääsytieta kauppahallien vanhoista käytäväsokkeloista ja tutkittuaan kaiken, jota karttojen kaunis latina ilmaisee sanoilla *tota via, cheminum et viaria*, pysähtyi runoilijamme äkkiä ensiksi hengästyksestä ja toiseksi sen tähden, että häntä niin sanoakseni tarttui kaulukseen menetys, mikä nyt yhtäkkiä muistui hänen mieleensä.

– Minusta tuntuu siltä, mestari Pierre Gringoire, hän virkkoi itselleen tökäten oikean käden etusormella otsaansa, – että juokset täällä kuin mielipuoli. Nuo pienet vintiöt pelkäsivät sinua yhtä paljon kuin sinä heitä. Minusta tuntuu siltä, kuin olisin kuullut heidän puukenkiensä kopinan loittonevan etelään, kun sinä juoksit pohjoiseen. On kaksi mahdollisuutta: *joko* he pakenivat, ja silloin on patja, jonka he peloissaan varmaankin unohtivat, se vieraanvarainen vuode, jota aamusta saakka olet turhaan etsinyt ja jonka Pyhä Neitsyt on ihmeen kautta lähettänyt sinulle palkkioksi moraliteetista, jonka kirjoitit hänen kunniakseen; *tai* eivät nuo vekkulit paenneetkaan, vaan panivat patjan tuleen, ja silloin on sinulla mainio nuotio kuivataksesi ja lämmitelläksesi itseäsi. Kummassakin tapauksessa, hyvänä vuoteena tai hyvänä nuotiona, on patja kuin taivaasta tipahtanut. Ehkä onkin Mauconseil-kadun kulmauksen Pyhä Neitsyt antanut Eustache Moubonin vain sen vuoksi kuolla. Onhan sulaa hulluutta, että juokset näin kuin pikardialainen ranskalaisen edessä ja jätät taaksesi, mitä edestäsi etsit. Olet pöllö, Gringoire!

Hän kääntyi takaisin ja koetti sekä nenänsä että silmänsä avulla löytää patjaa, mutta turhaan. Yhä uusia ja uusia kujia talojen välissä, yhä uusia umpikujia ja tienhaaroja, jotka saattoivat hänet aivan ymmälle. Hän tunsu eksyneensä ja sotkeutuneensa pahemmin tähän pimeiden kujasien sekavaan vyyhtiin, kuin olisi ollut mahdollista Tournelles-palatsin labyrintissä. Viimein hänen kärsivällisyytensä loppui ja hän huudahti juhlallisesti:

– Kirotot tienhaarat! ne on perkele itse luonut haarukkansa malliin.

Tämä huudahdus lohdutti häntä hiukan ja punertava hohda, jonka hän samassa keksi pitkän ja kaupan kujan päästä, sai hänen rohkeutensa palaamaan.

– Jumalan kiitos, hän sanoi, tuollahan se onkin! Siellähän minun patjani palaa.

Ja verraten itseään merimieheen, joka käy kohden perikatoaan yössä, hän lisäsi hartaasti:

– *Salve, salve, maris Stella!* [Terve, terve, meren tähti!]

Pyhälle Neitsyellekö vai olkipatjalle hän lähetti tämän kiitollisen tervehdysten litaniasta? Sitä emme tiedä.

Hän ei ollut ottanut montakaan askelta tuolla pitkällä, viettävällä kadulla, joka ei ollut kivetty ja joka kävi jokaisella askeleella yhä likaisemmaksi ja viettävämmäksi, ennen kuin hän huomasi jotakin merkillistä. Katu ei ollutkaan autio. Siellä täällä pitkin sen pituutta ryömi epämääräisiä, muodottomia olentoja, jotka kaikki liikkuivat kadun päässä olevaa tulenloimua kohden muistuttaen kömpelöitä hyönteisiä, jotka öisin matelevat ruohossa korresta korteen paimenen nuotiota kohden.

Mikään ei tee ihmistä uskaliaammaksi kuin tyhjä tasku. Gringoire kulki rohkeasti eteenpäin ja oli pian saavuttanut hitaimmin toisten jäljessä matavan kummituksen. Tultuaan sen kohdalle hän huomasi, että se olikin vain vaivainen rampa, joka laahasi itseään eteenpäin käsillään aivan kuin loukkaantunut tuhatjalkainen, jolla on vain kaksi jalkaa jäljellä. Hänen kulkiessaan tämän ihmiskasvoilla varustetun hämähäkin ohi, tuo rampa huusi mankuvalle äänellä:

– *La buona mancia, signor! la buona mancia!* [Juomarahaa, herra, vähän juomarahaa!]

– Hitto sinut vieköön ja minut myös, Gringoire ajatteli, – jos ymmärrän sanaakaan siitä, mitä sanot!

Ja hän kulki edelleen.

Hän saapui toisen liikkuvan olion luo ja tarkasti sitä. Taas raajarikko, jolla ei ollut toista kättä eikä toista jalkaa ja joka oli niin avuton, että se rakennelma puujalkoja ja kainalosauvoja, jonka varassa hän pysyi pystyssä, näytti liikkuvalla rakennustelineeltä. Gringoire, joka rakasti komeita ja klassillisia vertauksia, vertasi häntä mielessään Vulkanuksen kolmijalkaan, jolle jumala oli antanut elämän.

Kolmijalka tervehti häntä hänen kulkiessaan ohi, mutta ojensi samassa hattunsa parturinvadin tavoin hänen leukansa alle ja huusi hänen korvaansa:

– *Señor cabarello, para comprar un pedaso de pan!* [Korkea herra, ostaisin palan leipää!]

– Tuokin näkyy puhuvan, sanoi Gringoire, – mutta jotakin vierasta kieltä, ja hän on onnellisempi kuin minä, sillä hän ymmärtää sitä.

Samassa näytti uusi ajatus välähtävän hänen päähänsä, sillä hän löi otsaansa ja huudahti:

– Mutta mitä hittoa he tarkoittivat aamulla tuolla *Esmeraldalla*?

Hän aikoi kiiruhtaa askeleitaan, mutta kolmannen kerran jokin sulki häneltä tien. Tämä jokin tai oikeammin joku oli sokea, pieni ukko, jolla oli juutalaiset, partaiset kasvot ja joka koiran ohjaamana haparoi kepillä eteenpäin ja kähisi hänen korvaansa unkarilaisella murteella:

– *Facitote caritatem!* [Olkaa armelias!]

– No viimeinkin joku, joka osaa kristillistä kieltä! Minä näytän varmaankin hyvin anteliaalta, koska minulta pyydetään almuja, vaikka kukkaroni onkin laiha. – Hyvä ystävä, hän virkkoi sokealle, minä möin viime viikolla viimeisen paitani; tai Ciceron kielellä, koska ette ymmärrä muuta: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chamisam.*

Tämän sanottuaan Gringoire käänsi selkänsä sokealle ja jatkoi matkaansa. Mutta sokea alkoi astella hänen rinnallaan ja nyt hän kuuli hämähäkin ja kolmijalankin ihmeteltävän nopeasti tulevan jäljessään, niin että puujalat ja kainalosauvat kolisivat. Ja kaikki kolme alkoivat laulaa hänen kintereillään:

– *Caritatem!* lauloi sokea.

– *La buona mandai* lauloi rampa.

– *Un pedaso de pan!* yhtyi kuoroon raajarikko.

Gringoire sulki korvansa.

– Oh, mikä Baabelin sekoitus! hän huudahti.

Hän pisti juoksuksi. Sokea juoksi. Raajarikko juoksi. Rampa juoksi.

Ja kuta pitemmälle hän katua ehti, sitä enemmän vilisi hänen ympärillään raajarikkoja, ontuvia, sokeita, silmä- ja käsipuolia ja pitaalisia, joista osa tuli ulos taloista, osa pieniltä sivukaduilta, osa kellarinluukuista ulvoen, mölisten ja mankuen ja kaikki liikkuen nilkuttaen ja kömpien tulta kohden kuraisina kuin etanat sateen jälkeen.

Gringoire, jolla yhä oli nuo kolme seuralaista jäljessään ja joka suuresti ihmetteli, miten tämä päättyisi, kulki sydän kurkussa muiden mukana varovasti välttäen ontuvia, astuen rampojen yli ja pujotellen jalkojaan tässä loppumattomassa raajarikkojen muurahaiskeossa niinkuin se englantilainen merikapteeni, joka hiipi rapuparveen.

Viimein hän aikoi kääntyä takaisin, mutta se oli jo myöhäistä. Koko joukko seurasi tiheänä parvena hänen jäljessään, ja nuo kolme kerjäläistä olivat aivan hänen kintereillään. Hän jatkoi siis vaellustaan tämän vastustamattoman virran, pelon ja huumauksen ajamana, mikä sai tämän kaiken näyttämään hänestä kauhealta unelta.

Viimeinkin hän pääsi kadun päähän. Se päättyi suurelle torille, jolla hohti tuhansia tulia öisen usvan keskellä. Gringoire ryntäsi torille toivoen koipiensa avulla pääsevänsä eroon noista kolmesta peikosta, jotka olivat takertuneet häneen.

– *Onde vas, hombre?* [Mies, mistä tulet?] raajarikko huusi heittäen kainalosauvansa ja juosten hänen jäljessään parhailla jaloilla, mitkä milloinkaan ovat ottaneet mittaousopillisia askeleita Pariisin kaduilla.

Rampakin oli noussut jaloilleen alkaen kestitä häntä raudoitetuilla puujaloillaan, ja sokea katsoi häntä hehkuvalla silmäparilla.

– Missä minä olen? runoilija kysyi kauhuissaan.

– Ihmeiden pihassa, vastasi neljäs peikko, joka sillä välin oli tullut heidän luokseen.

– Toden totta, Gringoire vastasi, – minä näen kyllä sokeita, jotka näkevät, ja raajarikkoja, jotka juoksevat, mutta missä on Vapahtaja?

Kammottava nauru oli ainoana vastauksena.

Runoilija parka katsahti ympärilleen. Hän oli todellakin keskellä tuota Ihmeiden pihaa, johon ei niin myöhäisenä vuorokauden aikana kukaan kunniallinen ihminen sitä ennen ollut jalallaan astunut ja jonne ne Châtelet'n poliisimiehet ja kaupunginvoudin palvelijat, jotka olivat uskaltaneet sen taikapiiriin, olivat jäljettömiin kadonneet; tuossa varkaitten kaupungissa, tuossa Pariisin kasvojen hirvittävässä käsnässä, tuossa likaviemärissä, josta joka aamu virtasi ja jonne joka yö palasi tuo paheitten, kerjuun ja irtolaisuuden lokavirta, joka aina virtailee pitkin pääkaupunkien katuja; tuossa suunnattomassa mehiläispesässä, jonne kaikki yhteiskunnan herhiläiset joka ilta palaavat saaliineen; tuossa valheellisessa sairaalassa, jossa mustalainen, entinen munkki, rappiolle joutunut ylioppilas, kaikkien kansakuntien ja uskontokuntien hylkiöt, espanjalaiset, italialaiset, saksalaiset, juutalaiset, kristityt, muhamettilaiset, pakanat, jotka täynnä valheellisia haavoja päivisin kerjäsivät, öisin muuttuivat rosvoiksi; lyhyesti, tuossa suuressa pukukammiossa, jossa siihen aikaan kaikki näyttelijät siinä ikuisessa näytelmässä, jota varkaudet, prostituutio ja murhat esittävät Pariisin kaduilla, pukeutuivat ja riisuutuivat.

Tori oli suuri, epäsäännöllinen ja huonosti kivetty niin kuin kaikki torit senaikaisessa Pariisissa. Siellä täällä näkyi nuotioita, joiden ympärillä ryömiskeli kummallisia ryhmiä. Alituista menoa, tuloa, huutoa. Kuului äänekkästä naurua, naisten ääniä, lasten kirkunaa. Tämän joukon kädet ja päät loivat mustia varjoja valoisiin kehiin tulien ympärillä ja muodostivat lukemattomia omituisia asentoja. Niiden suurien, muodottomien varjojen joukossa, jotka liikkuivat valaistujen paikkojen yli, saattoi nähdä milloin koiran, joka muistutti ihmistä, milloin ihmisen, joka muistutti koiraa. Tässä yhteiskunnassa näyttivät rajat sukujen ja lajien väliltä kokonaan hävinneen. Miehet, naiset, eläimet, ikäkaudet, sukupuolet, terveys, sairaus, kaikki näyttivät sekoittuneen toisiinsa; kaikilla oli osuutensa kaikkeen.

Nuotioiden epävakaisessa ja hämärässä valossa saattoi pelokas Gringoire erottaa vastenmielisen kehän vanhoja talorähjiä, jotka ympäröivät tuota suurta toria. Rappautuneine, vinoine ja mutkikkaine päätyineen, joissa näkyi siellä täällä joku valaistu ikkuna, ne muistuttivat pimeässä eriskummaisista ja juroja eukonnaamoja, jotka silmät puoliavoimina katselivat torilla meluavaa joukkoa.

Se oli kuin uusi maailma, tuntematon, ennenkuulumaton, mateleva, ryömivä, mielikuvituksellinen.

Gringoire, jonka kauhu yhä kasvoi ja joka tunsikin kolmen kerjäläisen pitelevän itseään pihtien lailla, samalla kun melu hänen ympärillään huumasi häntä, onneton Gringoire koetti ponnistaa kaikki sielunvoimansa muistellakseen, oliko lauantaiyö. Mutta ponnistukset olivat turhat; hänen muistinsa ja ajatustensa lanka oli katkennut ja epäillen kaikkea ja epätietoisena siitä, mitä näki ja tunsikin, hän teki itselleen tämän ratkaisemattoman kysymyksen:

– Jos minä olen olemassa, onko tämä todellisuutta? Jos tämä on todellisuutta, olenko minä olemassa?

Samassa kuului hällisevästä joukosta hänen ympäriltään huuto:

– Viedään hänet kuninkaan luo!

– Pyhä Neitsyt! mutisi Gringoire, – kuningas täällä: se on kai sitten pukki!

– Kuninkaan luo! kuninkaan luo! kertasi joukko.

Ja häntä raahattiin eteenpäin. Kaikki tahtoivat käydä häneen käsiksi, mutta nuo kolme kerjäläistä eivät päästäneet otettaan ja riistivät hänet toisilta ärjyen:

– Hän on meidän!

Runoilijan nuttu, joka jo oli henkihieverissään, veti viimeisen henkäyksensä.

Tuon kauhean torin yli kuljettaessa katosi hänen huumauksensa. Jo muutaman askeleen päässä oli todellisuus ilmielävänä hänen edessään. Hän alkoi tottua paikan ilmapiiriin. Ensi hetkessä oli hänen runollisista aivoistaan tai ehkä aivan yksinkertaisesti ja proosallisesti hänen tyhjästä vatsastaan noussut usvaa, joka oli levinnyt hänen ja esineitten välille ja antanut hänen nähdä ne painajaisen katkonaisina utukuvina, tuossa unen hämyssä, jossa kaikki piirteet vipajavat, kaikki kasvat virnistävät, kaikki oliot keräytyvät suunnattomiin rykelmiin, elottomat esineet paisuvat hirviöiksi ja ihmiset peikoiksi. Vähitellen väistyi tämä näköhäiriö selvemmän eikä niin paisuttavan näkemisen tieltä. Todellisuus alkoi sarastaa hänen ympärillään, se pisti hänen silmiinsä, kosketti häntä jalkoihin ja repi pala palalta sen kauhean runouden, jonka hän aluksi oli ollut näkevinään ympärillään. Hän huomasi varsin hyvin, ettei hän kulkenut Styksissä, vaan loassa, etteivät häntä ympäröineet demonit, vaan varkaat, jotka tönivät ja raastoivat häntä, ettei ollut kysymyksessä hänen sielunsa, vaan yksinkertaisesti hänen henkensä (koska hänellä ei ollut tuota mainiota välittäjää, joka niin hyvällä menestyksellä sijoittuu roiston ja kunniallisen ihmisen välille: kukkaroa). Lyhyesti, kun hän kylmäverisesti ja lyhemmän välimatkan päästä tutki mellastusta, tupsahti hän noitien juhlasta kapakkaan.

Ihmeiden piha olikin todella vain kapakka, mutta rosvojen kapakka, jotka punoittivat yhtä paljon verestä kuin viinistä.

Se näytelmä, joka hänelle avautui, kun hänen rääsyinen saattojoukkonsa oli kuljettanut hänet määränpäähän, ei ollut omiaan kohottamaan häntä runouteen, eipä edes helvetinrunouteenkaan. Se oli enemmän kuin milloinkaan kapakan arkista ja raakaa todellisuutta. Ellemme olisi viidennellätoista vuosisadalla, sanoisimme että Gringoire oli siirtynyt Michelangelosta Callot'hon.

Räiskyvän nuotion ääressä, joka paloi suurella, pyöreällä kivipaadella ja jonka liekit noleskelivat sillä hetkellä tyhjän kolmijalan hehkuvia jalkoja, seiso siellä täällä madonsyömiä pöytiä, joiden järjestyksessä tai oikeammin epäjärjestyksessä ei oltu noudatettu minkäänlaista mittausopillista sopusuhtaisuutta. Näillä pöydillä välkkyi muutamia viinikannuja ja niiden ympärillä näkyi joukko bakkuskasvoja, joita viini ja tulenloimu purppuroivat. Siellä näkyi suurimahainen, juhlallisen näköinen mies meluten syleilevän rotevaa ja lihavaa ilotyttöä. Siellä näkyi jonkinlainen valesotilas, "narquois", kuten argot-kielellä sanottiin, päästelevän vihellelleen auki tekohaavansa siteitä ja mielihyvin ojentavan tervettä ja voimakasta jalkaansa, joka aamusta saakka oli ollut käärittynä lukemattomiin siteisiin. Siellä valmisti muuan haavoittunut maapäkinänmehulla ja härän verellä haavaa sääreensä huomiseksi. Pari pöytää kauempana istui pyhiinvaeltajaksi pukeutunut mies ja luki laulavalla nenä-äänellä taivaan kuningattaren valitusta. Eräs nuori mies otti vanhalta kaatumatautiselta oppia, miten saadaan valumaan vaahtoa suusta saippuapalan avulla. Heidän lähellään tyhjensi muuan vesitautinen itseään ja koetti tukkia suuta neljältä, viideltä naisvarkaalta, jotka saman pöydän ääressä riitelivät lapsesta, joka oli samana iltana varastettu. Kaikki seikkoja, jotka kaksi vuosisataa myöhemmin "näyttivät hovista niin naurettavilta", kuten Sauval kertoo, "että niitä käytettiin kuninkaan huvittamiseksi ja johdannoksi kuninkaalliseen balettiin Yö, joka neliosaisena esitettiin Petit-Bourbonin teatterissa". Ja eräs silminnäkijä vuodelta 1653 lisää: "Ihmeiden pihan äkillisiä muodonvaihdoksia ei ole koskaan onnellisemmin esitetty. Benserade oli ne laatinut sangen siroihin säkeihin."

Naurun remakkaa ja rivoa laulua kuului kaikkialta. Kaikki huusivat ja kiroilivat sekaisin kuuntelematta naapureitaan. Lasit kilisivät toisiaan vastaan, maljoja seurasi riita ja riitaa tappelu.

Suuri koira istui tuijottaen tuleen. Joitakuuta lapsiakin näkyi tämän mellastuksen keskellä. Varastettu lapsi itki ja kirkui. Toinen suuri nelivuotias poika istui ääneti jalkojaan heilutellen hänelle liian korkealla penkillä pöydän ääressä, joka ulottui hänelle leukaan saakka. Kolmas istui vakavana ja levitteli sormellaan pöydälle talia, jota valui palavasta kynttilästä. Vielä oli muuan poikanen

asettunut likaiseen maahan ja ryöminyt puoliksi kyljellään olevaan kattilaan, jonka laitoja hän kolkutti tiilikivellä saaden siten aikaan räminän, joka olisi saanut Stradivariuksen pyörtymään.

Tulen luona oli tynnyri ja sillä istui muuan kerjäläinen. Hän oli kuningas valtaistuimellaan.

Ne kolme miestä, jotka pitelivät Gringoirea, veivät hänet tynnyrin luo, ja koko bakkanaali vaikeni hetkeksi, lukuunottamatta lasta kattilassa.

Gringoire ei uskaltanut nostaa katsettaan, tuskin hengittääkään.

– *Hombre, quita tu sombrero* [Mies, tänne lakkisi!], sanoi yksi hänen kolmesta omistajastaan, ja ennen kuin hän tajusi, mitä mies tarkoitti, tämä oli temmannut hatun hänen päästään. Se oli tosin vain vanha kulunut huopahattu, mutta kyllin hyvä suoja vielä jonakin kuumana tai sateisena päivänä. Gringoire huokasi.

Samassa puhui hänelle kuningas tynnyriltään.

– Mikäs roikale sinä olet?

Gringoirea puistatti. Tuo ääni, joskin nyt uhkaavana, muistutti erästä toista ääntä, joka aamulla oli antanut ensi iskun hänen mysteerilleen mankuessaan keskellä näytäntöä: "Armahtakaa vaivaista!"

Hän katsahti ylös. Se oli todellakin Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefoulla oli yllään kuninkaalliset arvonmerkkinsä, mutta hän oli yhtä risainen kuin ennenkin. Haava oli kadonnut käsivarresta. Hänellä oli kädessä valkeilla nahkasiimoilla varustettu ruoska, joita kaupungin vartijat käyttivät kansanjoukkojen taltuttamiseksi ja joita nimitettiin *boul layes'iksi*. Päässä oli hänellä ylhäältä umpinainen, pyöreä päähine, mutta oli vaikeata erottaa, oliko se lapsen myssy vai kuninkaan kruunu, siinä määrin se muistutti kumpaakin.

Gringoiressa oli, hänen itsensäkään tietämättä miksi, syttynyt pieni toivonkipinä, kun hän tunsu Ihmeiden pihan kuninkaan Oikeuspalatsin salissa olleeksi kerjäläiseksi.

– Mestari, hän sammalsi... korkea herra... teidän majesteettinne... Miten teitä nimittäisin? hän lausui lopuksi ehdittyään crescendonsa huippukohtaan, tietämättä miten päästä ylemmäs tai laskeutua takaisin.

– Korkea herra, teidän majesteettinne tai toveri, nimitä minua miksi haluat. Mutta joudu. Mitä sinulla on sanottavana puolustukseksi?

– *Puolustukseksi?* mietti Gringoire, – tuo ei kuulosta lainkaan miellyttävältä. Hän jatkoi sammaltaen: – Minä olen se, joka tänä aamuna...

– Pirun kynsien kautta! keskeytti hänet Clopin. – Nimesi, roikale, eikä mitään muuta! Kuule, mitä sinulle sanon! Sinä olet kolmen mahtavan ruhtinaan edessä: minun Clopin Trouillefoun, Tunisin kuninkaan ja suurvelhon seuraajan, Argot'n kuningaskunnan hallitsijan; Mathias Hungadi Spicalin, Egyptin ja mustalaisten herttuan, tuon vanhan keltaisen, jonka näet tuolla pesurätti pään ympärillä; sekä Guillaume Rousseau'n, Galilean keisarin, tuon lihavan tuolla, joka ei kuuntele meitä lainkaan ja joka likistelee porttoa. Me olemme sinun tuomareitasi. Sinä olet tunkeutunut Argot'n kuningaskuntaan olematta argotlainen ja olet siten loukannut etuoikeuksiamme. Sinua on rangaistava, ellet, niin sanottujen kunniallisten ihmisten siansaksaa käyttääkseni, ole varas, kerjäläinen tai maankiertäjä. Jos olet joku sen tapainen, niin anna kuulua! Tee selko itsestäsi!

– Ei minulla ole sitä kunniaa, Gringoire sanoi. Minä olen kirjoittanut...

– Riittää, keskeytti hänet Trouillefou. – Sinut hirtetään. Selvä juttu, herrat kunnialliset porvarit! Niinkuin te kohtelette meitä, niin kohtelemme me teitä. Samaa lakia, jota te käytätte kulkureita kohtaan, käyttävät kulkurit teitä kohtaan. Oma syynne, jollei se ole teille mieluinen. Ei ole vahingoksi nähdä joskus kunniallisenkin miehen virnistävän hamppuköydessä; se tuottaa toimitukselle arvonantoa. Kas niin, ystäväni, jaa nyt kohteliaasti risasi näille naisille. Minä hirtätän sinut kulkurien iloksi, ja sinun on annettava kukkarosi heille, että he saavat juoda maljasi. Jos haluat sitä ennen pitää pientä ilvettä, on tuolla saarnatuolissa erinomainen kivinen Isä-Jumalan kuva, jonka olemme varastaneet Saint-Pierre-aux-Boeufs'istä. Sinulla on aikaa neljä minuuttia antaaksesi sielusi hänen haltuunsa.

Tämä puhe karmi Gringoiren selkäpiitä.

– Sieluni kautta, hyvin puhuttu! Clopin Trouillefou saarnaa kuin paavi, huusi Galilean keisari lyöden sarkkansa säpäleiksi työntääkseen pöytänsä syrjään.

– Herrat keisarit ja kuninkaat, Gringoire sanoi kylmäverisesti (sillä hän oli, ihme kyllä, taas tyyni ja puhui päättävästi), sitä ette voi todella tarkoittaa. Olen Pierre Gringoire, runoilija ja sen moraliteetin kirjoittaja, joka tänään esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa.

– Sinäkö se oletkin, mestari! virkkoi Clopin. Olin siellä, jumal'auta, minäkin! Mutta, hyvä toveri, eikö ole oikein, että hirtämme sinut illalla sentähden, että ikävystytit meitä aamulla?

– Tästä ei näy olevankaan helppo päästä, ajatteli Gringoire. Hän teki vielä viimeisen ponnistuksen.

– Ei ole mitään syytä, hän sanoi, olla lukematta runoilijoita kulkureihin. Aisopos oli maankiertäjä, Homeros kerjäläinen, Mercurius varas...

Tässä keskeytti hänet Clopin.

– Sinä näyt aikovan pöristä meidät hengiltä loruillasi. Hitto vieköön, etkö voi antaa hirttää itseäsi vähemmällä!

– Anteeksi, herra Tunisin kuningas, Gringoire vastasi, puolustautuen askel askeleelta. Sitä asiaa sietää punnita... Hetkinen vielä!.. Kuulkaa minua!.. Ettehän tahdo tuomita minua kuulustelematta...

Hänen onneton äänensä häipyi kokonaan siihen huumaavaan meluun, joka nyt syntyi hänen ympärillään. Kattilasta kuului entistä pahempi räminä, ja kaiken lisäksi oli muuan vanha eukko pannut kolmijalalle paistinpannun, jossa kärisevä rasva piti sellaisen räiskeen kuin parvi kirkuvia poikia naamiota seuratessaan.

Tällä välin näytti Clopin Trouillefou neuvottelevan Egyptin herttuan ja Galilean keisarin kanssa, joista jälkimmäinen oli aivan juovuksissa. Sitten hän huusi:

– Hiljaa siellä!

Mutta kun kattila ja paistinpannu eivät kuulleet häntä, vaan jatkoivat duettoaan, hän hyppäsi alas tynnyriltään, antoi kattilalle sellaisen potkun, että se kieri hyvän matkan päähän lapsineen, potkaisi paistinpannua, niin että sen sisällys roiskahti tuleen, ja palasi taas vakavana valtaistuimelleen, välittämättä lapsen nyyhkytyksistä tai murisevasta eukosta, jonka illallinen siten joutui liekkien saaliiksi.

Trouillefoun viittauksesta astuivat herttua, keisari, arkkikätyrit ja hurskastelijat esiin ja asettuivat puoliympyrään hänen ja Gringoiren ympärille, jota nuo kolme kerjäläistä yhä pitelivät kauluksesta. Se oli puoliympyrä ryysyjä, repaleita, katinkultaa, hankoja, kirveitä, hoippuvia koipia, voimakkaita, paljaita käsivarsia, likaisia, kalpeita ja tylsiä kasvoja. Keskellä tätä kerjäläisten pyöreätä pöytää kohosi Clopin Trouillefou hallitsijanhahmona aivan kuin doogi tämän senaatin edessä, kuin kuningas päärien joukossa, kuin paavi konklaavin keskellä, ensiksikin ylemmän asemansa vuoksi tynnyrillä ja toiseksi jonkin käskävän, karskin ja pelottavan ominaisuutensa vuoksi, joka sai hänen silmänsä säkenöimään ja peitti kulkuri tyypin eläimellisen ilmeen hänen villeillä kasvoillaan. Hän oli kuin metsäkarju sikojen joukossa.

– Kuulehan, hän sanoi Gringoirelle, ja siveli käsnäisellä kädellään muodotonta leukaansa, en keksi mitään syytä, miksi sinua ei hirtettäisi. Se ei kylläkään taida olla oikein mieluista sinusta, ja sehän onkin luonnollista, sillä te ette ole siihen tottuneet. Te annatte sille aivan liian suuren merkityksen. Mutta me emme tahdo sinulle mitään pahaa ja merkiksi siitä tahdon ilmoittaa sinulle erään tavan, jolla voit suoriutua toistaiseksi asiasta. Tahdotko ruveta meikäläiseksi?

On helppoa kuvitella, minkä vaikutuksen tämä ehdotus teki Gringoireen, joka jo näki elämän luisuvan käsistään ja alkoi pitää itseään menneenä miehenä. Hän tarttui innokkaasti tähän ehdotukseen.

– Tahdon, varmasti, mielelläni, hän sanoi.

– Tahdot siis liittyä puukkojunkkarien veljeskuntaan? jatkoi Clopin.

– Ehdottomasti, puukkojunkkarien veljeskuntaan, vastasi Gringoire.

– Tunnustat itsesi vapaan porvariston jäseneksi? jatkoi Tunisin kuningas.

- Vapaan porvariston jäseneksi.
- Argot'n kuningaskunnan alamaiseksi?
- Argot'n alamaiseksi.
- Kulkuriksi?
- Kulkuriksi.
- Sielultasi ja mieleltäsi?
- Sielultani ja mieleltäni.
- Huomautan sinulle, että sinut hirtetään sittenkin.
- Perhana! virkkoi runoilija.

– Ainoastaan sillä erotuksella, että sinut hirtetään myöhemmin, suuremmilla menoilla ja hyvän Pariisin kustannuksella kauniissa kivihiressä, ja että kunnialliset ihmiset hirttävät sinut. Onhan se lohdullisempaa.

– Niin kai, Gringoire vastasi.

– On vielä muitakin etuja. Vapaana porvarina ei sinun tarvitse, niinkuin Pariisin hyvien porvariensa, maksaa puhtaanaapidosta, köyhäinhoidosta eikä katuvalaistuksesta.

– Mainiota, sanoi runoilija. – Olen kulkuri, argotlainen, vapaa porvari, puukkojunkkari, kaikkea mitä tahdotte. Ja kaikkea tuota olin jo muuten ennenkin, herra Tunisin kuningas, sillä minä olen filosofi; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur* [ja kaikki filosofiassa, kaikki filosofissa yhtyvät], kuten tiedätte.

Tusin kuningas rypisti kulmakarvojaan.

– Miksi sinä minua luulet, ystäväni? Mitä Unkarin juutalaisen mongerrusta sinä oikein laulat? En ymmärrä hepreaa. Eikä tarvitse olla juutalainen ollakseen rosvo. Minä en muuten enää varasta, olen noussut korkeammalle; minä tapan. Rosvo, mutta en taskuvaras.

Gringoire koetti sopertaa anteeksipyyntöjä näiden lyhyitten, vihaisella äänellä huudettujen lauseitten välillä.

– Pyydän anteeksi, herra kuningas, se ei ole hepreaa vaan latinaa.

– Sanon sinulle, karjui Clopin, – etten ole juutalainen, ja että annan hirttää sinut, jumal'auta! samoin kuin tuon pienen juutalaisen kaupustelijan, joka on vieressäsi ja jonka toivoisin näkeväni naulattuna kassatauluun niinkuin väärän rahan, joka hän onkin!

Tätä sanoessaan hän näytti sormellaan tuota pientä Unkarin juutalaista, joka oli Gringoirelle laulanut *facitote caritatemiaan* ja joka ihmeekseen näki kerjäläisten kuninkaan vihan kohdistuvan häneen, hän kun ei ymmärtänyt mitään muuta kieltä.

Viimein korkea-arvoinen Clopin rauhoittui.

– Roikale! hän sanoi runoilijallemme, – sinä haluat siis ruveta kulkuriksi?

– Haluan, varmasti, runoilija vastasi.

– Ei riitä pelkkä halu, sanoi harmistuneena Clopin. – Hyvä tahto ei lisää ainoatakaan sipulia keittoon, ja sillä päästään korkeintaan paratiisiin, mutta argot ja paratiisi ovat kaksi eri asiaa. Kelvataksesi argotlaiseksi pitää sinun näyttää kykeneväsi johonkin, ja siksi on sinun tutustuttava nukkeen.

– Tutustun kaikkeen, mitä haluatte, vastasi Gringoire. Clopin antoi merkin. Joukosta erkani muutamia argotlaisia, mutta palasi pian takaisin kantaen kevyttä telinettä, jonka muodosti kaksi ristikkokalustalla varustettua pystytankoa. Näiden yläpäähän pantiin poikki puu ja niin saatiin aikaan siro, kevyt hirsipuu, joka Gringoirella oli onni tuossa tuokiassa nähdä seisovan valmiina edessään. Mitään ei puuttunut, ei edes köyttä, joka somasti heilui edes takaisin poikkipuussa.

– Mitähän he nyt aikovat? ihmetteli Gringoire hiukan levottomana. Kellojen kilinä, joka samassa kuului, haihdutti hänen pelkonsa. Kulkurit ripustivat köydensilmukkaan nukan, joka muistutti variksenpelätintä. Se oli punaisella verhottu ja niin täynnä kelloja ja kulkusia, että niillä olisi voinut koristaa kolmekymmentä kastilialaista muulia. Nuo lukemattomat kulkuset soivat niin kauan kuin naru oli liikkeessä. Sen asettuessa lakkasi tiukujenkin kilinä.

lukemattomien kulkusten kauhean kilinän huumaamana, samalla kun nukke ensin pyörähti ympäri ja sitten majesteetillisesti heilui pylväitteen välissä.

– Kirous! huudahti hän pudotessaan ja jäi makaamaan kuin kuollut kasvot maata vasten.

Samalla hän kuuli kulkusten jatkuvan kilinän päänsä päältä, rosvojen pirullisen naurun ja Trouillefoun äänen, joka sanoi:

– Nostakaa se hourupää pystyyn ja hirttäkää hänet paikalla. Hän nousi ylös. Nukke oli jo otettu alas, ja paikka oli vapaa hänelle.

Argotlaiset antoivat hänen taas nousta tuolille, Clopin meni hänen luoksensa, pani silmukan hänen kaulaansa, löi häntä olalle ja sanoi:

– Hyvästi, ystäväni, nyt et enää pääse minnekään, vaikkapa sinulla olisi paavin suolet.

Sana *armo*a kuoli Gringoiren huulille. Hän katsahti ympärilleen. Ei pienintäkään toivoa: kaikki nauroivat.

– Bellevigne de l'Étoile, sanoi kuningas jättiläismäiselle kulkurille, joka astui esiin joukosta, – kiipeä poikkipuulle.

Bellevigne de l'Étoile kiipesi nopeasti telineelle, ja katsahtaessaan samassa ylös Gringoire näki hänen kasvojensa virnistävän poikkipuulta.

– Kun kuulette minun paukuttavan käsiäni, jatkoi Clopin, tulee sinun, Andry le Rouge, potkaista tuoli pois, sinun, Francois Chante-Prune, tarttua tuota vekkulia koipiin ja sinun, Bellevigne, heittäytyä hänen olkapäilleen, ja kaikki yhtäaikaa, kuuletteko?

Gringoire vapisi.

– Oletteko valmiina? kysyi Clopin noilta kolmelta argotlaiselta, jotka valmistautuivat heittäytymään Gringoiren kimppuun kuin kolme hämähäkkiä karpäsen. Kuolemaantuomittu sai kärsiä hetken kauheata odotusta, kun Clopin rauhallisena potkaisi jalallaan tuleen risuja, joihin liekit eivät vielä olleet ehtineet.

– Oletteko valmiina? hän toisti ja ojensi kätensä lyöntiin.

Silmänräpäys vielä ja Gringoire olisi ollut mennyttä miestä.

Mutta äkkiä Clopin pysähtyi aivan kuin olisi muistanut jotakin.

– Odottakaa hiukan, hän sanoi, – unohdin jotakin!.. Meillä ei ole tapana hirttää miestä kysymättä ensin, onko ketään naista, joka haluaa hänet. – Toveri, se on sinun viimeinen toivosi. Sinun on naitava joko irtolaisnainen tai köysi.

Tämä mustalaislaki, niin kummalta kuin se lukijasta kuulostaneekin, on vieläkin luettavana vanhasta englantilaisesta lakikirjasta. Katsokaa vain *Burington's Observations'ia*.

Gringoire hengähti helpotuksesta. Toisen kerran puolituntisen kuluessa hän palasi takaisin elämään. Mutta hän ei uskaltanut siihen paljoa luottaa.

– Hoi! Clopin huusi istuuduttuaan jälleen valta-istuimelleen, naiset ja naasikat, noidasta hänen kissaansa asti, onko teissä ketään porttoa, joka haluaa ottaa tämän porttoilijan? Hoi, Colette la Charonne! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouynel! Marie Piédebou! Thonne la Longue! Bélarde Fanouel! Michelle Genaille! Claudie Ronge-Oreille! Mathurine Girorou! Hoi! Isabeau la Thierrye! Tulkaa katsomaan! Mies aivan ilmaiseksi! Kuka haluaa?

Gringoire ei suinkaan kurjassa tilassaan ollut erityisen maittava. Irtolaisnaiset eivät suuria välittäneet koko tarjouksesta. Tuo onneton kuuli heidän vastaavan:

– Ei! ei! hirttäkää hänet, niin kaikilla on hauskaa.

Kolme joukosta astui kuitenkin esille lähemmin tarkastamaan häntä. Ensimmäinen oli roteva, leveäkasvoinen tyttö. Hän tutki tarkasti filosofin pukua, jonka kurjan tilan me jo tunnemme. Takki oli perin kulunut ja siinä oli enemmän reikiä kuin pannussa, jossa paistetaan kastanjia. Tyttö virnisti.

– Vanha rätti! hän mutisi. – Entä viittasi?

– Olen sen kadottanut, Gringoire vastasi.

– Hattusi?

– Se otettiin minulta.

- Kenkäsi?
- Niissä ei ole enää pohjia.
- Kukkarosi?
- Ah! mutisi Gringoire, – minulla ei ole ainoatakaan souta.

– Anna sitten hirttä itsesi ja kiitä kaupasta! sanoi tyttö ja käänsi hänelle selkensä.

Toinen järjestyksessä, vanha, harmaa, ryppyinen akka, niin ilkeän ja ruman näköinen, että häpäisi jo Ihmeiden pihankin, kiersi Gringoirea ja tutki häntä joka puolelta. Gringoire miltei vapisi pelosta, että tämä hyväksyisi hänet. Mutta akka lähti pois mutisten:

– Liian laiha.

Kolmas oli nuori, punakka eikä lainkaan ruma tyttö.

– Pelasta minut! kuiskasi runoilija raukka hänelle rukoilevalla äänellä. Tyttö katseli häntä hetken säälien, painoi sen jälkeen silmänsä alas, hypisteli nuttuaan ja näytti epäröivän. Gringoire seurasi katseillaan kaikkia hänen liikkeitään; se oli hänen viimeinen toivonkipinänsä.

– Ei, sanoi tyttö vihdoin, Guillaume Longue joue pieksäisi minua. Ja hän palasi joukkoon.

– Toveri, sanoi Clopin, sinulla on huono onni.

Hän nousi seisomaan tynnyrilleen ja huusi huutokaupanpitäjää matkien, mikä suuresti huvitti joukkoa:

– Eikö kukaan huoli miestä? Ensimmäinen kerta, toinen kerta, kolmas kerta! Ja kääntyen hirsipuuta kohden nyökäytti hän päätään:

– Kuulut tuolle!

Bellevigne de l'Étoile, Andry le Rouge ja François Chante-Prune lähestyivät Gringoirea.

Samassa kuului väkijoukosta huuto:

– *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoiren koko ruumis vapisi ja hän kääntyi sinne päin, mistä ääni kuului. Joukko teki tilaa puhtaalle ja häikäisevälle olenolle. Se oli mustalaistyttö.

– Esmeralda! huudahti Gringoire ihmetellen kesken tuskaansa, miten äkkiä tuo taikasana herätti eloon kaikki hänen muistonsa tältä päivältä.

Tänne Ihmeiden pihaan saakka tuntui ulottuvan hänen kauneutensa ja suloutensa mahti. Varkaat ja portot väistyivät kunnioittavasti hänen tieltään ja heidänkin raa'at kasvonsa kirkastuivat, kun he näkivät hänet.

Hän lähestyi kuolemaantuomittua kepein askelin. Soma Djali seurasi häntä. Gringoire oli jo puolikuollut. Tyttö katseli häntä äänetönnä.

– Aiotteko hirttä tämän miehen? hän kysyi vakavana Clopinilta.

– Aiomme, sisar, jollet ota häntä mieheksesi. Hän suipensi taas hiukan huuliaan.

– Minä otan hänet, hän sanoi.

Nyt Gringoire uskoi aivan varmasti, että hän aamusta alkaen oli nähnyt unta, ja että tämä oli vain sen jatkoa.

Käänte, vaikka mieluinenkin, oli raju.

Silmukka avattiin ja runoilijan annettiin astua tuoilta. Hänen täytyi istuutua, niin valtavasti mielenliikutukset olivat häneen vaikuttaneet.

Egyptin herttua toi nyt saviruukun ja antoi sen sanaakaan sanomatta mustalaistytölle. Hän antoi sen vuorostaan Gringoirelle sanoen:

– Heitä se maahan. Ruukku särkyi neljään osaan.

– Veljeni, sanoi nyt Egyptin herttua ja asetti kätensä heidän otsalleen, hän on sinun vaimosi; sisar, hän on miehesi, neljä vuotta. Menkää!

VI. Häyö

Jonkin hetken kuluttua runoilijamme istui pienessä, holvatussa, huolellisesti lukitussa ja lämpimässä huoneessa pöydän ääressä, joka ei näyttänyt muuta pyytävän kuin saada lainaksi yhtä ja toista sen viereen ripustetusta ruokakaapista, toivossa hyvä vuode, ja kahden kesken kauniin tytön kanssa. Seikkailu tapaili sadun rajoja. Hän alkoi todella uskoa olevansa lumottu prinssi ja silmäili aina tuolloin tällöin ympärilleen ikään kuin nähdäkseen, oliko se kahden siivekkään aarnikotkan vetämä tulivaunu vielä jäljellä, joka yksin oli voinut hänet niin äkkiä tuoda kadotuksesta paratiisiin. Aika ajoin hän katseli myös tiukasti reikää takissaan, ettei kadottaisi kokonaan maata jalkojensa alta, vaan pysyisi kiinni todellisuudessa. Hänen mielikuvituksen syvyyksien yllä liitelevä järkensä riippui nyt vain tästä säikeestä.

Tyttö ei näyttänyt lainkaan kiinnostavan häneen huomiota. Hän tuli ja meni, siirsi jotakin tuolia, puhui vuohelleen ja suipisti silloin tällöin suutaan. Viimein hän istuutui pöydän ääreen, ja Gringoire saattoi nyt häiritsemättä tarkastella häntä.

Te olette ollut lapsi, lukijani, ja ehkä olette kyllin onnellinen ollaksenne vieläkin. Olette useammin kuin kerran (ja omasta puolestani olen viettänyt siten kokonaisia päiviä, ja parhaiten vietettyjä koko elämäni aikana) seurannut jonakin aurinkoisena päivänä juoksevan veden rannalla jotakin kaunista sinistä tai vihəriäistä sudenkorentoa, joka äkkinäisin kääntein on liidellyt edes takaisin pensaasta pensaaseen ja suudellut jokaisen oksan latvaa. Muistatte, millä ihastuneella uteliaisuudella ajatuksenne ja katseenne kiintyi tähän pieneen, sädehtivään ja surisevaan, purppura- ja sinisiipiseen pyörteeseen, jonka keskellä liiteli suuri, liikkeensä nopeuden vuoksi näkymättömiin häipyvä olento. Se ilmaolento, joka epäselvästi kuvastui tämän siivenlyöntien väräjävän loisteen läpi, näytti teistä unikuvalta, jota oli mahdoton nähdä, mahdoton koskettaa. Mutta kun sudenkorento viimein lepäsi ruo'onkorrella, ja te saatoitte henkeä pidättäen tarkastaa noita pitkiä harsosiipiä, tuota pitkää emaljiviittaa, noita kahta kristallipalloa, miten ihmettelittekään ja samalla pelkäsitte, että olento haihtuisi olemattomiin! Muistelkaa näitä vaikutelmia, niin voitte helposti ymmärtää Gringoiren tunteet, kun hän näki edessään ilmeisessä ja ruumiillisessa olomuodossaan tämän Esmeraldan, jonka hän tähän asti oli nähnyt vain hämärästi tanssin, laulun ja kansanhumun utuisessa pyörteessä.

– Tämä on siis *Esmeralda!* hän mietti vaipuen yhä enemmän unelmiin ja seuraten häntä epämääräisin katsein. – Taivaallinen olento! Katutanssijatar! Niin paljon ja niin vähän! Hän se antoi kuoliniskun minun moraliteetilleni aamulla, hän se pelasti henkeni illalla. Pahan onnen lintuni ja hyvä enkelini! Kaunis tyttö, totta tosiaan! – ja varmaankin aivan hullaantunut minuun, koska otti minut tuolla tavalla. – Kesken kaiken, hän sanoi nousten äkkiä tuon todellisuudentajun vallassa, joka muodosti hänen luonteensa ja filosofiansa perustan, – enpä oikein tiedä, miten se on tapahtunut, mutta minä olen hänen miehensä!

Tämä ajatus mielessään ja katseessaan hän lähestyi tyttöä niin sotilaallisesti ja kohteliaasti, että tämä peräytyi.

– Mitä te minusta tahdotte? kysyi tyttö.

– Ja sitä te vielä kysytte, ihailtava Esmeralda? vastasi Gringoire niin kiihkeällä äänellä, että hän itse hämmästyti kuullessaan puheensa.

Mustalaistyttö katseli suurin silmin.

– En ymmärrä, mitä tarkoitatte.

– Mitä ihmettä! Gringoire virkkoi, joka yhä lämpeni ja luuli olevansa tekemisissä tavallisen Ihmeiden pihan siveyden kanssa, – enkö minä ole sinun, rakkaani, ja etkö sinä ole minun?

Ja hän kietoi samassa käsivartensa tuttavallisesti tytön vyötäröille.

Esmeraldan vartalo luisui hänen käsistään liukkaasti kuin ankerias. Yhdellä hyppäyksellä hän oli huoneen toisessa päässä, kumartui alas ja nousi jälleen kädessä pieni tikari, ja ennen kuin

Gingoire oli edes ehtinyt nähdä, mistä tikari oli peräisin, seisoi tyttö hänen edessään säihkyvin silmin, vapisevin huulin, värähtelevin sieraimin ja kasvot punaisina kuin pioni. Samalla asettui vuohi hänen eteensä ja ojensi Gringoirea kohden kauniit, kullatut ja teräväpäiset sarvensa. Tämä oli käynyt silmänräpäyksessä.

Sudenkorento oli muuttunut ampiaiseksi, joka näytti piikkiään.

Filosofimme seisoi hämmästyksestä äänetönnä ja tarkasti koomillisella ihmetyksellä vuoroin vuolta, vuoroin tyttöä.

– Pyhä Neitsyt! hän sanoi viimein, kun sai hämmästykseltään puhutuksi, – aika terhakka pari! Mustalaistyttökin katkaisi äänettömyyden.

– Sinä olet aika julkea lurjus.

– Anteeksi, neiti, sanoi Gringoire hymyillen; – mutta miksi olette sitten ottanut minut mieheksenne?

– Olisiko minun pitänyt antaa hirttää sinut?

– Te siis otitte minut mieheksenne ainoastaan pelastaaksenne henkeni? runoilija sanoi hieman pettyneenä rakkaudentoiveissaan.

– Ja mistä muusta syystä olisin mielestäsi sen tehnyt? Gringoire puraisi huultaan.

– No samapa se, hän sanoi, en olekaan vielä niin voitollinen Amorin palvelija kuin luulin. Mutta miksi sitten lyödä rikki tuo ruukku vaivainen?

Esmeraldan tikari ja vuohen sarvet olivat yhä puolustusasennossa.

– Neiti Esmeralda, runoilija sanoi, – tehdään sovinto. En ole Châtelet'n kirjureita, enkä aio ilmaista, että käynte tikarilla aseistettuna Pariisissa huolimatta herra kaupunginvoudin käskyistä ja kielloista. Onhan tunnettua, että Noël Lescrivain tuomittiin kahdeksan päivää sitten kymmenen soun sakkoihin siksi, että hän kantoi tikaria. Mutta se on teidän yksityinen asianne, ja nyt siirryn pääasiaan. Vannon teille paratiisiosuuteni kautta, etten lähesty teitä ilman teidän lupaanne ja suostumustanne; mutta antakaa minulle syötävää.

Gringoire oli pohjaltaan, kuten hra Despréaux, "sangen vähän hekumallinen". Hän ei ollut tuota ritari- ja muskettisoturisukua, joka valtaa neitokset väkiryssäköillä. Niin rakkaudessa kuin kaikessa muussakin hän harrasti arkailua ja keskiteitä; ja hyvä illallinen rakastettavassa seurassa kahden kesken tuntui hänestä, varsinkin kun hän oli nälkäinen, mainiolta välinäytökseltä prologin ja rakkausseikkailun ratkaisun välillä.

Mustalaistyttö ei vastannut. Hän nyrpisti suutaan, nakkasi päätänsä kuin lintu ja puhkesi nauruun; ja pieni tikari hävisi niinkuin oli ilmestynyt, ilman että Gringoire huomasi, minne mehiläinen piilotti piikkinsä.

Hetkisen kuluttua oli pöydällä ruisleipä, pala kinkkua, muutamia paistettuja omenoita ja ruukku kirsikkaviiniä. Gringoire iski kiukkuisesti ruokaan käsiksi. Siitä vimmatusta kalinasta päättäen, minkä hänen rautahaarukkansa ja fajanssilautasensa saivat aikaan, olisi luullut että koko hänen rakkautensa oli muuttunut ruokahaluksi.

Tyttö istui häntä vastapäätä katsellen häntä äänetönnä, mutta hänen ajatuksensa näyttivät askarteleavan aivan muissa seikoissa, joille hän silloin tällöin hymyili, samalla kun hänen pehmeä kätensä hyväili vuohen älykästä päätä, jonka tämä oli painanut hänen polvilleen.

Keltainen vahakynttilä valaisi tätä ruokahalun ja haaveilun sekaista näytöstä.

Tyydyttyään vatsansa hiukaisevimman nälän, huomasi Gringoire hieman nolona, ettei ollut jäljellä muuta kuin yksi ainoa omena.

– Ettekö syö, neiti Esmeralda?

Tyttö vastasi vain ravistamalla kieltävästi päätänsä, ja hänen mieltävä katseensa suuntautui kattoholviin.

– Mikä hitto häntä oikein vaivaa? mielti Gringoire ja katsahti sinne, minne hänkin katsoi. – Ei häntä voine kiinnittää tuo holvikaaren kivikääpiön virnistys. Kyllä kai minä, hitto vie, ainakin sen kanssa kykenen kilpaillemaan!

Hän korotti äänensä:

– Neiti!

Tyttö ei näyttänyt kuulevan. Hän toisti kovemmin:

– Neiti Esmeralda!

Turha vaiva. Tytön ajatukset olivat muualla, eikä Gringoiren ääni kyennyt niitä tavoittamaan. Onneksi puuttui nyt vuohikin asiaan. Se alkoi hiljaa vetää herratartaan hihasta.

– Mitä tahdot, Djali? kysyi mustalaistyttö äkkiä kuin unesta heräten.

– Sen on nälkä, Gringoire sanoi, iloissaan siitä, että pääsi keskustelun alkuun.

Esmeralda pureskeli rikki leivänpalan ja syötti sen kädestään

Djalille.

Gringoire ei enää antanut hänen vaipua unelmiin. Hän teki arkatuntoisen kysymyksen.

– Te ette siis halua minua mieheksenne? Tyttö katsoi häntä päättävästi ja sanoi:

– En.

– Rakastajaksi? Gringoire virkkoi. Tyttö nyrpisti huuliaan ja vastasi:

– En.

– Ystäväksi? jatkoi Gringoire.

Tyttö katsoi taas häntä pitkään ja vastasi hetken mietittyään:

– Ehkä.

Tämä *ehkä*, joka on filosofeista niin rakas, rohkaisi Gringoirea.

– Tiedättekö, mitä ystävyys on? hän kysyi.

– Kyllä, vastasi mustalaistyttö; ollaan veli ja sisar, kaksi sielua, jotka koskettavat toisiaan yhtymättä, kaksi sormea samassa kädessä.

– Ja rakkaus? jatkoi Gringoire.

– Oh! rakkaus! tyttö sanoi, hänen äänensä värähti ja hänen silmänsä säihkyivät. – On kaksi ja kuitenkin vain yksi. Mies ja nainen, jotka sulautuvat enkeliksi. Se on taivas.

Katutanssijattaren kasvoissa hohti hänen tätä sanoessaan kauneus, joka teki syvän vaikutuksen Gringoireen ja joka oli täydelleen sopusoinnussa hänen sanojensa kanssa, joissa oli miltei itämainen hehku. Hänen viattomat ruusuhuulensa hymyilivät puoliavoimina; hänen valkealla ja kirkkaalla otsallaan näkyi toisinaan ajattelun pilvi kuin henkäyksen jälki peilin pinnalla, ja hänen alas luotujen pitkien, mustien silmäripsiensä alta säteili selittämätön valo, joka antoi hänen piirteilleen tuon ihanteellisen sulon, jonka Raffaello sittemmin löysi neitsyyden, äitiyden ja jumalallisuuden mystillisestä yhteydestä.

Gringoire jatkoi yhtäkaikki:

– Minkälainen miehen sitten on oltava miellyttääkseen teitä?

– Hänen pitää olla mies.

– Entä minä, Gringoire sanoi, mikä minä sitten olen?

– Miehellä on kypärä päässä, miekka kädessä ja kultaiset kannukset kantapäissä.

– Hyvä, sanoi Gringoire, ei miestä ilman hevosta. – Rakastatteko te jotakuta?

– Rakastanko?

– Niin!

Hän oli hetken vaiti, sitten hän sanoi erikoisella äänenpainolla:

– Saan sen pian tietää.

– Miksi ei tänä iltana? runoilija sanoi hellällä äänellä, miksi ei minua?

Tyttö katsahti häneen vakavana.

– Minä voin rakastaa vain miestä, joka voi puolustaa minua.

Gringoire tunsu pistoksen ja punastui. Oli selvää, että tyttö ajatteli sitä huonoa apua, joka Gringoiresta oli hänelle ollut siinä tukalassa asemassa, jossa hän pari tuntia sitten oli ollut. Tämä muisto, jonka illan muut seikkailut olivat saaneet unohtumaan, heräsi nyt uudelleen eloon. Hän löi kädellä otsaansa:

– Että saatoin unohtaa sen, millä minun olisi pitänyt aloittaa.
Neiti, suokaa anteeksi tavaton hajamielisyyteni! Miten te pääsitte
Quasimodon kynsistä?

Tämä kysymys sai mustalaistytön vavahtamaan.

– Oh! tuota kauheata kyttyräselkää, hän sanoi ja peitti kasvot käsillään; ja häntä puistatti kuin horkassa.

– Kauhea todellakin! sanoi Gringoire, joka ei hellittänyt ajatustaan; mutta kuinka pääsitte hänen käsistään? Esmeralda hymyili, huokasi ja vaikeni.

– Tiedättekö, miksi hän seurasi teitä? kysyi Gringoire, joka koetti kiertotietä uudelleen päästä kysymykseensä.

– En tiedä, tyttö vastasi ja lisäsi heti vilkkaasti: mutta te seurasitte minua myös, miksi te minua seurasitte?

– Enpä todellakaan tiedä, Gringoire vastasi.

Keskustelu katkesi. Gringoire piirteli veitsellään pöytään. Tyttö hymyili ja näytti katselevan jotakin seinän lävitse. Äkkiä hän alkoi laulaa:

Quando las pintadas aves

Mudas están, y la tierra...

[Kun helmikanoilla on sulkasato, ja maa...]

Mutta hän keskeytti laulunsa yhtäkkiä ja alkoi hyväillä Djalia.

– Se on kaunis eläin tuo teidän vuohenne, sanoi Gringoire.

– Se on minun sisareni, tyttö vastasi.

– Miksi teitä nimitetään *Esmeraldaksi*? runoilija kysyi.

– En tiedä.

– Jokin syy kai sillä on?

Tyttö veti esille povestaan pienen pitkulaisen, viheriäsilkkisen pussin, jota hän kantoi korallihelmiketjussa kaulassaan. Pussista levisi väkevä kamferin haju ja sen keskellä oli suuri viheriä lasinpala, joka muistutti smaragdia.

– Ehkä se johtuu tästä, hän sanoi.

Gringoire aikoi tarttua siihen. Tyttö väistyi syrjään.

– Älkää koskeko siihen! Se on amuletti. Sinä voisit vahingoittaa sen taikavoimaa tai se sinua.

Runoilijan uteliaisuus kasvoi yhä.

– Kuka on antanut sen teille?

Tyttö pani sormen huulilleen ja kätki amuletin poveensa. Gringoire koetti kysellä edelleen, mutta tyttö oli vähäsanainen.

– Mitä merkitsee sana *Esmeralda*?

– En tiedä.

– Mitä kieltä se on?

– Varmaankin mustalaisten kieltä. [*Esmeralda* merkitsee espanjan kielessä smaragdia. – Suom. huom.]

– Sen kyllä arvasin, Gringoire sanoi, te ette kai ole Ranskasta?

– En tiedä.

– Elävätkö vanhempanne?

Tyttö alkoi laulaa vanhalla säveleellä:

Isä lintu lie, emo lintunen, kun airoitta tie ja venheettä vie yli aaltojen. Isä
lintu lie, emo lintunen.

– Miten vanha olitte, kun tulitte Ranskaan? – Aivan pieni.

– Milloin tulitte Pariisiin?

– Viime vuonna. Juuri kun tulimme kaupunkiin Papale-portin kautta, näin parven muuttolintuja lentävän etelään. Sanoin silloin: nyt tulee ankara talvi.

– Ja niin on ollutkin, Gringoire sanoi ihastuneena tästä keskustelun käänteestä. – En ole moneen kuukauteen muuta tehnyt kuin puhallellut käsiini. Teillä on siis ennustajanlahja?

Tyttö kävi taas niukkasanaiseksi.

– Ei.

– Onko tuo mies, jota te nimitätte Egyptin herttuaksi, teidän heimonne päällikkö?

– On.

– Hänhän meidät vihki, huomautti runoilija arastellen. Tyttö suipisti taas huuliaan.

– En tiedä edes sinun nimeäsi.

– Nimeni? Jos sen haluatte tietää, on se Pierre Gringoire.

– Minäpä tiedän kauniimman.

– Olette ilkeä! Gringoire virkkoi. – Mutta ette te minua saa pahastumaan. Ehkä rakastatte minua sitten, kun olette oppinut minua tuntemaan; ja koska niin luottavasti olette kertonut minulle oman tarinanne, tulee kai minunkin kertoa teille jotakin itsestäni. Tiedätte siis, että nimeni on Pierre Gringoire. Olen kyläkirjurin poika Gonessesta. Burgundilaiset hirttivät isäni, pikardilaiset murhasivat äitini Pariisin piirityksen aikana kaksikymmentä vuotta sitten. Kuuden vuoden ikäisenä olin niin ollen orpo ja anturoinani vain Pariisin katukiveys. En tiedä, miten tulin toimeen kuuden vuotiaasta kuudentoista vuotiaaksi. Joku hedelmäinkaupustelijaeukko antoi minulle luumun, joku leipuri heitti minulle leivänpalan. Iltaisin annoin kaupunginvartijain ottaa itseni kiinni, sillä he veivät minut vankilaan ja siellä oli ainakin olkilyhde, millä maata. Tämä ei kuitenkaan estänyt minua tulemasta pitkäksi ja laihaksi, kuten näette. Talvisin lämmittelin itseäni Sensin palatsin lähistöllä auringonpaisteessa ja minusta tuntui sangen naurettavalta, että juhannustulet säästettiin mätäkuuksi. Kuudentoista vuotiaana halusin valita itselleni ammatin. Olen yritellyt yhtä ja toista. Rupesin aluksi sotamieheksi, mutta en ollut kyllin rohkea. Rupesin munkiksi, mutta en ollut kyllin pyhä, ja olin hieman huono juomaan. Epätoivoissani menin kirvesmiehen oppiin, mutta en ollut kyllin vahva. Minulla oli enemmän halua koulumestariksi; en kylläkään osannut lukea, mutta mitäpä siitä. Huomasin pian, että aina puuttui jotakin, ryhdyinpä mihin tahansa, ja kun näin, etten kelvannut mihinkään, ryhdyin runoilijaksi ja sanasepäksi. Se on ammatti, jota voi kulkurina aina harjoittaa, ja se on sentään parempaa kuin varastaminen, johon jotkut nuoret vintiöt ystäväistäni minua kehoittivat. Silloin johti onneni tähti minut eräänä päivänä Notre-Damen arkkidiakonin, arvoisan dom Claude Frollon pariin. Hän kiinnostui minuun ja hänen ansiotaan on, että nyt olen oppinut mies, joka osaan latinani Ciceron *De officiis* teoksesta aina pyhimysten mortuologioihin saakka, ja olen hiukan perillä skolastiikasta, runousopista, rytmioipista ja hermetiikasta, tuosta viisauksien viisaudesta. Minä olen kirjoittanut mysteerin, joka tänään suurella komeudella suunnattoman katsojajoukon läsnäollessa esitettiin Oikeuspalatsin suursalissa. Olen myös kirjoittanut kuudensadan sivun laajuisen kirjan vuoden 1465 suuresta pyrstötähdestä, joka teki yhden henkilön hulluksi. Muutakin olen menestyksellä suorittanut. Olen vähän perehtynyt tykkipuusepän työhönkin ja olen ollut valmistamassa Jean Mauguen suurta tykkiä, joka, kuten tiedätte, halkesi Charenton-sillalla koeammunnassa surmaten kaksikymmentä katsojaa. Kuten huomaa, en ole niinkään kelvoton aviomieheksi. Osaan monta kaunista temppua, jotka opetan vuohellenne; esimerkiksi opetan sen matkimaan Pariisin arkkipiispaa, tuota kirottua fariseusta, jonka myllyt kastelevat aivan likomäriksi ne, jotka kulkevat Mylläriensillan yli. Sitä paitsi tuottaa mysteerini minulle sievoisen summan, jos minulle nimittäin maksetaan. Lyhyesti, minä ja minun pääni, minun tietoni ja lahjani ovat kaikki teidän käytettävissänne, neiti. Olen valmis elämään teidän kanssanne, miten haluatte, miehenänne, jos niin tahdotte, tai veljenänne, jos se on teistä mieluisempaa. Gringoire vaikenä, nähdäkseen minkä vaikutuksen hänen puheensa oli tehnyt tyttöön. Tämä katseli lattiaan.

– *Febus*, hän sanoi hiljaa ja lisäsi runoilijaan kääntyen: – mitä merkitsee *Febus*?

Vaikka Gringoire ei voinutkaan käsittää, mitä yhteyttä oli tällä kysymyksellä ja hänen kauniilla puheellaan, hän oli mielissään saadessaan hieman loistaa tiedoillaan. Hän vastasi hieman itsetietoisena:

- Se on latinalainen sana, joka merkitsee aurinkoa.
- Aurinkoa! toisti tyttö.
- Se on erään sangen kauniin jousimiehen nimi, joka oli jumala.
- Jumala! toisti taas mustalaistyttö ja hänen äänessään oli mieltävä ja intohimoinen sointu.

Samassa aukeni yksi hänen rannerenkaistaan ja putosi maahan. Gringoire kumartui nopeasti sitä ottamaan. Kun hän nousi, oli tyttö vuohineen kadonnut. Hän kuuli vain lukon raksahduksen. Vieressä oli kai pieni huone, johon vei ovi, joka voitiin sisäpuolelta lukita.

- Onkohan hän edes jättänyt minulle vuodetta? virkkoi filosofimme.

Hän tutki huonetta, mutta ei löytänyt muuta makuupaikkaa kuin pitkänlaisen puukirstun, jonka kansi lisäksi oli veistoksilla koristettu, joten Gringoiresta tuntui melkein samalta, kuin olisi tuntunut Mikromegaksesta, jos hän olisi maannut pitkin pituuttaan Alpeilla.

– No niin, hän sanoi asettuen niin mukavaan asentoon kuin mahdollista. – Täytyy tyytyä. Mutta olipa tämäkin häyö. Vahinko vain; sillä tässä vihkimyksessä rikottuine ruukkuineen oli jotakin naiivia ja vedenpaisumuksentakaaista, joka miellytti minua.

KOLMAS KIRJA

I. Notre-Dame

Pariisin Notre-Dame-kirkko on epäilemättä vieläkin majesteetillinen ja suurenmoinen rakennus. Mutta miten kaunis se vielä vanhoilla päivilläänkin lienee, on kuitenkin vaikeata olla surematta ja suuttumatta, kun katselee niitä lukemattomia muutoksia ja rapistuksia, joita aika ja ihmiset yhdessä ovat tuottaneet tälle kunnianarvoisalle muistomerkillä, häikäilemättä lainkaan Kaarle Suurta, joka laski sen peruskiven, tai Filip Augustia, joka asetti siihen viimeisen.

Tämän tuomiokirkkojemme vanhan kuningattaren otsalla näkee aina kurtun vieressä arven. *Tempus edax, homo edacior.* [Aika on ahnas, ihminen ahnaampi.]

Tämän lauseen tahtoisin mieluummin kääntää: aika on sokea, ihminen on typerä.

Jos meillä olisi aikaa lukijan kanssa yksityiskohtaisesti tarkastaa niitä hävityksen jälkiä, joita tässä vanhassa kirkossa on, lankeisi pienempi osa ajan, suurempi ihmisten, erityisesti taiteilijain niskoille; sanon taiteilijain, sillä kahtena viime vuosisatana on ollut henkilöitä, jotka ovat omaksuneet arkkitehdin nimityksen.

Ensiksikään ei rakennustaiteen historiassa, pysyäksemme muutamissa pääpiirteissä, ole varmaankaan monta kauniimpaa sivua kuin tämä fasadi, jonka muodostaa kolme syvää suippokaariportaalia, kahdenkymmenenkahdeksan koristeellisen, suippokärkisen kuningaskomeron vyö, mahtava keskusruususto, jonka kummallakin puolella sivuakkuna, korkea, kevyt pylvästö apilanlehtikaarekkeineen, joka hoikkine pylväineen kannattaa raskasta tasakattoa, ja lopuksi kaksi synkkää, jykevää tornia liuskakivikattoineen, jotka kaikki yhdessä muodostavat sopusuhtaisen, komean kokonaisuuden viitenä mahtavana kerroksena lukemattomine kuvapatsaineen, veistoksineen ja metallipakotuksineen esittäytyen silmälle suurena mutta selväpiirteisenä joukkona, ja kukin osaltaan mahtavasti vaikuttaen kokonaisuuden rauhalliseen suuruuteen; suunnaton kiveen piirretty sinfonia, niin sanoakseni; samalla kertaa yksityisen miehen ja kokonaisen kansan suurenmoinen teos, samalla yhteys ja moninaisuus, kuten Iliadi ja Romanceros, joiden sisar se on; kokonaisen aikakauden yhteisvoimien ihmeellinen tuote, jonka jokaisessa kivessä näkee työntekijän mielikuvituksen taiteilijan neron hillitsemällä pyrkivän ilmoille tuhansissa muodoissa; lyhyesti, eräänlainen inhimillinen luomus, mahtava ja pelottava samoin kuin jumalallinen, jolta se näyttää lainanneen tuon kaksinkertaisen luonteensa: moninaisuuden ja ikuisuuden.

Ja mitä tässä on sanottu julkisivusta, koskee koko kirkkoa; ja mitä on sanottu Pariisin tuomiokirkosta, koskee kaikkia keskiajan kristillisiä kirkkoja. Kaikki ne polveutuvat tuosta itsestään kasvaneesta, loogisesta ja sopusuhtaisesta taiteesta. Jättiläistä voi mitata isosta varpaasta.

Palatkaamme Notre-Damen julkisivuun sellaisena, kuin sen nykyään näemme, kun hartaana käymme ihaillemaan tuota vakaata ja mahtavaa tuomiokirkkoa, joka saattaa pelon valtaan, puhuaksemme kronikoitsijain sanoilla: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus.* [Joka suuruudellaan saa katsojat pelon valtaan.]

Kolme valitettavaa vajavaisuutta on nykyään tässä julkisivussa: poissa ovat ensiksikin yksitoista-askelmaiset portaot, jotka kohottivat sen maanpintaa korkeammalle, toiseksi alempi rivi kuvanveistoksia, jotka täyttivät portaalien komerot, sekä kolmanneksi ylempi rivi kuvapatsaita, jotka esittivät kahtakymmentäkahdeksaa vanhinta Ranskan kuningasta Childebertistä Filip Augustiin saakka, joilla kaikilla oli valtiopallo kädessä ja jotka täyttivät portaalien yläpuolella olevan komerovyön. [V. 1845, neljätoista vuotta sen jälkeen, kun Hugo oli kirjoittanut romaaninsa, aloitettiin arkkitehtien Viollet-le-Ducin ja Lassusin johdolla Notre-Damen entisöimistyö. Kirkon kärsimät vauriot korjattiin asiantuntevasti ja huolellisesti ja se saatettiin jälleen täysin alkuperäiseen

taiteelliseen asuunsa kuvapatsaineen ja keskitornin huippuineen. Hugon kirpeä arvostelu kirkon kurjasta tilasta antoi varmaan pontta entisöimistöihin ryhtymiselle. – Suomentajan huomautus.]

Portaat on aika haudannut Citén hitaasti mutta varmasti kohoavan kamaran alle. Mutta samalla kun se siten on antanut kiveyksen nousevan vuoksen vallata pala palalta nuo yksitoista porrasta, jotka kohottivat rakennuksen majesteettillista korkeutta, on aika antanut kirkolle ehkä enemmän, kuin mitä se on siltä ottanut, sillä se on antanut julkisivulle tuon vuosisataisen, tumman värin, joka tekee monumentaalisten rakennusten vanhuuden niiden kauneimmaksi ikäkaudeksi.

Mutta kuka on kaatanut nuo kaksi veistokuvariviä? Kuka on jättänyt komerot tyhjiksi? Kuka on suunnitellut keskusportaaliin tuon uuden suippokaariäpäran? Kuka on uskaltanut siihen asettaa nuo raskaat ja mauttomat, Ludvig XV: n tyyliin veistetyt puuovet Biscometten lehtikoristeiden viereen? Ihmiset, meidän aikamme arkkitehdit ja taiteilijat?

Ja jos astumme kirkon sisälle, kuka on kaatanut tuon suunnattoman pyhän Kristofferin, joka on yhtä kuuluisa kuvanveistosten kuin Oikeuspalatsin juhlasali salien, kuin Strassburgin torninhuippu tornien joukossa? Kuka nuo lukemattomat veistokuvat, jotka täyttivät kaikki pylväiden välit sekä kirkon laivassa että kuorissa, polvillaan olevat, seisovat, ratsujen selässä istuvat, miehet, naiset, lapset, kuninkaat, piispat, soturit, kiviset, marmoriset, kultaiset, hopeaiset, vaskiset, vieläpä vahaisetkin, kenelle lankeaa kunnia siitä, että on karkealla kädellä lakaissut pois ne kaikki? Aika se ei ole.

Ja kuka on vaihtanut vanhan goottilaisen alttarin loistavine pyhainjäännöslippaineen tuohon raskaaseen marmorisarkofagiin enkelinpäineen ja pilvineen, joka täällä vaikuttaa joltakin parittomalta näytteeltä Val-de-Grâcesta tai Invalides'ista? Ludvig XIV, joka täyttääkseen Ludvig XIII: n toivomuksen teki tämän mauttomuuden.

Ja kuka on vaihtanut kylmään, valkeaan lasiin nuo moniväriset ikkunaruuudut, jotka saivat isämme mietiskelemään sitä, antaisivatko etusijan pääportaalin yläpuolella olevalle ruusustoikkunalle vai absidin suippokaari-ikkunalle. Ja mitä sanoisi joku kuudennentoista vuosisadan kanttori, jos hän näkisi sen kauniin, keltaisen liimavärin, jolla meidän vandaalimaiset arkkipiisпамme ovat sivelleet tuomiokirkkonsa? Hän muistaisi, että pyöveli siveli tuolla värillä *rikollisten* talot; hän muistaisi Petit-Bourbonin palatsin, joka konnetaabelin petoksen vuoksi maalattiin keltaiseksi "niin vankasti ja perusteellisesti, että on pitänyt värinsä toista sataa vuotta", kuten Sauval sanoo. Hän luulisi, että pyhä paikka on kirottu, ja pakenisi.

Ja jos nousemme tuomiokirkon katolle kiinnittämättä huomiotamme tuhansiin muihin raakalaismaisuuksiin, missä on tuo pieni kaunis torninhuippu, joka kohosi keskeisen ristiholvin kohdalta ja joka yhtä kevyenä ja rohkeana kuin naapurinsa Sainte-Chapellen (samoin raastettu) torninhuippu kohosi taivasta kohden torneja korkeammalle solakkana, terävänä, kaikuvana ja läväistynä? Eräs hyvän maun arkkitehti on sen katkaissut (1787) ja luullut tyydyttävästi peittävänsä haavan tuolla suurella lyjyisellä laastarilapulla, joka muistuttaa padankantta.

Sillä tavalla on keskiajan ihmeellistä taidetta kohdeltu miltei kaikissa maissa ja eritoten Ranskassa. Sen raunioilla voi erottaa kolmenlaisia vaurioita, jotka ovat enemmän tai vähemmän siihen koskeneet: ensiksikin on aika huomaamatta siellä täällä murentanut ja kaikkialla ruostuttanut niiden pintaa; toiseksi ovat uskonnolliset ja valtiolliset vallankumoukset, jotka ovat luonteeltaan sokeita ja kiihkoisia, hurjasti temmeltäen vyöryneet niiden yli, raastaneet rikki niiden kallisarvoisen, kuvia ja veistoksia sisältävän puvun, särkeneet niiden ruusustoikkunat, murtaneet niiden lehtikoriste- ja korkokuva-sarjat, riistäneet niiden veistokuvat milloin hiippojaan, milloin kruunujaan varten; lopuksi nuo yhä eriskummaisemmat ja tyhmemmät muodit, jotka renessanssin vallattomista ja loistavista erehdyksistä saakka ovat seuranneet rakennustaiteen välttämätöntä rappeutumista. Muodit ovat tehneet enemmän vahinkoa kuin vallankumoukset. Ne ovat tunkeutuneet elävään lihaan, käyneet käsiksi itse taiteen selkärankaan, ne ovat leikanneet, vuolleet, hämmentäneet ja surmanneet rakennuksen sekä muodon että sisällön, sekä logiikan että kauneuden. Ja lisäksi ne ovat luoneet sijaan uutta, mitä ei aika eivätkä vallankumoukset ole tehneet. Ne ovat lyhytnäköisesti "hyvän maun nimessä" sovittaneet goottilaisen rakennustaiteen haavoihin kurjat päivän korunsa, todellisen spitaalain

marmorinauhoja, metallihetaleita, munakoristeita, voluutteja, kiehkuroita, poimutelmia, köynnöksiä, kiviliekkejä, pronssipilviä, pulleita amoriineja ja pyyleviä keruubeja, jotka jo Katarina di Medicin rukouskappelissa alkavat turmella taiteen kasvoja ja joihin koko taide pilalle tarveltynein piirtein kaksi vuosisataa myöhemmin heittää henkensä Dubarryn kammiossa.

Kuten sanottu, nykyään rumentavat siis kolmenlaiset hävitykset goottilaista rakennustaidetta: uurteet ja käsnät ulkopinnalla – ajan jäljet; kaikenlaiset väkivaltaisuudet, kolaukset ja säröt – vallankumousten työt Lutherista Mirabeauhon; typistykset, leikkaukset, nivelrikot ja korjaukset – Vitruviuksen ja Vignolan koulun professorien kreikkalaiset, roomalaiset ja barbaariset aikaansaannokset. Tuon uhkean taiteen, jonka vandaalit ovat tuottaneet, ovat akatemit surmanneet. Vuosisatoihin ja vallankumouksiin, jotka kuitenkin hävityksissään osoittavat puolueettomuutta ja suuruutta, on liittynyt kokonainen lauma tutkinnon suorittaneita, patentin saaneita, etuoikeutettuja kouluarkkitehteja, jotka huonolla maullaan ja harkintakyvyllään alentavat kaiken, mihin koskevat, ja vaihtavat goottilaiset pitsikuviot Ludvig XV: n kierukkakoristeihin Parthenonin loiston kirkastamiseksi. Se on aasin potku kuolevalle leijonalle. Vanhaa, kuivettuvaa tammea pistelevät, purevat, kalvavat ja syövät hyönteistoukat.

Miten kaukana onkaan tästä se aikakausi, jolloin Robert Cenalis verratessaan Pariisin Notre-Damea Efeson kuuluisaan Dianan temppeliin, jota vanhat kreikkalaiset niin suuresti ylistivät ja jonka Herostratos on ikuistanut, piti gallialaista tuomiokirkkoa "paljoa loistavampana pituuteen, laajuuteen, korkeuteen ja rakennustapaan nähden"?

Pariisin Notre-Damea ei muuten voi sanoa täydelliseksi, määrättyksi, luokitelluksi rakennusmuistomeriksi. Se ei ole enää romaaninen, se ei ole vielä goottilainen kirkko. Tämä rakennus ei edusta mitään tyyppiä. Pariisin Notre-Damella ei ole, kuten Tournus'n luostarikirkolla, niitä vakavia ja jykeviä hartioita, sitä pyöreää ja leveää holvia, sitä jääkylmää alastomuutta, sitä majesteettillista yksinkertaisuutta, joka ilmenee pyörökaarirakennuksissa. Se ei ole, kuten Bourges'in tuomiokirkko, suippokaaren lapsia, sillä ei ole sen keveitä, moninaisia muotoja, sen ruusustorikkautta, sen tuhansia huippuja ja kärkiä. Mahdotonta on lukea sitä tuohon synkkien, mystillisten, matalien, pyörökaaren ikään kuin maahan painamien kirkkojen vanhaan perheeseen, ellei ota lukuun kattoa; ne ovat miltei egyptiläisiä, kokonaan hieroglyfisiä, papillisia, symbolisia, koristeina runsaammin ruutuja ja vinkuraviivoja kuin kukkia, enemmän kukkia kuin eläimiä, enemmän eläimiä kuin ihmisiä; enemmän piispan kuin arkkitehdin luomia; taiteen ensimmäinen kehitysvaihe, vielä kokonaan teokraattisen ja sotilaallisen järjestyksen läpätunkema ulottaen juurensa bysanttilaiseen keisarikuntaan ja päättyen Vilhelm Valloittajaan. Mahdotonta on myöskään lukea tuomiokirkkoamme tuohon toiseen kirkkoperheeseen, korkeihin, ilmaviin, runsaasti ikkunoin ja veistoksin varustettuihin, jotka suippoine muotoineen kohoavat rohkeasti ilmoihin; poliittisina symboleina kunnallisia ja porvarillisia, taideteoksina vapaita, oikullisia, hillittömiä; taiteen toinen kehitysvaihe, ei enää hieroglyfinen, liikkumaton ja papillinen, vaan taiteellinen, eteenpäin pyrkivä ja kansanomaisen, alkaen ristiretkiltä paluusta ja loppuen Ludvig XI: een. Pariisin Notre-Dame ei ole puhtaasti romaanista rotua, kuten edelliset, eikä puhtaasti arabialaista, kuten jälkimmäiset.

Se on välivaihtelyä. Saksilainen rakennusmestari oli juuri saanut pystyyn laivan ensimmäiset pylväät, kun ristiretkien mukana tullut suippokaari alkoi voittaa alaa ja asettui noille suurille romaanisille pylväänpäille, jotka olivat yksinomaan aiotut kantamaan pyörökaarta. Ja niin rakensi valtaan päässyt suippokaari jäljellä olevan osan kirkkoa. Mutta alussa vielä kokemattomana ja hapuilevana se levittäytyy, vetäytyy takaisin, eikä uskalla vielä kohottaa ilmaihin huippuina ja fiaaleina, kuten se sittemmin niin monessa ihmeellisessä tuomiokirkossa on tehnyt. Voisi sanoa, että se vielä on raskaiden romaanisten pylväiden naapurisuuden vaikutuksen alaisena.

Muuten nämä välivaihtelyiset rakennukset ovat kiinnostavampia kuin uudet tyypit. Ne edustavat taiteen kehityksessä rengasta, jota ilman niitä ei olisi olemassa: suippokaaren oksastusta pyörökaareen.

Pariisin Notre-Dame on erikoisen mielenkiintoinen näyte tästä kehitysvaiheesta. Tuon kunnianarvoisen muistomerkin jokainen seinä, jokainen kivi on sivu ei ainoastaan maan, vaan myös tieteen ja taiteen historiaa. Niinpä esimerkiksi, mainitaksemme vain muutamia pääpiirteitä, pienen Punaisen oven ulottuessa miltei goottilaisen koristelun myöhäisimpiin aikoihin viidennellätoista vuosisadalla ovat keskilaivan pylväät kokonsa ja yksinkertaisen vakavuutensa puolesta peräisin yhtä vanhalta ajalta kuin Saint-Germain-des-Prés'n karolinkilainen luostarikirkko. Voisi melkein uskoa, että näiden pylväiden ja tämän oven välillä on kuusisataa vuotta. Itse hermeetikotkin ovat suuren portaalin symboleissa tavanneet tyydyttävän yhteenvedon tieteestään, jolla Saint-Jacques-de-la-Boucherie-kirkossa oli niin täydelliset hieroglyyfinsä. Siten ovat roomalainen luostarikirkko, filosofinen kirkko, goottilainen taide, saksilainen taide, raskas, pyöreä, Gregorius VII: tä muistuttava pylväs, hermeettinen symboliikka, jolla Nicolas Flamel edelsi Lutheria, paavillinen yhteys, skisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, kaikki yhdessä sulautuneet Notre-Dameksi. Tämä keskeinen emäkirkko on Pariisin vanhojen kirkkojen joukossa eräänlainen kummitus; sillä on pää yhdestä, raajat toisesta, vartalo kolmannesta; vähän jokaisesta.

Toistamme vielä kerran, että nämä sekasikiömäiset rakennukset eivät suinkaan ole taiteilijalle, taiteentutkijalle tai historiankirjoittajalle vähiten kiinnostavia. Ne opettavat meitä näkemään, miten alkuperäistä rakennustaide on. Samoin kuin kyklooppijäännökset, samoin kuin Egyptin pyramidit, samoin kuin Intian jättiläispagodit ne näyttävät näet meille, että rakennustaiteen valtavimmat tuotteet ovat enemmän kokonaisten yhteiskuntien kuin yksityisten luomia, enemmän kokonaisen kansan synnyttämiä kuin neron töitä; pohjasakka, jonka kansakunta jättää jälkeensä; vuosisatojen muodostamia kohokohtia maassa; inhimillisen yhteiskunnan haihtumisen synnyttämiä jätteitä; lyhyesti, muodostumalajeja. Jokainen ajanaalto jättää lietteensä, jokainen rotu kasaa kerrostumansa muistomerkkiin, jokainen yksilö kantaa kivensä. Niin tekevät majavat, niin tekevät mehiläiset, niin tekevät ihmiset. Rakennustaiteen suuri symboli, Baabeli, on mehiläiskeko.

Suuret rakennukset ovat samoin kuin suuret vuoret vuosisatojen työtä. Usein tapahtuu taiteessa muutoksia ennen kuin ne vielä ovat valmiita: *pendent opera interrupta*; töitä jatketaan rauhallisesti muuttuneen taiteen suuntaan. Uusi taide aloittaa siitä, mihin vanha lopetti, juottautuu siihen, yhtäläistyy, kehittää sitä oman mielikuvituksensa mukaan ja valmistaa sen, jos voi. Kaikki käy rauhallisesti ja hiljaa, ilman hämmennystä, ilman ponnistusta, ilman taantumusta, luonnonlain välttämättömyydellä. Se on jälkioksastusta, mahlan virtailemista, kasvua, joka alkaa uudelleen. Nämä eri taidesuuntien toisiaan seuraavat kerrokset eri korkeudella vanhoissa muistomerkeissä antaisivat aihetta paksuihin teoksiin, usein ihmiskunnan yleiseen historiaan. Ihminen, taiteilija, yksilö häviävät noihin suuriin luomiin, jotka ovat vailla tekijännimeä; ne ovat inhimillisen älyn keräytymiä, joissa se täydentää itseään. Aika on arkkitehti, kansa on muurari.

Kristillinen eurooppalainen rakennustaide, tuo itämaisten suurten rakennusten nuorempi sisar, pysyäksemme nyt vain siinä, muistuttaa suunnatonta vuorimuodostusta, joka jakautuu kolmeen tarkasti rajoitettuun päällekkäiseen kerrostumaan: [Sitä nimitetään myös paikan, ilmanalan ja muiden seikkain mukaan lombardialaiseksi, saksilaiseksi ja bysanttilaiseksi. Ne ovat neljä samankaltaista sisarusarkkitehtuuria, joilla kullakin on oma erikoinen luonteensa, mutta jotka perustuvat samaan periaatteeseen: pyörökaareen.

Facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem, jne.

roomaaniseen, goottilaiseen ja renessanssikerrostumaan, jota me mieluummin nimittäisimme kreikkalais-roomalaiseksi. Roomalainen kerros, joka on vanhin ja kauimmas taaksepäin ulottuva, on pyörökaaren hallussa, joka kreikkalaisen pylvään kannattamana ilmestyy uudelleen päivänvaloon uudenaikaisessa ja ylimmässä renessanssin kerroksessa. Suippokaan on kummankin välissä. Ne rakennukset, jotka kuuluvat yksinomaan johonkin näistä kolmesta kerroksesta, ovat täydelleen

eriäviä toisista kerroksista ja muodostavat oman, täydellisen järjestelmänsä. Sellainen on Jumièges'in luostarikirkko, sellainen on Reimsin tuomiokirkko, sellainen Orléans'in Sainte-Croix. Mutta nuo kolme kerrostumaa sekoittuvat ja yhtyvät reunoistaan, kuten värit sateenkaudessa. Siitä nuo yhdistetyt rakennukset, vaihdetyylin rakennukset. Toisilla niistä on roomalaiset jalat ja kreikkalais-roomalainen pää, vartalon ollessa goottilainen. Se johtuu siitä, että niitä on rakennettu kuusisataa vuotta. Tämä laji on harvinainen. Etampes'in linnoitustorni kuuluu niihin. Mutta kahden kerroksen sekoitus on tavallisempi. Niihin kuuluu Pariisin Notre-Dame, suippokaarirakennus, joka ensimmäisine pylväineen ulottuu siihen roomaaniseen kerrokseen, jossa Saint-Denis'n portaalien ja Saint-Germain-des-Prés'n keskilaivan juuret ovat. Niihin kuuluu Bochervillen puoligoottilainen kapitulisali, jossa roomalainen kerros ulottuu vyötäisiin saakka. Niihin kuuluu Rouenin tuomiokirkko, joka olisi kokonaan goottilainen, ellei sen keskitornin huippu kylpisi renessanssin vyöhykkeessä. [Tämän torninhuipun poltti salama v. 1823.]

Muuten koskevat kaikki nämä vaihtelut, kaikki nämä erilaisuudet ainoastaan rakennusten ulkokuorta. Taide on vaihtanut nahkaa, mutta kristillisen kirkon perustus pysyy aina samana. Aina sama sisustan pohjasuunnitelma, sama osien looginen järjestely. Olkoon tuomiokirkon koristeilla ja veistoksilla minkä muotoinen viitta tahansa, aina sen pohjana ja ituna on roomalainen basilika. Se kehittyy aina samojen lakien mukaisesti. Säännöllisesti leikkaa kaksi laivaa toisiaan muodostaen ristin; perimmäinen absiidiksi pyöristynyt pää muodostaa kuorin; ja molemmin puolin on pylväillä erotettuja sivulaivoja tai matalia sivuosia kappeleita ja hautakammioita varten. Siitä lähtien vaihtelee kappeliin, portaalien, tornien ja huippujen luku äärettömästi aina vuosisatojen, kansojen ja taiteen mielikuvituksen mukaan. Kun jumalanpalveluksen tarpeet vain tyydytetään, menettelee rakennustaide muuten miten haluaa. Kuvanveistoksia, ikkunoita, ruusustoja, lehtikoristeita, huippukoristuksia, pylväänpäitä, korkokuvia, kaikkia kuvitteitaan se sommittelee ja yhdistää siihen kaavaan, joka sopii sen tarkoituksiin. Siitä tuo ääretön ulkonainen moninaisuus näissä rakennuksissa, joiden sisustassa vallitsee täydellinen yhtenäisyys ja järjestys. Puun runko ei muutu, latva vaihtelee lakkaamatta.

II. Pariisi linnun silmillä nähtynä

Olemme koettaneet lukijalle kuvata ihanaa Notre-Damea sen alkuperäisessä asussa. Olemme lyhyesti luetelleet suurimman osan niistä kauneuksista, jotka se viidennellätoista vuosisadalla omisti. Mutta emme ole maininneet parasta: sitä näköalaa yli Pariisin, joka sen torneista avautui.

Kun kauan kavuttuaan pimeitä kiertoportaita, jotka kohtisuoraan nousevat pitkin tornin paksua muuria, viimein saapui toiselle noista korkeista, valossa ja ilmassa kylpevistä katoista, avautui silmien eteen ihana näköala joka taholle, aivan erikoinen näytelmä, josta helposti voivat saada käsityksen ne lukijat, joilla on ollut onni nähdä joku täydellinen, läpeensä goottilainen kaupunki, joku niistä harvoista, joita vielä on jäljellä, Nürnberg Baijerissa, Vittoria Espanjassa, tai joku vielä pienemmistä, mikäli ne ovat hyvin säilyneet, kuten Vitre Bretagnessa tai Nordhausen Preussissa.

Pariisi kolmesataaviisikymmentä vuotta sitten, viidennentoista vuosisadan Pariisi, oli jo jättiläiskaupunki. Me pariisilaiset erehdymme tavallisesti siitä alasta, jonka sen luulemme sen jälkeen vallanneen. Pariisi ei ole Ludvig XI: n ajoista lähtien kasvanut juuri enemmällä kuin kolmanneksella. Se on varmaankin menettänyt paljon enemmän kauneutta kuin kasvanut kokoa.

Pariisi syntyi, kuten tiedetään, vanhalle Citén saarelle; joka on kehdon muotoinen. Tämän saaren ranta oli sen ensimmäisenä ympäröimurina, Seine sen ensimmäisenä vallihautana. Pariisi jäi useiksi vuosisadoiksi saareksi, jonne vei kaksi siltää, toinen pohjoisesta, toinen etelästä; molempain siltain päät olivat samalla sen portteja ja linnoituksia: Grand-Châtelet oikealla ja Petit-Châtelet vasemmalla rannalla. Jo ensimmäisen kuningassuvun aikana laajeni Pariisi joenhaarain yli ahtauden ja liikennevaikeuksien vuoksi. Nyt alkoi sekä suuren että pienen Châtelet'n ulkopuolelle kasvaa avoimelle kentälle sekä pohjoiseen että etelään ympäröimuri valleineen ja torneineen. Tästä vanhasta vallituksesta oli vielä viime vuosisadalla jäljellä joitakin jäännöksiä; nykyään on paitsi muistoa jäljellä ainoastaan muutamia nimiä, kuten Baudets- eli Baudoyer-portti, *Porta Bagauda*. Kaupungin sydäimestä alati ulospäin virtaava talojen tulva paisuu viimein ympäröimurin yli, kalvaa, kuluttaa ja lakaisee sen pois. Filip August rakentaa uuden padon tulvaa vastaan. Hän sulkee Pariisin korkeiden ja lujien tornien muodostamaan ympyräkehään. Enemmän kuin vuosisadan ajan ovat talot sullottuina tähän altaaseen niinkuin vesi patoon. Ne kasvavat korkeammiksi, latovat kerroksen toisensa päälle, nousevat toistensa olkapäille ja kurottautuvat ylöspäin, kuten kaikki pidätetyt voimat; jokainen koettaa kohottaa päänsä muita ylemmäksi saadakseen hiukan ilmaa. Katu käy yhä syvemmäksi ja kapeammaksi; kaikki aukiot katoavat. Viimein nousevat talot Filip Augustin muurin yli ja leviävät iloisena sekamelskana karkulaisten tavoin lakeudelle. Siellä ne levittäytyvät, raivaavat itselleen puutarhoja ja asettautuvat yleensä niin mukavasti kuin mahdollista. Jo v. 1367 ovat esikaupungit siinä määrin laajentuneet, että uusi ympäröimuri on välttämätön, ainakin oikealla rannalla. Kaarle V rakensi sen. Mutta sellainen kaupunki kuin Pariisi on alati kasvava virta. Ainoastaan sellaisista kaupungeista tulee pääkaupunkeja. Ne ovat niitä viemäreitä, joihin johtavat maan kaikki maantieteelliset, poliittiset, siveelliset ja älylliset rinteet, kansan kaikki luonnolliset vieremät; sivistyksen lähteitä, niin sanoakseni, joihin kertyy ja joista pulppuilee lakkaamatta, pisara pisaralta, vuosisata vuosisadalta kauppa, teollisuus, äly, asutus, koko kansakunnan voima, elämä ja sielu. Kaarle V: n ympäröimurin kävi siis samoin kuin Filip Augustin rakennuttaman: jo viidennentoista vuosisadan lopulla asutus tulvi sen yli, ja esikaupunki laajeni edelleen. Kuudennella toista näyttää siltä kuin muuri vetäytyisi yhä kauemmas taaksepäin vanhaan kaupunkiin, siinä määrin paisuu ja tihenee uusi. Viidennellätoista vuosisadalla, pysähtyäksemme tähän, oli Pariisi siis kuluttanut kolmet samankeskiset ympäröimurit, joiden siemenet Julianus Apostatan aikoina olivat suuri ja pieni Châtelet. Tuo kasvava kaupunki oli särkenyt neljä ympäröimuriansa toisen toisensa jälkeen, niinkuin kasvava lapsi vuoden vanhat vaatteensa. Ludvig XI: n aikana nähtiin tässä talomeressä siellä täällä vanhoja torninraunioita, jätteitä muinaisista

muureista jonkinlaisena kukkulakruununa tulvan aikana, saarina vanhasta, uuden alle hautautuneesta Pariisista.

Sen jälkeen on Pariisi yhä edelleen muuttunut, onnettomuudeksi meidän silmissämme, mutta se on noussut vain yhden ympäröimurin yli, Ludvig XV: n, tuon kehnon murin, joka on sen kuninkaan arvoinen, joka sen rakensi, ja sen runoilijan, joka siitä lauloi:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.

[Pariisia ympäröivä muuri saa Pariisin napsimaan.]

Viidennellätoista vuosisadalla oli Pariisi vielä jaettuna kolmeen täysin erilaiseen ja eristettyyn kaupunkiin, joilla kullakin oli oma muotonsa, omat omituisuutensa, omat tapansa ja tottumuksensa, omat etuoikeutensa, oma historiansa: Citéhen, Yliopistoon ja Kaupunkiin. Cité, joka oli Seinen saarella, oli vanhin, pienin ja molempain toisten äiti sijaiten niiden välissä niin kuin pieni vanha rouva kahden suuren ja kauniin tyttären keskellä, jos meidän sallitaan tehdä tämä vertaus. Yliopisto käsitti vasemman Seinen rannan Tournellesta Nesle-torniin, jotka kohdat nykyisessä Pariisissa vastaavat viinihalleja ja rahapajaa. Sen ympäröimuri leikkasi siis melkoisen alan siitä lakeudesta, jolle Julianus oli rakentanut kylpylänsä, ja sulki piiriinsä myös Sainte Genevièven mäen. Korkein kohta tätä muurikaarta oli Papale-portti, joka oli suunnilleen sillä kohdalla, missä nykyään on Panthéon. Kaupunki, joka oli suurin Pariisin kolmesta osasta, käsitti oikealla rannalla olevan alueen. Sen rantakatu kulki Seinen vartta Tour de Billystä Tour du Bois'han, se on, siitä paikasta, missä Grenier d'abondance nykyään on, Tuilerieoihin. Niitä neljää kohtaa, joissa Seine leikkasi pääkaupungin ympäröimurin, Tournelle ja Tour de Nesle vasemmalla, Tour de Billy ja Tour de Bois oikealla rannalla, nimitettiin *Pariisin neljäksi torniksi*. Kaupunki ulottui kauemmaksi tasangolle kuin Yliopisto. Kaupungin ympäröimurin (Kaarle V: n) kulminatiokohta oli Saint-Denis- ja Saint-Martin-porttien vaiheilla, joiden asema ei ole muuttunut.

Kuten sanottu, oli kukin näistä Pariisin kolmesta suuresta osasta kaupunki, mutta liian omalaatuinen kaupunki ollakseen täydellinen, kaupunki, joka ei voinut tulla toimeen ilman noita kahta muuta. Niiden ulkomuotokin oli aivan erilainen. Cité oli täynnä kirkkoja, Yliopisto kouluja, Kaupunki palatseja. Jättääksemme vanhan Pariisin toisarvoiset erikoisuudet ja vero-oikeuden oikut, tahdomme vain aivan yleisesti ilman kunnallisen oikeuskielenkäytön runsaita yksityisseikkoja sanoa, että saari kuului piispalle, oikea ranta kauppiaskunnan esimiehelle, vasen ranta rehtorille. Kaikki yhteensä kuului Pariisin kaupunginvoudin hallintoon, joka oli kuninkaallinen eikä kunnallinen virkamies. Citéllä oli Notre-Dame, Kaupungilla Louvre ja Hôtel-Dieu, Yliopistolla Pré-aux-Clercs. Ylioppilaiden rikoksia vasemmalla rannalla tuomittiin saaren Oikeuspalatsissa, mutta tuomiot pantiin täytäntöön oikealla rannalla Montfauconissa, ellei rehtori, joka tunsu Yliopiston voimakkaaksi ja kuninkaan heikoksi, puuttunut asiaan; sillä ylioppilaiden etuoikeuksiin kuului riippua hirressä kotonaan.

Suurin osa näistä etuoikeuksista, joita oli parempiakin kuin äsken mainittu, oli hankittu kuninkaalta kapinain ja väkivaltaisuuksien avulla. Se on tuo ikivanha marssi: "kuningas myöntyy, kun kansa sy'äntyy". On olemassa vanha asiakirja, joka naiivilla avomielisyydellä ilmaisee oikean asianlaidan; – *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*. [Kansalaiset osoittavat kuninkaalle uskollisuutta, jonka kuitenkin kapinat ovat toisinaan katkaisseet tuottaen suuren joukon etuoikeuksia.]

Viidennellätoista vuosisadalla huuhteli Seine viittä saarta Pariisin ympäröimurin sisäpuolella: Louviers'ta, jossa siihen aikaan vielä kasvoi puita, mutta jossa nykyään on vain puuta, Île aux Vaches'ia ja Île Notre-Damea, jotka molemmat olivat autioita, lukuunottamatta muuatta vanhaa rauniota, ja kuuluivat piispalle (seitsemännellätoista vuosisadalla nämä kaksi saarta yhdistettiin yhdeksi ja rakennettiin, ja sen nimi on nykyään Saint-Louis); ja lopuksi Citétä ja sen vasemmassa kärjessä pientä Passeur-aux-Vaches'ia, joka nykyään on Pont-Neufin kiviarkkujen alla. Citéllä oli silloin viisi siltaa: kolme oikealla puolella, kiviset Pont Notre-Dame ja Pont-au-Change sekä puinen Pont-aux-Meuniers; kaksi vasemmalla, kivinen Petit-Pont ja puinen Pont Saint-Michel; kaikki täynnä

rakennuksia. Yliopistolla oli kuusi Filip Augustin rakennuttamaa porttia. Ne olivat Tournelle-tornista lukien: Porte Saint-Victor, Porte Bordelle, Porte-Papale, Porte-Saint-Jacques, Porte Saint-Michel ja Porte Saint-Germain. Kaupungilla oli kuusi Kaarle V: n rakennuttamaa porttia. Ne olivat Billy-tornista lukien: Porte Saint-Antoine, Porte du Temple, Porte Saint-Martin, Porte Saint-Denis, Porte Montmartre ja Porte Saint-Honoré. Kaikki nämä portit olivat hyvin varustettuja ja myös kauniita, mikä ei suinkaan häpäise voimaa. Leveä ja syvä vallihauta, jossa talvisateiden aikana kävi voimakas virta, huuhteli vallien juurta ympäri koko Pariisin. Seisestä saatiin niihin vettä. Yöksi suljettiin portit, varustettiin joki kaupungin kummassakin päässä paksuilla rautaketjuilla, ja Pariisi nukkui turvassa.

Linnun silmillä nähtynä näytti jokainen näistä kolmesta kaupunginosasta selvittämättömältä rykelmältä mitä omituisimmin sotkeutuneita katuja. Ensi silmäyksellä näki kuitenkin heti, että nämä kolme osaa muodostivat kokonaisuuden. Näki heti kaksi pitkää samansuuntaista katua, jotka keskeytymättä ja miltei suoraan pohjoisesta etelään kohtisuoraan Seineä vastaan halkaisivat nuo kolme kaupunkia päästä päähän, sitoivat ja sekoittivat ne yhteen, lakkaamatta vuodattivat ja ammensivat toisen väestöä toiseen ja tekivät noista kolmesta yhden kaupungin. Ensimmäinen näistä kaduista kulki Saint-Jacques-portista Saint-Martin-portille. Sen nimi oli Yliopistossa Rue Saint-Jacques, Citéssä Rue de la Juiverie, Kaupungissa Rue Saint-Martin. Se kulki joen poikki kahdessa kohdassa nimellä Petit-Pont ja Pont Notre-Dame. Toinen, jonka nimi oli vasemmalla rannalla Rue de la Harpe, saarella Rue de la Barillerie, oikealla rannalla Rue Saint-Denis, toisen Seinen haaran kohdalla Pont Saint-Michel, toisen Pont-au-Change, kulki Yliopiston Saint-Michel-portilta Kaupungin Saint-Denis-portille. Muuten olivat ne monista eri nimistään huolimatta vain kaksi katua, Pariisin kaksi emäkatua, sen vähemmät, sen valtimot, joista tuon kolmiosaisen kaupungin muut suonet ammensivat tai joihin ne tyhjensivät sisältönsä.

Paitsi näitä kahta valtakatua, jotka halkaisivat Pariisin sen koko leveydeltä ja olivat yhteisiä koko kaupungille, oli Kaupungilla ja Yliopistolla kummallakin oma suuri pääkatunsa, joka halkaisi ne koko pituudeltaan Seinen suuntaisena ja kohtisuorassa noita kahta valtimokatua vastaan. Niinpä saattoi Kaupungissa kulkea suoraviivaisesti Saint-Antoine-portilta Saint-Honoré-portille, Yliopistossa Saint-Victor-portilta Saint-Germain-portille. Nämä neljä ristikkäin kulkevaa suurkatua muodostivat sen pohjakudoksen, jolle Pariisin sokkeloinen katuverkko muotoutui. Tässä joka suunnalle haarautuvain kuteiden verkossa erotti, jos sitä lähemmin tarkasteli, kaksi kimppua suuria katuja, jotka Yliopistossa ja Kaupungissa säteittäin kulkivat silloilta porteille.

Tästä mittausopillisesta pohjakaavasta on vieläkin yhtä ja toista jäljellä.

Minkä näyn tarjosi nyt tämä kaikki Notre-Damen tornista katsottuna vuonna 1482? Koetamme antaa siitä kuvauksen.

Kun katselija hengästyneenä pääsi ylös, hän näki aluksi sekavan vyyhdin kattoja, savupiippuja, katuja, siltoja, toreja ja torninhuippuja. Kaikki pisti silmään yhtäikaa, porraspäät, suippokatto, riipputorni, kivi pyramidit yhdenneltätoista vuosisadalta, liuskakiviobeliski viidenneltätoista, pyöreä ja alaston linnantorni, nelikulmainen ja koristettu kirkontorni, suuri, pieni, raskas, ilmava. Katse harhaili kauan tässä labyrintissä, jossa ei ollut mitään, jolla ei olisi ollut omituisuuttaan, merkitystään, erikoisuuttaan, kauneuttaan, ei mitään pienimmästä talosta alkaen maalattuine ja koristettuine päätyineen, mataline portteineen, ulkonevine yläkerroksineen kuninkaalliseen Louvreen saakka, jossa silloin oli sarja torneja; ei mitään, jossa ei olisi ollut taidetta. Kun silmä alkoi tottua tuohon talojen kaaokseen, olivat huomattavimmat ryhmät, mitkä se erotti, seuraavat.

Ensiksi Cité. "Citén saari", sanoo Sauval, jolla kaiken sanapaljouden joukossa on joskus sattuviakin lausetapoja, "Citén saari on suuren, Seinen mutaan vajonneen laivan muotoinen". Kuten mainitsimme, oli tämä laiva viidenneltätoista vuosisadalla kiinnitetty molempiin rantoihin viidellä sillalla. Tämän laivan muoto ei ollut jäänyt huomaamatta vaakunatieteilijöiltäkään, sillä siitä, eikä normannien piirityksestä, on peräisin laiva Pariisin vanhassa vaakunakilvessä, kuten Favyn ja Pasquier osoittavat. Sille, joka osaa selittää vaakunakilpeä, se on algebraa, kieltä. Koko myöhemmän keskiajan historia on kirjoitettu vaakunakilpiin, samoin kuin varhemman keskiajan

historia romaanisten kirkkojen symboliikkaan. Läänityslaitoksen hieroglyfit seuraavat teokratian hieroglyfejä.

Ensimmäisenä pisti siis silmään Cité, keula länteen, perä itään päin. Kun kääntyi keulaan päin, näki edessään lukemattoman joukon vanhoja kattoja, joiden yläpuolelle kohosi Sainte-Chapellen leveä, pyöristetty lyijykatto muistuttaen tornilla varustettua elefantinselkää. Mutta tämä torni oli rohkein, hienoin, vaimein ja ilmavin torninhuippu, mikä milloinkaan on antanut taivaan loistaa suippokaarikeliansa lävitse. Aivan Notre-Damen edessä päättyi kolme katua tuomiokirkon toriin, joka oli kaunis, vanhojen rakennusten reunustama. Tämän torin eteläpäässä näkyi Hôtel-Dieun synkkä, ajan kolhima julkisivu, samalla kun oikealla, vasemmalla, idässä, lännessä tätä Citén verrattain ahdasta piiriä kohosi sen kahdenkymmenenyhden kirkon tornit ja huiput, noiden kaiken ikäisten, muotoisien ja kokoisten kirkkojen Saint-Denys-du-Pas'n, *carcere Glaucin'in* matalasta ja madonsyömästä romaanisesta kellotornista Saint-Pierre-aux-Boeufs'in ja Saint-Landryn neulanhienoihin huippuihin saakka. Notre-Damen takana oli pohjoisessa luostari goottilaisine kaarikäytävineen, etelässä piispan puolittain romaaninen palatsi ja idässä autio rantapenger. Tässä talopaljoudessa saattoi silmä vielä noista korkeista, läväistyistä kivihiipoista, jotka koristivat palatsien ylimpiä kattoikkunoita, erottaa sen palatsin, jonka kaupunki Kaarle VI: n hallitessa oli antanut Juvénales Ursins'ille; edelleen hieman etäämpänä tervatut parakit Marché-Palus-torilla; vielä etäämpänä Saint-Germain-le-Vieux'n uuden absiidin, jota vuonna 1458 pidennettiin Febves-kadulle päin; siellä täällä väkeä jollakin pienellä torilla; häpeäpaalun jossakin kadunkulmassa; kaistaleen Filip Augustin kaunista katukiveystä, oivallisia, hevosenkavioita varten uurrettuja paasia, jotka oli asetettu keskelle katua ja jotka kuudennellatoista vuosisadalla vaihdettiin vaivaisiin pikkukiviin, ns. liigan kiveykseen; edelleen aution takapihan, jossa oli tuollaiset läväistyt portaat, joita rakennettiin viidennellatoista vuosisadalla ja joista voi vielä nähdä näytteen Bourdonnais-kadulla. Lopuksi näkyi saaren länsiosassa Sainte-Chapellen oikealla puolen kohoavan Oikeuspalatsin torniryhmä joen vartta pitkin. Kuninkaallinen puutarha, jonka hallussa oli Citén läntinen niemi, peitti puineen näkyvistä Paimensaaren. Joesta ei näkynyt mitään puolelta mitään Notre-Damen tornista katsoen: Seine oli siltain, sillat talojen peitossa.

Ja kun katse sivuutti nämä sillat, joiden rakennusten kosteuden homehduttamat katot vivahtivat vihreälle, ja kääntyi vasemmalle Yliopistoon päin, oli ensimmäinen rakennus, jonka se kohtasi, paksu ja matala kimppu torneja, Petit-Châtelet, jonka ammottava portti nieli Petit-Pont'in eteläpäin. Jos se sitten kulki joenvartta idästä länteen, Tournellesta Nesle-torniin päin, näki se pitkän rivin taloja, joissa oli koristetut kattohirret ja maalatut ikkunat ja jotka kerros kerrokselta ulkonivat kadulle, loppumattoman vinkuran porvarillisia päätyjä, joiden jonon usein katkaisi kadun pää, silloin tällöin myös suuri kivipalatsi julkisivuineen tai kulmauksineen, joka pihoineen ja puutarhoineen, kylki- ja päärakennuksineen levittäytyi mukavasti tuon yhteenpuristetun talorahvaan keskellä, aivan kuin kartanonherra talonpoikain joukossa. Näitä palatseja oli rantakadun varrella viisi, kuusi, Logis de Lorrainesta, joka bernhardilaisuostarin kanssa jakoi suuren, lähinnä Tournelle-tornia sijaitsevan korttelin, Hôtel de Nesleen, jonka päätorni oli Pariisin rajana sillä suunnalla ja jonka terävä katto kolme kuukautta vuodesta mustine kolmioineen leikkasi kaistan laskevan auringon tulipallosta.

Tämä Seinen ranta oli muuten se, joka vähimmin muistutti kauppakaupunkia. Ylioppilaat pitivät siellä pahempaa melua kuin käsityöläisoppipojat, ja varsinaista rantakatua ei ollut muuta kuin Saint-Michel-sillan ja Nesle-tornin välillä. Muu osa Seinen rantaa oli osaksi, kuten bernhardilaisuostarin toisella puolen, alastonta hietikkoa, osaksi, kuten noiden kahden sillan välissä, rykelmä taloja, jotka seisoivat jalat vedessä. Pesijättäret siellä pitivät kovaa melua, huusivat, mekastivat, nauroivat, lauloivat ja hakkasivat kovasti vaatteitaan aivan kuin meidänkin päivinäimme. Se ei ole pienintä iloa Pariisissa.

Yliopisto näytti kiinteältä ryhmältä. Laidasta laitaan muodosti se samankaltaisen, suljetun kokonaisuuden. Nuo tuhannet, tiheään ahdetut, terävät, toisiinsa yhtyvät, samojen mittausopillisten muotojen hallitsemat katot näyttivät ylhäältä katsoen saman aineen kiteytymiltä. Katujen oikulliset

uurrokset eivät jakaneet tätä talojoukkoa kovinkaan erilaisiin osiin. Neljäkymmentäkaksi koulua oli verrattain säännöllisesti jakautunut ja niitä oli kaikkialla. Näiden kauniiden rakennusten moninaisin muodoin vaihtelevat päädyt olivat saman taiteen tuotteita kuin ne yksinkertaiset porvaristalot, joiden yli ne kohosivat, eivätkä oikeastaan olleet muuta kuin saman mittausopillisen kuvion neliömäistä ja kuutiomaista monistamista. Ne rikastuttivat siis kokonaisuutta häiritsemättä sitä, täydensivät kuormittamatta sitä liiksi. Mittausoppi on sopusointua. Jokin kaunis palatsi pisti siellä täällä esille vasemmalta reunalta maalauksellisten porvaristalojen välistä, esimerkiksi Logis de Nevers, Logis de Rome, Logis de Reims, jotka kaikki nyt ovat hävinneet, sekä Hôtel de Cluny, joka taiteilijan lohduksi vielä on jäljellä, mutta jonka torni jokin vuosi sitten niin päättömästi tyvistettiin. Roomalainen, kaunis pyörökaaripalatsi Clunyn lähellä oli Julianuksen kylpylä.

Siellä näkyi myös kirkkoja, joiden kauneus oli ankarampaa ja suuruus vakavampaa kuin palatsien, mutta jotka olivat silti yhtä kauniita, yhtä uhkeita. Ne, jotka ensinnä kiinnittivät huomion puoleensa, olivat bernhardilaiskirkko kolmine torneineen, Sainte-Geneviève, jonka nelikulmainen, säilynyt torni saa meidät sitä enemmän kaipaamaan sen häviämistä; Sorbonne, puoliksi koulu, puoliksi luostari, jonka ihana päälaiva vieläkin on jäljellä; mathuriinien kaunis nelisivuinen luostari, sen naapuri Saint-Benoît, jonka raunioille on tämän kirjan seitsemännen ja kahdeksannen painoksen välillä ehditty pystyttää teatteri; Kordelieri-kirkko kolmine suunnattomine rinnakkaisine päätyineen; ja augustiinilaiskirkko, jonka kevyt tornihuippu kohoaa lähinnä Nesle-tornia talojoukon yli lännestä lukien. Koulut, jotka muodostavat yhdyssiteen luostarin ja maailman välille, olivat tuossa monumentaalisessa sarjassa palatsien ja kirkkojen keskivälillä: ne olivat ankaria kaikessa loistossaan, kohtuullisempia kuvakoristelussaan kuin palatsit eivätkä niin vakavia rakennustaiteessaan kuin luostarit. Onnettomuudeksi ei ole jäljellä mitään näistä rakennuksista, joissa goottilainen taide niin onnellisesti kulki tuhlaavaisuuden ja säästäväisyyden keskitietä. Kirkot (ja niitä oli Yliopistossa paljon ja kaikki loistavia ja peräisin rakennustaiteen kaikilta ikäkausilta Saint-Julienin pyörökaarista Saint-Séverinin suippokaariin saakka) hallitsivat kaikkea ja puhkaisivat ikään kuin sopusointulisänä tämän sopusoinnun keskellä talonpäätyjen vaihtelevan joukon runsaasti koristetuilla, läväistyillä torninhuipuillaan ja siroilla fiaaleillaan, joiden viivat olivat vain katon terävän kulman komeata liioittelua.

Yliopiston maaperä oli vuorista. Pyhän Genovevan vuori muodosti sen kaakkoisosassa mahtavan mäen, ja se näky, jonka se tarjosi Notre-Damen tornista, oli näkemisen arvoinen: joukko ahtaita ja mutkittelevia katuja (nykyään *le pays latin* [latinalaismaa]), joiden varsilla rykelmä taloja, joita kukkulan huipulta ulottui rinteitä pitkin joka suunnalle aina veden rajaan saakka ja joista osa näytti putoavan, toinen osa vaivalloisesti pyrkivän ylöspäin rinnettä pitkin ja kaikki tarrautuvan kiinni toisiinsa. Tuhansien mustien pilkkujen lakkaamaton liike maassa sai kaiken liikkumaan silmissä. Se oli väen vilinä kaduilla ylhäältä nähtynä.

Näiden kattojen, näiden torninhuippujen, näiden lukemattomien, vaihtelevien, Yliopiston ääriiviivaa niin omituisesti taivuttelevien, vääntelevien ja mutkistuttavien rakennusmuotojen aukeamissa näki lopuksi siellä täällä kaistan rappeutunutta muuria, pyöreän tornin, ampuma-aukoilla varustetun kaupunginportin: se oli Filip Augustin ympärystymuuri. Sen takaa aukeni vihertäviä, teiden leikkaamia niittyjä, jotka häipyivät kaukaisuuteen ja joilla vielä siellä täällä näkyi jokin esikaupungin talo, mutta yhä harvemmassa, kuta kauemmas tultiin. Muutamilla näistä esikaupungeista oli jonkin verran merkitystä. Niitä oli ennen kaikkea Tournelle-tornista lukien Saint-Victorin kauppala holvattuine, Bièvren yli johtavine siltoineen, luostareineen, jossa oli Ludvig Paksun hautapatsas, *epitaphium Ludovici Grossi*, ja kirkkoineen, jossa oli kahdeksankulmainen torninhuippu ja neljä pienempää tornia sen ympärillä ja joka oli peräisin yhdenneltätoista vuosisadalta (sellaisen näkee vielä Étampes'issa); ja Saint-Marceaurin kauppala, jossa jo oli kolme kirkkoa ja luostari. Jos jätti gobeliinitehtaan neljine valkeine muureineen vasemmalle, näki edessään Saint-Jacques'in kaupungin, kauniisti koristettu kiviristi pienellä torillaan, Saint-Jacques du Haut-Pas-kirkon, joka siihen aikaan oli ihana goottilainen suippokaarikirkko, Saint-Magloiren, kauniin, neljänneltätoista vuosisadalta

polveutuvan temppelin, jonka Napoleon muutti heinäladoksi, sekä Notre-Dame des Champs'n bysanttilaisine mosaiikkeineen.

Lakeudella näkyi lopuksi kartusiiniluostari, komea, Palais de Justicen ikäinen rakennus pienine puutarhoineen, ja Vauvert'in huonomaineiset rauniot, ja kun jätti luostarin vasemmalle, Saint-Germain-des-Prés'n kolme romaania tornia. Sen takana sijaitsi Saint-Germainin kauppala, jossa oli viisitoista tai kaksikymmentä katua ja joka oli jo koko suuri kunta. Sen yhtä kolkkaa koristi Saint-Sulpicen terävä kellotorni. Aivan sen vieressä näkyi Saint-Germainin markkinapaikkaa ympäröivä nelikulmainen muuri, samalla paikalla, missä nyt on kauppatori; edelleen apotin kaakinpuu, pieni, sievä, keilanmuotoisella lyijykatonalla varustettu torni. Hieman kauempana oli tiilitehdas ja Rue du Four, joka vei kauppalan yhteiseen leipomoon, tuulimylly mäellensä, ja spitaalisairaala, yksinäinen ja yleisesti kammoksuttu pieni rakennus. Mutta ennen kaikkea ja kauimmin kiinnitti huomiota puoleensa itse luostari. Sillä varmaa on, että tämä rakennusryhmä, jolla sekä luostarina että herraskartanona oli ylhäinen leima, tämä apotinpalatsi, josta Pariisin piispat pitivät kunniana saada yösijan, tämä ruokasali, jolle arkkitehti oli antanut tuomiokirkon muodon ja kauneuden ja samalla sen muhkean otsikkoruususton, tämä Pyhälle Neitsyelle vihitty kappeli, tämä monumentaalinen makuuhuonerakennus, nämä laajat puutarhat, tämä nostoristikko, tämä nostosilta, tämä ampuma-aukoilla varustettu ympäröivä muuri, joka loi varjonsa ympäröivien niittyjen vehreyteen, nämä pihat, joilla liikkui rautapukuisia sotilaita ja kultaviittäisiä kirkonmiehiä, tämä kaikki ryhmittyneenä kolmen korkean, goottilaisella absiidilla lepäävän pyörökaaritornin ympärille, muodosti muhkean taulun taivaanrannalla.

Kun Yliopistoa kylliksi tarkastettuaan viimein kääntyi oikeata rantaa, Kaupunkia kohden, muutti näky äkkiä muotoaan. Vaikka se olikin paljoa suurempi kuin Yliopisto, ei se muodostanut yhtä ehjää kokonaisuutta. Ensi silmäyksellä näytti se jakautuvan useampaan jyrkästi toisistaan eroavaan ryhmään. Ensinnä näkyi idässä, siinä kaupunginosassa, jolla vieläkin on nimensä suosta, johon Camulogène houkutteli Caesarin, joukko palatseja, joita ulottui jokeen saakka. Neljä niistä, Jouy, Sens, Barbeau ja Logis de la Reine, oli miltei yhdessä ja kuvasteli Seineen pienillä kevyillä torneilla varustettua liuskakivikattoaan. Nämä neljä rakennusta peittivät alan Nonaindières-kadusta selestiiniläisluostariin, jonka torninhuippu kohosi siroasti niiden pääty- ja huippuviivan yläpuolelle. Ne vihertävät talorähjät, jotka näiden muhkeitten palatsien edessä kenottivat joen äyräällä, eivät estäneet katselijaa näkemästä palatsifasadin kauniita kulmauksia, niiden suuria, kivikaarisia ikkunoita, niiden veistokuvilla ylen määrin koristettuja suippokaariportaaleja, aina puhdaspiirteisten muurien jyrkkää sulkuvyötä ja kaikkia noita ihastuttavia rakennustaiteellisia pikkuseikkoja, joista saa sen vaikutelman kuin pyrki goottilainen taide joka hetki uusiin yhdistelmiin. Näiden palatsien takana levittäytyi joka suunnalle milloin mutkitellen, paalutettuna ja ampuma-aukoilla varustettuna kuin linnoitus, milloin suurien puiden varjostamana kuin kartusiiniluostari ihmeellisen Saint-Polin palatsin valtava rakennusryhmä, jossa Ranskan kuningas saattoi mitä loistavimmin ottaa vastaan ja pitää vieraanaan kaksikymmentäkaksi dauphinin ja Burgundin herttuan arvoista ruhtinasta palvelijoineen ja seurueineen, puhumattakaan suurista läänitysherroista ja keisarista, kun hän tuli katsomaan Pariisia, ja leijonista, joilla oli oma asuntonsa kuninkaallisessa palatsissa. Tässä pitänee huomauttaa, että ruhtinaan asuntoon siihen aikaan aina kuului vähintään yksitoista salia, juhlasalista alkaen aina rukoushuoneeseen saakka, lukuun ottamatta niitä pylväskäytäviä, kylpyhuoneita ja muita "ylimääräisiä huoneita", joilla joka kerros oli varustettu, kunkin kuninkaan vieraan erikoisia puutarhoja, keittiöitä, kellareita, palveluskunnan huoneita, yleisiä ruokasaleja, piharakennuksia, joissa oli kaksikymmentäkaksi huoneistoa kaikkia taloustoimia varten leipomosta alkaen aina juomanlaskijan virkahuoneeseen saakka, kaikenlaisia pelihuoneita, pallo-, mailapeli- ja rengaspelikenttiä, kanatarhoja, kalalammikoita, eläinnäyttelyitä, talleja ja navetoita, kirjastoja, asevarastoja ja tykkivalimoita. Sellainen oli siihen aikaan kuninkaallinen palatsi, Louvre, Hôtel Saint-Pol: kaupunki kaupungissa.

Tornista katsoen, jossa parhaillaan olemme, tarjosi Hôtel Saint-Pol, vaikka olikin puolittain äsken mainitun neljän suuren palatsin varjossa, siitä huolimatta sangen suurenmoisen näyn. Saattoi varsin selvästi havaita ne kolme kylkirakennusta, jotka Kaarle V pitkillä lasi- ja pylväskäytävillä oli yhdistänyt päärakennukseen; Hôtel du Petit Mucen ja sen hienot kattoa reunustavat pitsikaiteet; linnoitusmaisen Hôtel de l'abbé de Saint-Maurin ja sen valtavat tornit, muurinulkonemat, ampumareivät, rautavarpuiset sekä nostosillan kahden syvennyksen välissä olevan suuren roomaanisen portaalin, jonka yllä oli apotin vaakunoita; Hôtel d'Étampes'in, jonka rappeutuneen vartiotorin kattokaide näytti nyhdetyltä kukonharjalta. Siellä täällä oli kolme, neljä vanhaa tammea, joiden yhdistyneet lehvät näyttivät suunnattomilta kukkakaalinpäiltä; kirkkaita vedenkalvoja, joissa joutsenet soutelivat, joukko pihvoja, joissa saattoi erottaa maalauksellisia taustoja; lyhyillä roomaanisilla pylväillä oleva leijonarakennus, jossa oli matalat suippokaaret ja rautaristikot ja josta kuului alituisia karjahduksia; keskellä Ave-Maria-tornin suomuinen huippu: vasemmalla Pariisin kaupunginvoudin palatsi, jota ympäröi neljä hienosti uurrettua pikkutornia, ja lopuksi keskellä taustaa varsinainen Hôtel Saint-Pol monine erilaisine julkisivuineen ja lisärakennuksineen, jotka olivat peräisin Kaarle V: n ajoilta, sekasukuisia kasvannaisia, joilla arkkitehtien mielikuvitus oli kahden vuosisadan kuluessa sitä kuormittanut, kappeliabsiideja, pylväskäytäväpäätyjä, lukemattomia tuuliviirejä, kaksi korkeata lähekkäin olevaa tornia, joiden keilanmuotoiset, harjakkaalla reunuksella varustetut katot muistuttivat suunnattomia suippolakkeja, joiden lierit oli käännetty ylös.

Katse kohosi yhä tämän palatsiamfiteatterin eri rivejä pitkin ja siirtyi syvän, kattojoukkoon uurretun vaon yli, joka osoitti Rue Saint-Antoinen paikkaa, sekä pysähtyi vihdoin Logis d'Angoulêmeen, eri aikoina rakennettuun valtavaan rakennukseen, jossa oli osia, jotka näyttivät aivan uusilta eivätkä sopineet toisiin sen paremmin kuin punainen paikka siniseen nuttuun. Mutta koristeellisilla vesikouruilla varustettu palatsin korkea ja terävä katto lyijylaakapeitteineen, jossa loistavat, kullatut kupariupotukset kiehkuroivat lukemattomina, mielikuvituksellisina lehtikoristeina, kohosi kuitenkin hauskaasti tuon vanhan palatsin mustien raunioiden yläpuolelle, jonka suuret, vanhat, iän lyyhistävät, ylhäältä alas saakka halkeilleet tornit muistuttivat suunnattomia pullistuneita vatsoja. Sen takana kohosi Tournelles-palatsin tornimetsä. Ei mikään rakennus maailmassa, ei Chambord eikä Alhambra, voinut tarjota lumoavampaa, ilmavampaa, loistavampaa näkyä kuin tämä lukematon joukko torninhuippuja, savutorvia, tuuliviirejä, kiertoportaita, lyhtyjä, joiden lävitse päivä näytti kirikkaasti paistavan, somia pikkutorneja, *tournelles*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.